

T. C.

**RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**VEHHÂBİLİKTE BİD'AT ANLAYIŞI VE BAZI FIKHÎ
UYGULAMALARDA BİD'AT İDDİALARI
(Yüksek Lisans Tezi)**

Vasıp JAPHAROV

Prof. Dr. Abdurrahman Haçkalı

Danışman

RİZE

2020

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Ana Bilim Dalında, Vasıf Japharov tarafından hazırlanan *VEHHÂBİLİKTE BİD'AT ANLAYIŞI VE BAZI FIKHÎ UYGULAMALARDA BİD'AT İDDİALARI* başlıklı bu çalışma, 12/08/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI (Kabul/Red)
Üye: Dr. Öğretim Üyesi İslam DEMİRCİ (Kabul/Red)
Üye: Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Sait ARVAS (Kabul/Red)

12 /08 /2020

Doç. Dr. Ahmet YANIK

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

VEHHÂBİLİKTE BİD'AT ANLAYIŞI VE BAZI FIKHÎ UYGULAMALARDA BİD'AT İDDİALARI konulu tezimi, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Eserimde, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dahil, sahibine / kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır.

Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiç bir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

ÖN SÖZ

Hz. Peygamber'den (s.av.) sonra Müslümanlar arasında inanç ve ibadetler ile ilgili bazı farklı uygulamalar ve anlayışlar ortaya çıkmıştır.

Bunlar arasında, ortaya çıktığı günden itibaren takındığı oldukça sert tutum ve özellikle günümüzde İslâm dünyasında oldukça geniş bir coğrafyada etkili olması nedeniyle Vehhâbilik ve fikhî uygulamalarda bazı bid'at iddiaları önem arzer.

Biz de bu tezde, Vehhâbîliğin bid'at anlayışını ve bazı fikhî uygulamalar ile ilgili bid'at iddialarını araştırarak bunların durumunu ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmamızı üç bölümde ele aldık. Birinci bölümde Vehhâbîliğin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhâb'ın yaşadığı bölgeyi, nesebi, yaşadığı dönemi, düşünceleri ve Vehhâbîliğin kaynak kitaplarını ortaya koymaya çalıştık. İkinci bölümde bid'at kavramı üzerinde durduk. Üçüncü bölümde ise Vehhâbîliğin bid'at olduğunu iddia ettiği bazı fikhî uygulamaları inceleyerek bunların Kitap, Sünnet ve icmâ' gibi deliller ışığında ve fakihlerin görüşleri çerçevesinde bid'at olarak değerlendirilmesini tahlil ettik.

Bu araştırmada, bize her türlü desteği sağlayan ve bizleri bu konuda bilgilendirerek yol gösteren Prof. Dr. Abdurrahman Haçkalı hocama teşekkürümü arz ederim.

VASIP JAPHAROV

RİZE 2020

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN.....	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	5
ÖZET	7
ABSTRACT.....	8
KISALTMALAR.....	9
GİRİŞ	10

BİRİNCİ BÖLÜM

VEHHÂBİLİĞ'İN ORTAYA ÇIKIŞI

I. VEHHÂBİLİĞ'İN ORTAYA ÇIKTIĞI BÖLGE: NECİD BÖLGESİ.....	14
II. VEHHÂBİLİĞ'İN KURUCUSU VE VEHHÂBİLİĞ'İN ORTAYA ÇIKIŞI.....	19
III. İBN ABDÜLVEHHÂB'IN ESERLERİ	26

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL AÇIDAN BİD'AT VE ÇEŞİTLERİ

I. BİD'AT KAVRAMI	29
A. Lügat Anlamı	29
B. İstılahi Anlamı.....	31
II. İSLAMİ İLİMLERDE BİD'AT KAVRAMI VE ANLAYIŞI.....	41
A. Hadis İliminde Bid'at	41
B. Fıkh İliminde Bid'at	42
C. Akaid İliminde Bid'at.....	43
III. VEHHÂBİLİK'TE BİD'AT	44
IV. AHKAMIN DEĞİŞMESİ VE BİD'AT İLİŞKİSİ.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİD'AT OLARAK VEHHÂBİLER'İN KARŞI ÇIKTIĞI BAZI

UYGULAMALAR VE BUNLARIN DURUMU

I. MEZHEPLERE GÖRE TERÂVÎH.....	50
A. Terâvîh Kelimesi ve Hz. Peygamber ve Selef Döneminde Terâvîh Namazı	50

B. Terâvîh Namazının Cemaatle Yirmi Rekât Kılınması	53
II. İKİNDİ, YATSI VE CUMA NAMAZLARININ İLK SÜNNETLERİ.....	60
A. İkinci Namazının İlk Sünnetinin Delili.....	60
B. Yatsı Namazının İlk Sünnetinin Delili	63
C. Cuma Namazının İlk Sünnetinin Delili	65
III. ZİKİRİ TESBİH VEYA HERHANGİ BİR VASITA İLE ÇEKMEK	68
IV. ZİKİRİ, SON SÜNNETTEN SONRA VE TOPLU ŞEKİLDE ÇEKMEK.....	72
A. Zikir, Son Sünnetten Sonra Çekmek	74
B. Peygamber (s.a.v.) zamanında Namazdan Sonra Zikir’de Sesin Yükseltilmesi ..	75
C. Namazdan Sonra Zikri Hep Birlikte Yapmak	76
D. Zikir Ederken Okunan Dualar	80
V. DUADA BİD’AT GÖRÜLEN KONULAR.....	81
A. Sünnet Namazından Sonra Dua Etmek	81
B. Camide İmam ve Cemaat’ın Birlikte Dua Etmesi.....	83
C. Dua Ederken Elleri Kaldırmak ve Sonra Elleri Yüze Sürmek	86
VI. SABAH AKŞAM VE YATSI NAMAZLARINDAN SONRA OKUNAN AŞIRLAR	87
VII. ÖLÜ İÇİN KUR’ÂN OKUMAK.....	89
VIII. EZAN’IN HER TARAFI ULAŞMASI İÇİN MİNARE VE HOPARLÖR’DEN İSTİFADE.....	93
SONUÇ	96
KAYNAKÇA.....	98
ÖZ GEÇMİŞ	109

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI

Hazırlayan: Vasıp JAPHAROV

Yıl: 2020

Sayfa Sayısı: 109

ÖZET

“Vehhâbîlikte Bid’at Anlayışı ve Bazı Fıkıhî Uygulamalarda Bid’at İddiaları” adlı bu çalışmada, Vehhâbîliğin ortaya çıkışını, Muhammed b. Abdülvehhâb’ın hayatını ve kendisinin ve takipçilerinin bid’at anlayışlarını ve bazı bid’at olarak gördükleri konuları işledik. Konuyu çalışırken birincil ve ikincil kaynakları taradık. Verileri toplayarak analiz ettik ve Kur’ân, Sünnet ve sahabe uygulamaları ışığında değerlendirdik. Bu değerlendirmede, müçtehit imamların ve fakihlerin görüşlerine de işaret ettik. Terâvîh namazı, ikindi, yatsı ve cuma namazlarının ilk sünnetleri ve Zikri tesbih veya herhangi bir vasıta ile çekmek gibi konuları inceledik. Bid’atin sözlük ve terim anlamlarına ve arasındaki farklara işaret ettik. İslâmi ilimlerde bid’at kavramının hangi anlamlarda kullanıldığını tespit ettik. Hadislerde geçen bid’at kelimesinin anlamını ve bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabe dönemlerinde her yeni uygulamaya bid’at denilmediği ve bir aslı bulunmayıp Kur’ân ve Sünnete aykırı uygulamaların bid’at olarak görüldüğü hususunu ortaya koyduk. Tezimizi oluşturan meselelerin asılları bulunduğu için bunların bid’at olarak değerlendirilmelerinin doğru olmadığını gördük.

Anahtar Kelimeler: Necid, Bedevilik, Temîm Kabilesi, Vehhâbîlik, Bid’at, Terâvîh, Cuma, Tesbih çekmek.

Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences

Department: Basic Islamic Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI

Author: Vasip JAPHAROV

Year: 2020

Pages: 109

ABSTRACT

In this study titled "The Understanding of Bid'at in Wahhabism and Allegations of Bid'at in intellectual Practices", we discussed the emergence and appearance of Wahhabism, the life of Muhammad Abdulwahhab and his followers' understanding of bid'at and some issues that they see as bid'at. While studying the subject, we scanned primary and secondary sources. We collected and analyzed the data and evaluated them in the light of the Quran, Sunnah and Companions. In this evaluation, we pointed out the views of mujtahid imams and jurists. We examined subjects such as the tarawih prayer, the first sunnahs of the afternoon, isha and Friday prayers, and the chanting of the Zikri with prayer beads or any other means. We pointed out the dictionary meaning and term meanings and differences between bidat's. We have determined in what meanings the concept of bid'at is used in Islamic sciences. The meaning of the word bid'at in the hadiths and in this context, We put forward that during the periods of the Prophet (P.B.U.H) and the Companions, every new practice was not called bid'at and that practices contrary to the Quran and Sunnah were considered as bid'at without an original. We have seen that it is not correct to consider them as bid'at since the originals are found.

Keywords: Necid, Bedouin, Temîm Kabyle, Wahhabism, Bid'at, Terawih, Friday, Friday Pray, Say the rosary.

KISALTMALAR

b.	:	bin, İbn
bnt	:	bint
bk.	:	Bakınız
c.c.	:	(celle celeluhu)
çev.	:	Çeviren
çev.y.	:	Çeviren yok
DİA.	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Dr.	:	Doktor
H.z.	:	Hazreti
H.	:	Hicri
M.	:	Miladi
No	:	Numara
ö.	:	Ölüm Tarihi
Prof	:	Profesör
r.a.	:	Radiayllahu Anhu
r.anha	:	Radiyallahu Anha
s.a.v.	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
T.D.V.Yayınları: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları		
T.C.	:	Türkiye Cumhuriyeti
t.y.	:	Basın tarihi yok
vb.	:	Ve benzeri, ve benzerleri
vd.	:	Ve diğerleri

GİRİŞ

Tezin Amacı

Tezimizin amacı, vehhâbiliğin bid'at anlayışını ve bu çerçevede bid'at olduğunu iddia ettiği bazı uygulamaların bid'at olarak değerlendirilmesinin şer'î deliller açısından durumunu analiz etmektir.

Terâvîhin yirmi rekat olması, İkindinin ilk sünnetinin olması zikri her hangi bir vasıta ile çekmenin caizliği ve Dua ederken ellerin kaldırılması, vd. gibi bu konuların bid'at olmadığını ve işlenen her konunun bir delili veya bir asla dayandığını göstermektir.

Bununla birlikte Vehhâbîlerin, bid'at olduğunu iddia ettiği bazı uygulamaların bid'at olarak değerlendirilmesinin doğru olup olmadığını ortaya koymaktır.

Tezin Önemi

Resûlullah'ın (s.a.v.) bid'atla ilgili olan hadislerinin kapsamının biz müslümanlar tarafından tam açık olmaması ve bazı bid'at olmayan yeniliği de bid'at olarak adlandıranlar olması açısından, neyin bid'at olup neyin bid'at olmadığı, Müslümanlar arasında çekişmelere yol vermiştir. Böylece Müslümanların ilk dönemlerden beri uygulayageldikleri bazı şeylerin bid'at olduklarının iddia edilmesi, Müslüman toplumda tartışmalara yol açmaktadır.

Unutmamak lazımdır ki, her yeni uygulamayı bid'at deyip keserek atmanın aslında İslam dini ile uzlaşmadığını, çünkü İslam dini Müslümanlar'ın yaşantısındaki dini ilgilendiren yeni uygulamalar'ın ortaya çıkmasının tümünü yasaklamamış, aksine kendisine uyum sağlayan yeniliği alıp kabul etmiştir. Bunun örnekleri Resûlullah (s.a.v.) ve Sahâbe döneminde görülmektedir.

Bununla birlikte bazı uygulamalar da var ki, hakkında delil bulunması halinde bile onu bid'at olarak hükmünü vermişlerdir. Hâlbuki söz konusu uygulamalar tam ve tarafsız şekilde araştırıldığında görülecek ki, bu konular bid'at değil, aksine aslı bulunmaktadırlar.

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Vehhâbîler tarafından bid'at adlandırılan bu konuların hakikatını ortaya çıkarmak, Müslümanların işledikleri bu

amelleri bid'at olmadığını bilmeleri ve tam eminlikle yerine yetirmeleri açısından bu tez önem taşımaktadır.

“Vehhâbîlik'te Bid'at Anlayışı” Yüksek Lisans Tezi olarak Nihat Şahin'in yapmış olduğu araştırmada Vehhâbîlik'te bid'at anlayışları işlense de Bunlar'ın fkhî açıdan bid'at dedikleri uygulamalar tek tek incelenmemiştir. Bizler de bu çalışmamızda, Müslümanlar'ın işledikleri amellerinin bid'at olmadıklarının bilincinde olarak amel etmelerini sağlamak için, Vehhâbîler'in Fikhî açıdan bid'at dedikleri konuları tek tek inceleyerek, söz konusu uygulamaların hakikatını ortaya çıkartmağa çalıştık.

Tezin Hipotezi

Vehhâbîler'in bid'at olarak gördükleri birçok şeyin bid'at olarak adlandırılması doğru değildir.

Kapsam Ve Sınırlılıklar

Resûlullah'ın (s.a.v.) vefat etmesinden sonra, yeni ortaya çıkan meselelerin insanlığın bir gereği olarak kesilmeyerek devam etmesi sebebiyle bu yeni meselelerin hükmünün ne olacağı tartışılarak bazı alimler bid'at demiş, bazı alimler ise bid'at olarak değerlendirmemiştir.

Bid'at kavramına farklı bakışlar bid'atlerin çerçevesinin çizilmesinde de farklılıklara yol açmaktadır. Bu çalışmada Vehhâbîlerin bid'at olarak niteledikleri Terâvîh namazının cemaatle yirmi rekat kılınması, İkinci namazının ilk sünneti, Yatsı namazının ilk sünneti, Cuma namazının ilk sünneti, Zikri tesbih veya herhangi bir vasıta ile çekmek, Zikri son sünnetten sonra çekmek, Namazdan sonra zikri hep birlikte yapmak, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında namazdan sonra zikir'de sesinin yükseldilmesi, Zikir ederken okunan dualar, Sünnet namazından sonra dua etmek, camide imam ve cemaatın birlikte dua etmesi, dua ederken elleri kaldırmak ve sonra yüze sürmek, sabah, akşam ve yatsı namazlarından sonra okunan aşırılar, ölü için Kur'an okumak ve ezanın her tarafa ulaşması için minare ve hoparlörden istifade etmek gibi konular incelenecektir.

Yararlanılan Başlıca Kaynaklar

Tezmizi araştırarak yazarken Birinci bölümdeki konuları Zekeriya Kurşun, “DİA” “Necid”, maddesinden, Neşet Çağatay'ın “İslamdan Önce Arap Tarihi ve

Cahiliye Çağı”, Mehmet Ali Büyükkara’nın , “*Suûdi Arabistan ve Vehhâbîlik*” M. Mahfuz Söylemez’in, “*Bedevîlikten Hadârîliğe Kûfe*”, İbn Kesîr’in , Büyük İslâm Tarihi, “*el-bidâye ve’n-nihâye*”, Teberî’nin, “*Tarih-i Taberi Tercümesi*”, Fatih M. Şeker’in, “*Osmanlılar ve Vehhâbîlik*”, Adem Apak, vd. *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*” ve İbn Abdirabbih’in, “*Bedevî Arapların Özdeyiş ve Adetleri*” Muhammed b. Abdülvehhâb’ın, “*Kitâbü’t-Tevhîd*”, “*Keşfü’ş-şübühât*” ve “*Fethu’l- Mecîd li Şerhi Kitâbü’t-Tevhîd*” gibi eserlerinden faydalandık. İkinci Bölümümüzde Bid’at konusunu işleyerek Alimlerin bid’ate bakışlarını Hz. Peygamber’in ve Sahâbenin bid’at anlayışlarını ve Vehhâbîğin bid’at dediği uygulamaları yazdık. bid’atın kelme anlamına değinerek. İbn Manzûr’un , “*Lisânu-l Arab*” ve İbrâhîm Mustafa’nın vd. *el-Mucemu’l-Vesîd*”, den yazmış olduk. Bid’at’ın Kelme anlamını yazdıktan sonra İslam Alimlerinin bid’at’a verdikleri anlamları kendi eserlerinden yazarak gösterdik. Tehânevî’nin, “*Mevsuatu’l-musdalâhat Keşşâfü’l-İstîlâhât*” el-Fevzan’ın, “*Tarîfu’l-Bid’atü Enve’uhê ve Âhkêmuhê*”, İbnü’l-Esîr’in, “*el-Nihâye fi ğarîbi’l-hadîs ve’l-eser*”, Şatîbî’in, “*el-İ’tisam*”, Saffet Sancaklı’nın , “*Hadîsler Bağlamında Bid’at Olgusu ve Bid’atle Mücadelenin Gerekliği*”, Yavuz Köktaş’ın “*Sünnet ve Bid’atın Mahiyetine Farklı bakış*”, Ahmed Davudoğlu’nın, *Bülüğü’ül-Meram Terîme ve Şerhi*”, Salîm Sancaklı’nın, “*İmam Birgivi’nin Bid’atlere Karşı Tutum ve Mücâdelesini*”, Nevevî’nin, “*Tehzîbü’l-Esmâ ve’l-Luġât*”, İbn Abdusselâm’ın, “*Kavâ’idü’l-Ahkâm*”, Süyûtî’nin, “*el-Hâvî li’l-Fetâvî*” İbn Receb el-Hanbelî’nin, “*Câmiu’l-Ulûm*” İbnTeymiyye’nin, “*İktidau’s-Sıratı’l-Mustakim li Muhalefeti Ashabi’l-Cahîm*” Beyhakî’nin, “*Menâkıbü’ş-Şâfiî*”, ve İmam Gazzâlî’nin, “*İhyâ’ü Ulûmi’d-dîn*” vb. gibi eserlerinden faydalanarak bid’atın tanımını ortaya koyduk. Bununla birlikte Vehhâbîler’in bid’at dedikleri konuyu da yine kendi kitaplarında Muhammed b. Abdülvehhâb’ın, “*Kitâbü’t-Tevhîd*”, “*Risâlatü’l-Şahiyye*”, “*Fadlu’l-İslâm*”, “*Muhtasarü’l-İnsafn, (el-Fikh ve Akîde)*”, “*Keşfü’ş-şübühât*” ve “*Fethu’l- Mecîd li Şerhi Kitâbü’t-Tevhîd*” ve Ömer b. Abdurrahman b. Muhammed b. el- Ömer’in, “*İslam Dinin Usul Ve Esaslarına İrşad Eden Soru Ve Cevaplar*”, Sâlih b. Fevzan b. Abdullah el-Fevzan’ın, “*Cinler’in ve İnsanlar’ın Yaratılış Gayesi Olan Tövhid*” ve “*İbtâlu Nisbeti Kitêi Ehkâmi Temni’l-Mevti ile*

Şeyhu'l-İslâm Muhammed b. Abdülvehhâb”,ve Muhammed b. Salâh el-Useymînin, “*Mecmû'u-fetâvâ ve Resâ'ili-Fadîleh, (Fetâvâ el-Akîde)*”, bu eserlerin yanında, Neşet Çağtay, İbrahim Agah Çubukçu, “*İslâm Mezhepler Tarihi, Vehhâbîlik*”, Saffet Sancaklı'nın, “*Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadelenin Gerekliliği*”, gibi kitablardan yazdak. Tezmizi işlmememize sebep olan üçüncü bölümün konusu olan “Bid'at olarak Vehhâbîlerin karşı çıktığı uygulamaların aslının bid'at olmadığı” nı göstermek için ise, başta hadislerden deliller getirerek yazdık. Ve yine konu ile ilgili alimlerin görüşlerine yer verdik. Bu konuların açıklanması için de İbn Abidin'in “*Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürrü'l-Muhtar*”, Yusuf Kerimoğlu'nun, “*Fıkhî Meseleler*” İbrahim Canan'ın, “*Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*”, Serahsi'nin, “*Mebcut*” Tahtâvî'nin, “*Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkı'l-felâh*”, Nevevî'nin “*Mecmua Şerhu'l-Mühezzeb*” ve “*Hulâsatü'l-Ahkâm fî Mühimmâti's-Sünen ve Kavâ'idü'l-İslâm*” Konyalı Mehmet Vehbi'nin, “*Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*”, Tehânevi el-Osmâni, “*İ'lâ'ü's-sünen, İdâretü'l Kur'ân el-Ulûmu'l-İslâm*” Zeylâî, “*Nesbü'r-râye ehâdîsi'l-Hidâye*”, İbn Ebi Şeybâ'nin, “*Müsennef*” Kandehlevî, “*Fezâil-i A'mâl*” Ahmed b. Hanbel'inin, “*Kitâbü'z-Zühd*”, Nureddin el-Heysemi'nin, “*Mecmau'z Zevaid ve Menbau'l-Fevaid*” İbrâhim-i Halebi'nin, “*Mülteka el-Ebhur*”, Kêdûrî'nın, *Câmiu'l-Mudmerât ve'l Müşkelâti*, Filiz Gündüz'ün, “*DİA*” “*Minare*”, maddesi gibi vb. eserlerden faydalanarak üçüncü bölümdeki başlıkları inceleyerek işin hakikatını ortaya koyduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

VEHHÂBİLİĞ'İN ORTAYA ÇIKIŞI

I. VEHHÂBİLİĞ'İN ORTAYA ÇIKTIĞI BÖLGE: NECİD BÖLGESİ

Necid, Orta Arabistan'da yer alan bir bölgedir. “Necid” kelimesi, “yüksek yayla” anlamına gelmekte olup çevresindeki çukur alanlardan yüksek olması nedeniyle bu adı almıştır. Bazı kaynaklarda bölgenin adı “Nücut” şeklinde de geçmektedir. Büyük bir bölümü çölden oluşan Necd bölgesi, Hicaz ile İrak arasında kalmaktadır. Bu bölgede çöl ikliminin hakim olduğu ve tarihi eskilere uzanan göçebe Arap kabilelerinin yaşadığı bilinmektedir.¹

İranlılar tarafından ortadan kaldırılmış olan, Yemen'deki² Himyeriler'e³ bağlı olarak Necid ve Yemame'de kurulan Kinde Devleti⁴ dışında bu coğrafyada bir devlet izi bulunmamaktadır. Bu devlet hakkında da çok az bilgi bulunmaktadır.⁵ Kindîlerin başında bulunan Hucr b. Amr, Himyerlilerin hükümdarı Hasan b. Es'ad'ın desteği ile Miladi beşinci yüzyılın ilk yarısında Bekt b. Vail kabilelerini hakimiyeti altına alarak Necid bölgesinde bir devlet kurmuştur.⁶ Bu krallık miladi 480 ile 529 yılları arasında yaşamıştır. Bu krallık Orta Arabistan'da meskun bir çok kabileyi birleştirmesi bakımından tarihi bir

¹ Zekeriya Kurşun, “Necid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/491.

² Eski Arap tarihçileri ve eski Arap rivayetleri, Güney Arabistan'ın bilahassa Yemen dolaylarını, Arap milletinin en eski ana yurdu olarak göstermektedirler. Geniş bilgi için bk.: Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Mars T. ve s.a.ş. Matbaası, 1957), 1.

³ Milattan önce 115 yılında ortaya çıkan Himyerliler devleti ile ilgili Geniş bilgi için bk.: Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, 13.

⁴ Kindîlilerin asılları Kahtanilerden mi yoksa kuzey Araplardan mı oldukları kesin bilinmiyor olsa da Arap tarihçileri bunları, Kahtanilerden ve onların Kehlan kolundan sayıyorlar. Söylenildiğine göre bunlar önceleri Bahreyn ve Yemame bölgelerinde oturuyorlardı. sürgünden sonra Hadramavt'taki Kinde denilen yerde yerleşmiş, sonra Dommon taraflarında yurt tutmuşlar. Geniş bilgi için bk: Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, 65.

⁵ Kurşun, “Necid”, 32/491.

⁶ Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, 65-66.

öneme sahiptir.⁷ Aynı zamanda Kinde devleti, Hadramevt ve Himyer gibi kabilenin tamamına yakını bütünüyle yerleşik hayat yaşamaktaydılar.⁸ İranlılar tarafından ortadan kaldırılmış bu devletin Kinde hanedanına mensup birçok kimse Hadramut taraflarına geçmiştir.⁹

Hz. Peygamber (s.a.v.) İslam'a davet mektubu gönderdiği zaman, Yemame hakimi Hevze el-Hanefi'ye (ö. 8/630) de mektup gönderildiği bilinmektedir. Hevze Rasul-i Ekrem'in elçisine iyi davranmış velakin İslam'ı kabul etmemiştir. Daha sonra, Hevze ile birlikte Kabileleri idare eden Sümame b. Üsal'ın (ö. 12/633) Mekkeye gidip İslam Dinini kabul etmesi'ile İslam Dini Necd'e ulaşmış oldu.¹⁰ Böylece Necd kabileleri ve mensupları, İslam toplumunda yerlerini aldılar.¹¹

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra ortaya çıkan dört yalancı peygamberin üçü Necd'i kabilelerinin içinden çıkmıştır. Bunlar ellerinde tuttıkları askeri güçle Medine İslam devletine tehlikeli günler yaşatmışlardır¹² Halife Ebû Bekir (ö. 13/634) dönemindeki ridde savaşları daha yoğun olarak bu coğrafyada cereyan etmiştir.¹³

Bu yalancı peygamberlerden birincisi Müseylimetü'l-Kezzab'dır (ö. 12/633). Eyyüp Sabri Paşa'nın, (ö. 1308/1890) Muhammed b. Abdülvehhâb'ın (ö. 1206/1792) hamisi Muhammed b. Suûd'u (ö. 1179/1765) Müseylimetü'l-Kezzab'a inanan Arap toplumundan olduğunu söylediği, ifade edilmiştir.¹⁴ Necd bölgesinden peygamberlik iddiasında bulunan diğer iki kişi Secah bnt. el-Haris¹⁵ (ö. 41/661) ve Tuleyha b. Huveylid'dir.¹⁶ (ö. 21/642)

⁷ Mehmet Alî Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhâbilik* (İstanbul: Rağbet Yayınevi, 2004), 20.

⁸ M. Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Hadârîliğe Kûfe* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 90.

⁹ Kurşun, "Necid", 32/491.

¹⁰ Kurşun, "Necid", 32/491.

¹¹ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbilik*, 20.

¹² Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbilik*, 21; Adem Apak, vd. *İslâm Tarihi ve Medeniyeti (Râşid Halîfeler Dönemi)*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 2/93.

¹³ Kurşun, "Necid", 32/491.

¹⁴ Fatih M. Şeker, *Osmanlılar ve Vehhâbilik* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 85.

¹⁵ Apak, vd. *İslâm Tarihi*, 2/96-97.

¹⁶ Apak, vd. *İslâm Tarihi*, 2/94-96.

Nesebce Temîm b. Mür. Ud b. İlyas b. Nizar b. Ma'd b. Adnan'a dayanmakta olan Temîm kabilesinin anavatanı Necd, Basra ve Yemame'den Bahreyn'e kadar uzanan bölgedir. Bunlar daha sonra Kûfe'ye de yerleşmişlerdir. Temîm kabilesi'nin kendi arasında boyları da bulunmaktadır.

Hire'ye yerleşen kısmı dışında tamamı bedevi¹⁷ olan bu kabilenin Hire'ye yerleşen ve daha sonra tamamen Kûfe'ye göç eden kısmının büyük bölümü Hıristiyan idi. Emevîler M. 661-750 döneminde dahi Temîm'in büyük bir bölümü hala bedevi olup, Kûfe ve çevresinde göçebe olarak yaşamaktaydılar. İslam'dan önce Sasani M. 226-651 hakimiyetinde bulunan bu bölgelerde yaşayan Temîm kabilesinin bir kısmının ise Mazdaist oldukları bilinmektedir.¹⁸

İslam dinini kabul etmiş olsa da Temîm kabilesi, Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra irtidat edenlerle birlikte irtidat etmiştir. Bunun yanında Temîm kabilesi Hâricî hareketinin de en kalabalık taraftarları oldu. Üstelik Katari, Ezarike ve Sâlih et-Temîmi gibi bazı şahısları Hâricî isyanlarının bazısına liderlik yapmışlardır.

Hâricîlere destek veren Temîm, Hz. Ali (ö.40/661) ve evlatlarının düşmanları arasında yer almıştır. Hz Hüseyin'in (ö. 61/680) şehid edilmesinde Ubeydullah b. Ziyad'ın (ö. 67/686) yanında yer almış, Hz Hüseyin'in yakınlarından on yedi kişi öldürmüştür.¹⁹

Necdi kabilelerinden Temîm, Hanîfe ve Şeyban gibi kabilelerin bedevileri, Hâricîlik fitnesinin içinde yer almaktaydılar. Bu nedenle, Hâricîlerin katı din anlayışlarının perde arkasında bedevi düşüncesinin olduğu söylenebilir.²⁰ Nitekim Hz. Peygamber'i (s.a.v.) adil davranmamakla itharn eden ve Hâricîler'in ilki

¹⁷ Bedevîler hakkında geniş bilgi için bk.: Mustafa Fayda, "Bedevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/312; Ahmed Emin, *Fecrî'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)* çev. Ahmed Serdaroğlu, (Ankara: Kılıç Kitabevi, t.y.), 38; Fatih Açık, Mustafa Harput, "Toplumsal Bir Kategori Olarak Bedevîlik", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/39: (2015), 424; İbn Abdırabbih, *Bedevî Arapların Özdeyiş ve Adetleri* çev. Erkan Avşar, (İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 2004), 9.

¹⁸ Söylemez, *Bedevîlikten Hadâriliğe*, 153-157.

¹⁹ Söylemez, *Bedevîlikten Hadâriliğe*, 153-157.

²⁰ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 21.

sayılan Zülhuveysıra et-Temîm (Hürkuş b. Züheyr)²¹ (ö.38/658) de bu kabiledendir. Rivayete göre bir gün Peygamber (s.a.v.) ganimet dağıtırken Zülhuveysıra, "Ya Muhammed, adil ol! adaletle dağıtmadın!" der. Hz. Peygamber "Ben adil olmazsam daha kim adil olur?" der ve şunu bildirir: "Dikkat edin, bunun neslinden ilerde bir kavim zuhur edecek. Okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklar"²² diyerek gelecekte gerçekleşecek olan hadisenin Temîm kabilesinden zuhur edeceğini söylemiştir.

Hz. Muhammed (s.a.v.), gerek yukarda bahis ettiğimiz olaylardan dolayı gerekte sonradan ortaya çıkan Havaric ve Vehhâbîlik fitnelerinden dolayı olsun Necid coğrafyası ile ilgili bazı haberler vermiştir. Bu haberlerden bir tanesi şu şekilde aktarılmaktadır:

İbn-i Ömer (r.a.)'den rivayet edildiğine göre bir defasında "*Nebi (s.a.v.): 'Allah'ım! Şam'ımızda bizim için bereket ihsan et! Allah'ım! Yemen'imizde bizim için bereket ihsan et!' buyurdu. (Ashab): 'Necd'imizde de!' dediler. (Resûlullah yine): Allah'ım! Şam'ımızda bizim için bereket ihsan et! Allah'ım! Yemen'imizde bizim için bereket ihsan et!' buyurdu. (Ashab): 'Ya Rasulallah! Necd'imizde de!' dediler. (İbn-i Ömer dedi ki:) Zannediyorum üçüncüde O: 'Zelzeleler ve fitneler işte oradadır. Şeytanın boynuzu, da orada çıkar!' buyurdu.*"²³

Konyalı Mehmed Vehbi bu rivayetle ilgili şöyle açıklama yapmıştır: Resûlullah'ın (s.a.v.) Şam ve Yemene dua etmesinin sebebi Şam'ın dünyanın en bereketli iklimine sahip olmasından ve böylece Arap milletinin ticaret ve rızklarının bu iki şehirden temin olunmalarındandır. Hadiste geçen "Karnüşşeytan" kelmesi ile ilgili de şöyle demiştir: Bu kelime luğatta boynuz

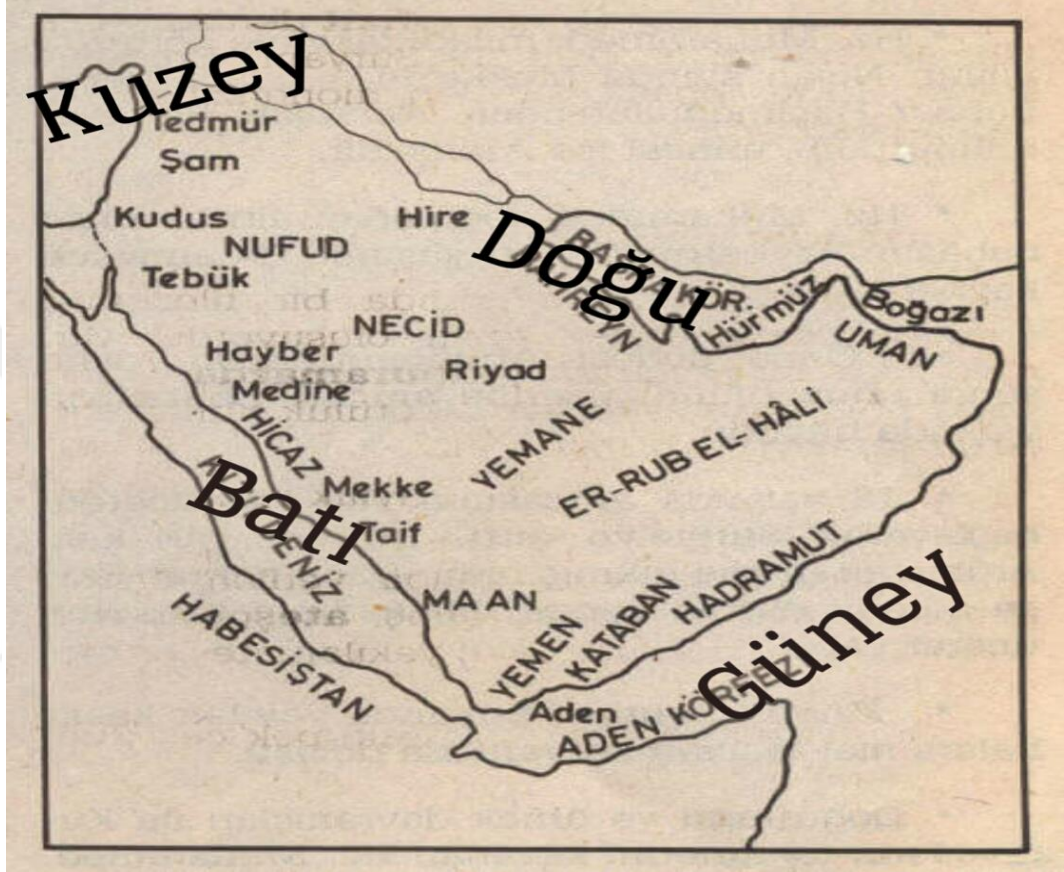
²¹ Zülhuveysıra et-Temim (Hürkuş b. Züheyr) hakkında geniş bilgi için bk: Mustafa Öz, "Hürkuş b. Züheyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/390.

²² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîra el-Buhârî, *Sahîh-i-Buhârî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), "Megazi". 61; Ebû'l Hüseyin Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Niysâburî, *Sehîh-i Müslim*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), "Zekât", 144-146 (1054); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1402/1982), 3/4.

²³ Buhârî, "Fiten", 16.

anlmina gelse de burada asker ve cemaat anlamında kullanılmıştır. Yani bu kelime şeytanın askeri anlamındadır.²⁴

Peygamber'in (s.a.v.) işaret etmiş olduğu bölgelerin anlaşılması ve doğu toprakları nereler olduğu iyi anlaşılması için harita üzerinden izah etmeğe çalışacağız:

Şekil 1. Necid'in Arap Topraklarındaki Yeri.

Harita'da görüldüğü üzere Necid, Hicaz'ın doğusunda Arap yarmadasının orta kesiminde yerleşmektedir. Peygamber'in (s.a.v.) doğuya işaret etmesinde Necid Riyad vb. bölgeler bu işaretin içine girmektedir.

Konyalı Mehmed Vehbi'nin (ö. M.1949) Peygamber'in (s.a.v.) işaret ettiği yerin Irak tarafı olduğunu ve şeytan'ın fesat ve istilasını Irak yönünde daha fazla olmasından bu taraflarda fitne ve fesad daha çoktur,²⁵ demesi de sadece fitnenin Necidden değil doğu tarafının diğer topraklarından da olabileceğini söylemiştir.

²⁴ Konyalı Mehmed Vehbi, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı* (İstanbul: Üç dal Neşriyyat,1965), 2/29.

²⁵ Vehbi, *Buhârî Muhtasarı*, 2/29.

Doğu tarafını işaret eden bir çok hadis bulunmaktadır.²⁶ Bu hadisleri Şerh sahibleri eserlerinde değerlendirerek açıklamalarda bulunmuşlardır. Şöyel ki, İbn Hacer el-Askalânî, (ö. 852/1449) *Fethu'l-Baride* hadisdeki doğu tarafını genel değerlendirmiş,²⁷ bununla birlikte, Müslim Şerhinde de Necd, Irak ve diğer doğu topraklarının işaret dahilinde kaldığı açıklaması yapılmıştır.²⁸

II. VEHHÂBİLİĞ'İN KURUCUSU VE VEHHÂBİLİĞ'İN ORTAYA ÇIKIŞI

Vehhâbî düşüncesini ortaya çıkaran ve savunan Muhammed b. Abdülvehhâb'dır. Necd bölgesinin tekrar canlanmasının ve öne çıkmasının sebeplerinden biri Muhammed b. Abdülvehhâb'ın ortaya çıkması sebep olmuştur. Muhammed b. Abdülvehhâb b. Süleyman b. Alî et-Temîmi en-Necdi, 1703²⁹ (1115/1703 veya h.1111/m.1699-1700)³⁰ yılında bugünkü Rıyad'ın yetmiş kilometre kuzey batısındaki Uyeyne³¹ veya Ayniyye³² kasabasında dünyaya gelmiştir. Hanbelî âlimi olan babası aynı zamanda Uyeyne kadılığı da yapmakta idi.³³

İbn Abdülvehhâb ilk dini bilgilerini babasının yanında öğrendikten sonra Hanbeli alimi Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin (620/1223) yazmış olduğu fıkıh kitabını okudu.³⁴ Bundan sonra ilk ilim yolculuğunu genç yaşında Hicaz'a yaptı. Mekke'de kısa süre kaldıktan sonra Medine'ye geçti. Medine'de dört yıl kaldı.³⁵ Medine'de Hanbeli alimi Abdullah b. İbrâhim b. Seyf en-Necdi ve Muhammed

²⁶ Necd bölgesi ile ilgili olduğu düşünülen diğer rivayetler için bk.: Buhârî, "Fiten", 16; "Tevhîd", 57; Müslim, "Fiten", 45,46,47,48,49 (2905).

²⁷ İlavi bilgi için bk.: Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîh-i-Buhârî* (Umman, Ürdün, el-Suudiyye: Beytu'l-Efkêrî-el-Dövlîyyeti, 1420/1999 (2000), 1/3168. (No 7092, 7093, 7094, 7095.)

²⁸ İlave bilgi için bk.: Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Terüme ve Şerhi* (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1980) 11/341-342.

²⁹ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 22.

³⁰ Şeker, *Vehhâbîlik*, 81.

³¹ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 22.

³² Şeker, *Vehhâbîlik*, 81.

³³ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 22.

³⁴ Mustafa Öz, "Muhammed b. Abdülvehhâb'ın İlmi Şahsiyeti" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/493-492.

³⁵ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 22.

Hayât es-Sindî (ö. 1163/1750) başta olmak üzere, dönemin ileri gelen alimlerinden dini ilimleri okudu.³⁶ Muhammed b. Abdülvehhâb'ın İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) görüşleri ile karşılaşması Medinede başlamaktadır.³⁷ Muhammed b. Abdülvehhâb, İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) düşüncesindeki Hanbeli ekolünü destekleyen Abdullah b. İbrahim'den Kütüb-i Sitte'yi, İmam Mâlik'in (ö.179/795) *el-Muvatta'sını* ve Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) *el-Müsnedini* okuyarak icazet almıştır. Hüreymileye döndükten sonra, yine İbn Teymiyye'nin ve İbn Kayyim'in (ö. 751/1350) eserlerini incelediği bilinmektedir.³⁸ Gerek okuduğu kitabların gerekse de ders aldığı hocaların düşüncelerinin tesiriyle Abdülvehhâb'da yeni düşüncelerin oluşmasının temelleri oluşmağa başlamıştır.

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın Medinede İbn Teymiyye'nin düşüncelerine yakın hocalarından aldığı bilgilerin ardından Basra'ya hocası Muhammed el-Mecmui ile birlikte giderek halkın dini yaşantısındaki bazı uygulamalara karşı çıkmaları ve bu sebeple buradan kovulmaları artık, İbn Abdülvehhâb'ın düşüncesinin ortaya çıktığını açık göstermektedir. Basradaki bu olaylar Vehhâbîlik'in başlangıcını göstermektedir. Bu sebeple de Muhammed b. Abdülvehhâb'ın düşüncelerinin temelini Medine'de,³⁹ belli bir şekle ulaşmasının ise Basra'da gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Çünkü Basra'ya gittiğinde bir taraftan kendi tevhid konusu ile ilgili olan görüşlerini yaymağa çalışarak,⁴⁰ insanları “emri bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker” anlayışının gereği olarak Kur'an ve sünneye uymağa çağırması⁴¹ ve bir taraftan da Basrada bulunan din alimleri ile muzakere ve münazara yapmış ve böylece alimlerin tepkisini üzerine çekmiştir.⁴² Şöyle ki, Muhammed b. Abdülvehhâb bütün seyahatlerinde (Basra seyahatinde de böyle yaptığı ihtimali olabilir) Müslümanların, Tevhid akidesine zarar veren,

³⁶ Michael Cook, “Muhammed b. Abdülvehhâb, Vehhabiliğin Kurucusu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/491.

³⁷ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 22.

³⁸ Öz, “Muhammed b. Abdülvehhâb'ın İlmi Şahsiyeti”, 30/493-492.

³⁹ Şeker, *Vehhâbîlik*, 83.

⁴⁰ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 22.

⁴¹ Şeker, *Vehhâbîlik*, 83.

⁴² Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 22.

hurafelere saptıklarını, bazı kabirlere giderek himmet dilediklerini ve hatta Hz. Peygamber'i (s.a.v.) aşırı severek tapdıkları ve bu sebeplerle de Allah'a olan ibadeti unuttuklarını iddia etmiştir.⁴³ Bu görüşleri nedeniyle buradan kovularak ayrılmak zorunda kalmıştır.

İbn Abdulvehhâb Basra'dan Bağdat ve Şam'a, hatta İsfahan ve Kum gibi İran şehirlerine gittiğine dair kayıtlar varsa da bu haberin doğruluğu şüphelidir. Muhammed b. Abdulvehhâb, Basra'dan Ahsa yoluyla, Huraymile kasabasına taşınan babasının yanına gelmiş olsa da, babası 1153/1740'da vefat ettiğinden İbn Abdulvehhâb bu tarihe kadar Hureymile'de kalabildi.⁴⁴ Burada da babasının, İbn Teymiyye'nin ve İbn Kayyim'in eserlerini incelediği bilinmektedir.⁴⁵ Buradan ayrılmak zorunda kalmasının nedeni de yine düşünceleri olmuştur. Hureymile'de şirk olarak gördüğü bazı dini uygulamalara karşı çıkmaya kalkışmış ve böylece halkın tepkisi üzere buradan ayrılmak zorunda kalarak Uyeyne'ye dönmüştür. Burada onu, dostu Emir Osman b. Hamd b. Muammer karşılamış⁴⁶ ve himayesine alarak akrabasıyla evlendirmiştir.⁴⁷ Ayrıca İbn Abdulvehhâb'ın fikirlerini kabul ederek ona destek verdiği de bilinmektedir. Öyle ki, Müseylimetülkezzab taraftarlarıyla yapılan savaşta şehit düşen Cebile'deki Zeyd b. el-Hattab'ın (12/634) türbesini, üzerine yapılan kubbe nedeniyle ve insanlar burayı ziyaret ederek şirke düştükleri iddiasıyla Emir Osman ile birlikte yaklaşık altı yüz kişiyle yıkmışlardır. Muhammed b. Abdulvehhâb'ın bu ve benzeri yaklaşımı bölge halkını endişelendirmiş, böylece Benî Halit kabilesinin reisi Süleyman b. Ureyr, kendisine mali yönden bağlı olan Emir Osman b. Hamd'iyi, Muhammed b. Abdulvehhâb'a destek olması nedeniyle tehdit etmiştir. Yalnız kalan Muhammed b. Abdulvehhâb, buradan da ayrılarak⁴⁸ 1744 yılında, Dir'iyeye kasabasına⁴⁹ gelmiştir.

⁴³ Şeker, *Vehhâbîlik*, 84-85.

⁴⁴ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 22.

⁴⁵ Öz, "Muhammed b. Abdulvehhâb'ın İlmi Şahsiyeti", 30/493-492.

⁴⁶ Şeker, *Vehhâbîlik*, 83.

⁴⁷ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 22.

⁴⁸ Şeker, *Vehhâbîlik*, 83.

⁴⁹ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 23.

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın 1744 yılında, Dir'iye kasabasına gelmesi onun için bir yeni dönemin başlangıcı olmuştur. Bu yeni dönem aslında bir siyasi gelişmenin de başlangıcıdır. Şöyle ki, Dir'iyye emri Muhammed b. Suûd, Muhammed. b. Abdülvehhâb'ı himaye ederek düşüncelerini destekleyeceği⁵⁰ ve İbn Abdülvehhâb da Muhammed b. Suûd'un (ö. 1179/1765) siyasi otoritesine bağlı kalacağı zafer gerçekleşince de Dir'ye'den ayrılmayıp kutsal ittifaka sadık kalacağı hususun'da Muhammed b. Suûd'da söz vermesi aslında bir siyasi harekâtın başlangıcı idi. Böylece bu ittifak Necd tarihinin en önemli antlaşmalarından biri oldu.⁵¹

Dir'iyye emri Muhammed b. Suûd'un, Muhammed b. Abdülvehhâb'ın kızıyla da evlenmesi aralarındaki bağı güçlendirmiş oldu.⁵²

İbn Abdülvehhâb ve İbn Suûd'un dostluklarından haberdar olan bedeviler gelerek onların yanında yer alarak ittifaklarını kabul ettiler. Muhammed b. Abdülvehhâb ve Muhammed b. Suûd'un ittifakını kabul etmeyenlere cihat adı altında savaş açıldı. Kendilerine inanmayanları müşrik kabul ederek onlarla savaştılar ve böylece 15 yılda tüm Necd'i ile Asir ve Yemen'in bir bölümünü hakimiyeti altına aldılar. Ele geçirdikleri şehirler içerisinde Riyad şehri de vardı. İbn Abdülvehhâb, bu şehir merkez olmak üzere ele geçirilen tüm toprakların yönetimini 1766 vefat eden Muhammed b. Suûd'un oğlu Abdülazîz'e (ö. 1218/1803) "emirü'l-müslimin" sıfatıyla beytulmal ile birlikte verdi. Bundan sonra Muhammed b. Abdülvehhâb kendi görüşlerini tebliğ etmek için mektup yazarak kendi dönemindeki devlet büyüklerine ve meşhur din alimlerine gönderdi. Mektuplardan biri de Osmanlı padişahı III. Selim'e (ö. 1223/1808) gönderildi. 1792 yılına gelindiğinde Muhammed b. Abdülvehhâb öldü. Lakin kurdukları dini-siyasi ittifak neticesinde Arabistan yarımadasının önemli bir bölümü hakimiyetleri altına alınmış oldu.⁵³

⁵⁰ Şeker, *Vehhâbîlik*, 83.

⁵¹ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 23-24.

⁵² Şeker, *Vehhâbîlik*, 83.

⁵³ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 23-24.

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın. kendi dönemindeki bazı müslümanları müşrik sayarak cihat emrini vermesi,⁵⁴ Necd ülkesinin ürünü olan Hâricî düşüncesiyle paralel düşüncelere sahip olduğunu göstermektedir.⁵⁵

İbn Abdülvehhâb'ın fetvaları İbn Teymiyye ve onun talebesi İbn Kayyim el Cevziyye'nin görüşlerinin etkisinde oluşmuş olsa da, onların, benimsemedikleri dini hayat tarzı yaşayan insanlara karşı cihat emrini vermediği bilinmektedir. Emir bil-ma'ruf nehiy ani-l münker konusunda İbn Teymiyyeni esas alarak ortaya koyduğu düşüncelerin uygulamasında İbn Teymiyye'den farklılaştığı bilinmektedir.⁵⁶

İbni Âbidin, (ö. 1252/1836) Vehhâbîliği şöyle tanıtmaktadır: Necidden ortaya çıkan Vehhâbîliğin ibadetleri Hanbelidir. Kendilerine muhalif olanları müşrik sayarlar. Bundan dolayı Ehli sünnet alimlerini öldürmeyi mübah görürler. Allah Te'âlâ'nın lütfu ile Ehli sünnet ordusu onlara karşı H. 1233 senesinde zafer elde etmiştir.⁵⁷

Muhammed b. Abdülvehhâb, Allah'ın sıfatları ve ve müteşabihat gibi konularda İbn Teymiyyenin düşüncelerine bağlanarak kendi görüşlerini oluşturmuştur. İbn Abdülvehhâb şefaatin sadece Allah'ın iziyle olacağını Peygamber de dahil olmak üzere hiç kimin şfaat hakkı olmadığını ileri sürmüştür. Tasavvuf, Tarikatlar ve bu çerçevede gelişen bazı uygulamalar ona göre bid'attır. Vehhâbîlere göre İman ile amel bir bütündür.

Vehhâbîler cihat sırasında şirk ve bid'at olarak gördükleri yapıları, yıkımlarından dolayı bazı tarih kaynaklarında “mezar yıkıcılar olarak adlandırmışlardır.”⁵⁸

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın düşüncelerine karşı çıkanlar elbette oldu. Çağdaşı olan alimlerden Yemenli Emir es-San'ani, İbn Abdülvehhâb'ı, (ö. 1182/1768) İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in fikirlerini eksik ve yanlış anlamakla

⁵⁴ Cook, “Muhammed b. Abdülvehhâb, Vehhabiliğin Kurucusu”, 30/491-492.

⁵⁵ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 25.

⁵⁶ Cook, “Muhammed b. Abdülvehhâb, Vehhabiliğin Kurucusu”, 30/492.

⁵⁷ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülzîz el-Hüseynî Dimaşki Şehir b. Âbidin, *Hâşiyetü'l-Raddü-l-ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîru'l-Ebsar*, (Ezher: Dêrrü'l Âlêmiyyetu'l-Neşriyyetu ve Tevzî, 1433/2012), 5/770.

⁵⁸ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 25-26.

suçlamış ve H. 1170'te (1756-57) kendisini zemmeden bir şiir yazmıştır.⁵⁹ Bunun yanında Muhammed b. Abdülvehhâb'ın kardeşi Süleyman b. Abdülvehhâb en-Necdî'nin (ö.1206/1792) es-Sevâiku'l-Îlâhiyye fi'r-Redd ale'l-Vehhâbiyye isimli eseri de bu yönde yazılmış eserlerdendir.⁶⁰

Bu gibi eleştirilere rağmen yine İbn Abdülvehhâb'ın fikirleri arkasındaki siyasi destek nedeniyle yayılmayı sürdürmüştür. Gerek Hac vesilesi ve gerekse başka yollarla Müslümanlar, İbn Abdülvehhâb'ın fetvalarıyla tanışmışlardır. Örneğin Hindistanlı Ahmed Şehid'in (ö. 1246/1831) 1822 yılında hacca geldiğinde, Muhammed b. Abdülvehhâbın düşüncelerinin tesiri altında kaldığı görülmektedir. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın ilmi ve siyasi görüşleri Suûdi Arabistanda ve Körfez ülkelerinde yayılmış⁶¹ ve günümüzde İslam coğrafyasının bazı bölgelerinde etkili hale gelmiştir.

Muhammed b. Abdülvehhâb itikâdî konuları *Kitâbü't-Tevhîd* adlı kitabında toplamıştır. *Keşfü's-şübühât* ve *Fethu'l-Mecîd* gibi kitaplarında da itikâdî meseleler üzerinde durmuştur.

İbn Abdülvehhâb'ın Tevhidi üç kısımda açıkladığı görülmektedir:⁶²

1. Rubûbiyyet tevhîdi: Yaratmak, malik olmak ve tedbir ve idare bakımından Allah'ı birlemek demektir.

2. İsim ve sıfatların tevhidi: Allah'ın kitabı Resûlullah'ın sünnesinde bizlere bildirilen sıfatlar ile Allah'ı birlemek demektir. Bu birlemenin de tahrife gitmeden ve keyfiyetlendirmeden ya da temsile kalkışmadan yapmak gerekmektedir.⁶³ İbn Abdülvehhâb, Eşari ve (Maturidilerin) benimsediği sıfatların aksi kabul edilmeli ve isbat edilmelidir, demektir.⁶⁴

⁵⁹ Cook, "Muhammed b. Abdülvehhâb, Vehhabiliğin kurucusu", 30/492.

⁶⁰ Diğer yazılmış reddiye eserler için bk. Büyükkara, *Arabistan ve Vehhâbîlik*, 28-30.

⁶¹ Öz, "Muhammed b. Abdülvehhâb'ın İlmi Şahsiyeti", 30/493-492.

⁶² Muhammed b. Abdülvehhâb b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, Tekriz: Sâlih b. Muhammed-Lihayden (Kuveyt: Mektu-betü'l-Eser, Linneşir ve't-Tevzî, 5. Baskı, 1435/2014), 111-117.

⁶³ İbn Abdülvehhâb, *Kitâbü't-Tevhîd*, 121; Muhammed b. Abdülvehhâb b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî, *Keşfü's-şübühât, Tahkik: Abdurrahman el-Sâlih el-Mahmud, (Riyad: Dâru'l-Sumeyi, 1418/1998), 1/49.*

⁶⁴ İbn Abdülvehhâb, *Kitâbü't-Tevhîd*, 121.

3. Ulûhiyyet tevhîdi: Bu da sadece Allah'a ibadet etmek ve Allah ile birlikte ibadet edilecek her hangi bir varlık edinilmemesi demektir.⁶⁵

İbn Abdülvehhâb ulûhiyyet sıfatının üzerinde durarak bu tevhidin hangi ameller ve inançlar tarafından ortadan kaldırılacağını açıklamış ve o konuları eserlerinde vermiştir. Örneğin şefaatin Allah'a ait olduğu Hz. Peygamber dahil hiç kimsenin doğrudan şefaatin yetkisine sahip olmadığını ve Allah izin verdikten sonra ahirette, tevhid ve ihlas sahiplerine şefaatin edeceğini söylemiştir.⁶⁶ Hz. Peygamber'e dua ederek ondan bu dünyada şefaatin istemenin şirk olduğunu, şefaatin yalnız Allah'dan isteneceğini söylemektedir.

O, aynı şekilde Sâlih kabul edilen kişilerden şefaatin beklemenin de onlara ibadet etme olduğunu kabul etmektedir. İbn Abdülvehhâb'a göre Peygamber'i ve Sâlih şahsı aracı kılmak anlamındaki tevessül de Cahiliyye müşriklerinin putları aracı kılması gibi şirkdir.⁶⁷ Bu şekilde Sâlihlerden ve Peygamberlerden medet umarak bir şeyler isteyenlerin kanlarının ve mallarının helal olduğunu söylemiştir.⁶⁸ İbn Abdülvehhâb, Peygamber'in kabirini sık-sık ziyareti ve özel ziyaret için gitmeği de iyi görmemektedir.⁶⁹ İbn Abdülvehhâb, tevhidin kalb, dil ve amelden bir bütün olduğunu ve bunlarda ihtilaf eden kişinin müslüman olmadığını söylemiş, ve bir kişi tevhidi bilerek onunla amel etmese Firavun ve İblis gibi dinden çıkarak kafir olur demiştir.⁷⁰ İbn Abdülvehhâb'ın takibcileri de aynı görüşü savunarak namazı bilerek terk edenin dinden çıktığını

⁶⁵ İbn Abdülvehhâb, *Keşfü`ş-şübühât*, 1/49; Abdurrahman b. Hasan b. Muhammed b. Abdülvehhâb, *Fethu`l- Mecîd li Şerhi Kitâbü`l-Tevhîd*, Tahkik: Velid b. Abdurrahman b. Muhammed el-Furayyân, (Riyad: Dârü'l-Müeyyed, 1423/2002), 37.

⁶⁶ İbn Abdülvehhâb, *Kitâbü`l-Tevhîd*, 179-182; İbn Abdülvehhâb, *Keşfü`ş-şübühât*, 1/69.

⁶⁷ İbn Abdülvehhâb, *Keşfü`ş-şübühât*, 1/67-71; İbn Abdülvehhâb, *Kitâbü`l-Tevhîd*, 149; İbn Abdülvehhâb, *Kavêidu`l-Erbea*, 26.

⁶⁸ İbn Abdülvehhâb, *Keşfü`ş-şübühât*, 2/29-31; İbn Abdülvehhâb, *Kavêidu`l-Erbea*, 28.

⁶⁹ İbn Abdülvehhâb, *Kitâbü`l-Tevhîd*, 203-206.

⁷⁰ İbn Abdülvehhâb, *Keşfü`ş-şübühât*, 1/98; Abdurrahman b. Hasan, *Fethu`l- Mecîd*, 120.

söylemişlerdir.⁷¹ İbn Abdülvehhâba göre Allah'ın hükmü ile hüküm etmiyen, Allahın hükmünü burakıb tağutun hükmü ile hüküm eden kafır olur.⁷²

III. İBN ABDÜLVEHHÂB'IN ESERLERİ

Muhammed b. Abdülvehhâb birçok kitap kaleme almıştır. Muhammed b. Abdulvehha'ın kendi yazmış olduğu eserler şu şekilde verilmektedir.

1. *Kitâbü't-Tevhîd.*

Muhammed b. Abdülvehhâb, ilk eseri olan bu kitabı, Hureymila'da kaleme almıştır. Kitâbü't-Tevhîd, şirk, şirke götüren hususlar, şefaât vb. konuları içermektedir. Türkçe (İstanbul 1994) ve Urduca (1994) gibi yabancı dillere de çevrilmiştir. Eser altmış yedi bölümden oluşmaktadır. Genel olarak ayet ve hadislerle yer yer de sahâbî ve tâbiîn kavillerine dayanılarak açıklamalarda bulunmuştur. Kitaba yazılmış en meşhur şerhler torunları tarafından kaleme alınmıştır. Torunlarından Süleyman b. Abdullah'ın *Teysîrü'l-azîzi'l-hamîd fî şerhi Kitâbi't-Tevhîd'i* ve Abdurrahman b. Hasan'ın *Fethü'l-mecîd şerhu Kitâbi't-Tevhîd'i* yine aynı müellifin *Qurretü 'uyûni'l-muvâhhidîn fî tahkiki da'veti'l-enbiya' ve'l-mürselîn'idir* (Riyad 1404). Bunlardan başka Saîd b. Abdülazîz el-Cündûl'ün *ed-Dürrü'n-naẓîd 'alâ Kitâbi't-Tevhîd*, Muhammed b. Sâlih el-Useymîn'in *el-Ķavlü'l-müfid 'alâ Kitâbi't-Tevhîd* (I-III, Riyad 1415), gibi şerhleri de vardır.⁷³

2. *Keşfü's-şubuhât.*

Tevhîde uymayan Müslümanlara yönelik reddiye olarak yazılmıştır. İbn Abdülvehhâb'ın bu eseri nerede kaleme aldığı bilinmemektedir.

3. *Kitâbü'l-Usûli's-selâse.*

4. *Kitâbü Usûli'd-dîn.*

5. *Kitâbü Fazli'l-İslâm.*

6. *Mebadi'ü'l-İslâm.*

⁷¹ Ömer b. Abdurrahman b. Muhammed b. el-Ömer, *İslâm Dinin Usul Ve Esaslarına İrşad Eden Soru Ve Cevaplar*, Taktim yazarı: Sâlih b. Fevzan el-Fevzan, ve.d. çev. y. (Dârü'l-Kabes, 1437), 23.

⁷² Muhammed b. Abdülvehhâb b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî, *el-Risêil'il-Şahsiyye*, Tashih: Sâlih b. Fevzan b. Abdullah el-Fevzan, (Neşr y. t. y.), 213.

⁷³ Emrullah Yüksel, "Kitâbü't-Tevhîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 27/119-120.

7. *Mesâ'ilü'l-cahiliyyeti'lleti hâlefeha Rasulullâh.*
8. *Mesâ'ilü'l-Cahiliyyeti'lleti hâlefeha Rasulullâh.*
9. *Akâdetü'l-fırkati'n-nâciye.*
10. *Risâle fi'r-red ale'r-Râfıza.*
11. *Ehâdis fi'l-fiten ve'l-havâdis.*
12. *Mecmû'l-hadis alâ ebvâbi'l-fikh.*
13. *Mebhasü'l-ictihâd ve'l-hilâfet.*
14. *Muhtasarü'l-İnsâf ve's-Şerhi'l-Kebîr.*
15. *el-Mesailü'l-leti lahasaha Şeyhülislam Muhammed b. Abdilvehhab min fetâvâ İbn Teymiyye.*
16. *Fetâvâ ve mesâil.*
17. *Muhtasru sîrati'r-Rasûl.*
18. *Muhtasaru Zâdi'l-me'âd.*
19. *Nasihati'l-müslimin.*
20. *el-Hutabü'l-minberiyye.*

Muhammed b. Abdülvehhâbın bunların dışında tefsir, akaid ve fıkıhla ilgili bazı risaleleri, emri bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-müker ve kendi davetini açıklama konusunda elli bir adet yazışması bulunmaktadır. Onun bütün çalışmaları Abdülaziz b. Zeyd er-Rumi, Muhammed Biltacı ve Seyyid Hicab tarafından Mü'ellesfatü's-Şeyhi'l-İmam Muhammed b. Abdilvehhab adıyla on iki cilt halinde neşredilmiştir.⁷⁴

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın bütün eserlerini içeren ayrıntılı bir çalışma, *Ahmed ed-Dubeyb'in Âşârü's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhab* başlıklı kitabında ortaya konmaktadır (Riyad 1982). XIX ve XX. yüzyılların Vehhâbî alimleri başta akide olmak üzere çeşitli konularda hacimli ve müstakil eserler kaleme almıştır. Bunların dışında söz konusu ulemanın risâlelerini fetvalarını ve mektuplarını Reşid Rıza'nın tahkikiyle bir araya getiren *Mecmu'atü'r-resa'il ve'l-mesa'ili'n-Necdiyye* ile (Riyad 1996) *Mecmu'atü't-tevhidi'n-Necdiyye* (Riyad 1999) adlı kitaplar, Süleyman b. Sehman'ın hazırladığı *el-Hediyyetü's-seniyye ve't-tuhfetü'l-Vehhâbiyye* (Kahire 1344/1925) ve Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım'ın

⁷⁴ Öz, "Muhammed b. Abdülvehhâb'ın İlmi Şahsiyeti", 30/494.

hazırladığı *ed-Dürerü's-seniyye fî ecvibeti'n-Necdiyye* (Riyad 1995) adlı mecmualar Vehhâbî fikriyatının birinci el kaynaklarının en önemlilerindedir.

Bunların dışında Hüseyin b. Gannam'ın *Tarihu Necd'i* (Beyrut 1985) Muhammed b. Abdülvehhâb'ın mektuplarını da ihtiva etmektedir. Yazarı meçhul *Lüma'u's-şihab fî sireti Muhammed b. Abdilvehhab* adlı eser ise (Beyrut 1967) Vehhâbîliğin kurucusunun hayat hikayesi yazılmıştır. Yine Osman b. Bişr'in *Unvanü'l-mecd fî tarihi'n-Necd'i* (Riyad 1999), İbrahim b. İsa'nın *Tarihu ba'zi'l-ğavadişi'l-vaķı'a fî'n-Necd'i* (Riyad 1999) ve Abdullah el-Bessam'ın *Ĥizanetü't-tevarihi'n-Necdiyye'si* (baskı yeri yok, 1999) Vehhâbîlik tarihi hakkında en önemli başvuru kitaplarıdır.⁷⁵

⁷⁵ Mehmet Alî Büyükkara, "Vehhâbîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopdisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/ 613-614.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL AÇIDAN BİD'AT VE ÇEŞİTLERİ

I. BİD'AT KAVRAMI

A. Lügat Anlamı

“Arapça'da "icat etmek, örneği olmaksızın yapıp ortaya koymak, inşa etmek" anlamlarına gelen "ب د ع" kökünden türeyen “بدعة”, "daha önce benzeri bulunmayıp sonradan ortaya çıkan şey" anlamına gelir.”⁷⁶

Tehânevi (ö. 1158/1745) “daha önce benzeri bulunmayıp sonradan ortaya çıkan şey anlamına gelir” demiştir.⁷⁷ Sâlih b. Fevzan da aynı açıklamayı yapmıştır.⁷⁸

İlk kez yapılan bir işe veya bir işde yeni olan birisi hakkında da bu kelime kullanılmaktadır.⁷⁹

البدیع Allah'ın isimlerinden biridir. Var olan her bir şeyi ilk kez yaradan Allah'dır. Yaratmağa ilk kez Allah başlamıştır.⁸⁰ İbn Esîr, (ö. 606/1210) Allah'ın bu adına şöyle mana vermiştir, “البدیع” el- Bedî’, yani Allah Yaratıcı Mûciddir. Yarattıkları benzersiz yani benzeri olmayan şeylerdir.⁸¹

⁷⁶ el-İmam el-Allâmetu Ebû'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-İfriki el-Mısri, *Lisânu-l Arab* “ب د ع”, (Beyrut-Lubnan: Müessesetü-l Alê li-l-Metbua, , 1426/2005),1/243-244.

⁷⁷ Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Mevsuatu'l-musdalahat Keşşâfî-Istılâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, Tahkik: Alî, (Beyrut, Lübnan: Mektebetü'l -Lübnan Neşirûn, 1416/1995 (1996), 1/85.

⁷⁸ Sâlih b. Fevzan Abdullah b. Fevzan, “Tarîfu'l-Bid`atü Enve`uhê ve Âhkêmuhê”, *Riyad: Mecelletu'l-Bahasi`l-İslâmiyye*, (5.23, 1988, 1991), 349.

⁷⁹ İbrâhîm Mustafa vd. *el-Mucemu`l-Vesîd*, “ب د ع” (Çağrı Yayınları, t.y.), 43.

⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu-l Arab* “ب د ع”, 1/244.

⁸¹ İmam Mecdüddin Ubey el-Seâdetîn el-Mübârek b. Muhammed el-Cezeri İbnü'l-Esîr, *el-Nihâye fî ğarîbi`l-hadîs ve`l-eser*, (Cidde/Riyad: Deran İbn`ul-Cevzi, 1421/2000), 1/67.

بديع السموات "Bede'a" kökünün bu sözlük manası Kur'ân-ı Kerim'de والارض "O göklerin ve yerlerin yoktan yaratıcısıdır."⁸² "De ki: Ben, Peygamberler içinde türedi (بدا) biri değilim"⁸³ ve hadislerde "Her bid'at dalâlettir"⁸⁴ "...Sonradan ortaya çıkanlar'ın tümü bid'attır,"⁸⁵ şeklinde geçmektedir.

İmam Şatibî: (ö. 790/1388) "Bid'at kelmesinin aslı, geçmişte örneği olmaksızın bir şeyi bulup çıkarmak manasındadır," dedikten sonra yukarıdaki ayetle konuya açıklık getirmiştir.⁸⁶ Yine Şu misalle bid'at kelmesinin anlamını ortaya koymaktadır: "Önceden hiç kimsenin gitmediği bir yoldan ilk defa gitti" anlamında "ibtedeâ fülânun bid'aten" denir. dedikten sonra şöyle demiştir: Bid'at'e de bu anlamından dolayı bid'at ismi verilmiştir.⁸⁷

Cahiliyye Araplarının atalarının dinine uymayan, onlara göre sonradan ortaya çıkartılan işlere, özellikle de Peygamber'in Allah tarafından getirdiklerine "kehânet,⁸⁸ "sihir",⁸⁹ "ihtilâk" "yalançı"⁹⁰, şiir⁹¹. gibi" kavramlar kullansalar da "bid'at" kavramını pek kullanmadıkları bilinmektedir. Bunun istisnası olarak yalnız Ebû Leheb'in, Hz. Peygamber için "Ey Filanca oğulları, bu adam getirdiği bid'at ve dalâlete davet ediyor" cümlesinde ortaya çıkmaktadır. Cahiliyye Araplar'ın Peygamber'in getirdiği ile ilgili bid'at sözünü az şekilde işletseler de atalarının koymuş olduğu uygulamalara karşı muhalif olan yeniliklere bid'at

⁸² Kur'an-ı Kerim Mealî, çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazar, Hazırlayan: Mustafa Özel, (İstanbul: Seda Yayıncılık, Express Matbaacılık 2013.), el-Bakara, 2/117.

⁸³ el-Ahkâf 46/9; el-Hadîd, 57/ 27.

⁸⁴ Ebû Dâvûd Suleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Sicistâni. *Sünenü-Ebû Dâvûd*, Basra, (İstanbul: Çağrı Yayınları 1401/1981), *Sünnet*, 7 (№4610).

⁸⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), "Mukaddime", 6 (42), 7 (49).

⁸⁶ el-Bakara, 1/17.

⁸⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şatibî, *el-İ'tisâm Bid'atler Karşısında Kitap ve sünnete Bağlılıkta Yöntem*, Çev. Ahmet İyibildiren, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2009), 1-2/45.

⁸⁸ el-Tur, 52/29.

⁸⁹ el-Yunus, 10/2.

⁹⁰ el-Sad, 38/4.

⁹¹ el- Enbiyâ, 21/5; el-Şuarâ, 26/24-26; el-Yâsîn, 36/69.

sözünü kullanmışlardır. Bu kelime Hassan b. Sabit'in (ö. 60/680) bu sözünde görülmektedir: “Bil ki, huyların en kötüsü bid’at olanlardır.”⁹²

Ancak, bid’at kelimesinin kavramlaşması zannımızca Hz. Peygamber'in (s.a.v.), söylemiş olduğu “İşlerin en şerlisi muhdes olanlardır. Dine sonradan sokulan her şey bid’attır, her bid’at dalalettir ve her dalalet ateştedir.”⁹³ gibi hadislerde geçmesinden dolayı gündeme gelmiştir.

Ancak, Kur’an ve hadislerde kullanılan bid’at kelimesinin tam anlamıyla sınırı çizilmediğinden ve bid’at kelimesinin bazen lügat anlamının ve bazen de terim anlamının esas alınmasından dolayı bid’at kavramı üzerinde farklı açıklamalar ortaya çıkmıştır.⁹⁴

Böylece bid’at iki şekilde ele alınmıştır. Birincisi sözlük manasının esas alınmasıdır ki, ister dinle ilgisi olsun ister örfle ister de diğer alanlarla ilgili olsun sonradan ortaya çıkan her şeyi kaplayarak içine aldığı düşüncesidir. Bu yaklaşımda, inanç ve ibadetlerle ilgili olmayan sırf örfi ve beşeri olan şeylere bid’at-ı hasene denilmektedir.

İkinci anlamlı bid’at ise dinle ilgisi olan, lakin dinde dayanağı olmadan ortaya çıkan uygulamaları kapsamaktadır. Hadislerdeki bid’at’dan ikinci mana kasıt olunmaktadır.⁹⁵ Bu tür bid’ate literatürde bid’at-ı seyyie denilmektedir.

B. İstilahi Anlamı

İmam Birgivî (ö. 981/1573) bid’atın, lügavi ve istilahi olarak açıklamasını yapmıştır. “Bid’at, sözlük anlamıyla genelde, ister âdet, ister ibadet bakımından olsun sonradan meydana gelen ihdas edilmiş şey demektir” dedikten sonra şöyle açıklama yapmıştır: “Fıkh âlimlerinin yaptığı taksimat, bidatin bu genel manasına göredir. Fakihler bununla, mutlak olarak, I. asırdan sonra, yani Peygamber

⁹² Abdülvehhâb Gözün, Yavuz Köktaş, “Sünnet ve Bid’atın Mahiyetine Farklı Bir Bakış”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/13, (2018), 167.

⁹³ Müslim, “Cuma”, 13 (867); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 7 (4611); İbn Mâce, “Mukaddime”, 6 (42), 7 (49).

⁹⁴ Ramazan Altıntaş, “İslâm Anlayışında Bid’at ve Hurafenin Çerçevesi”, *Dini Araştırmalar*, 6/16, (2003), 112-113.

⁹⁵ Saffet Sancaklı, “Hadîsler Bağlamında Bid’at Olgusu ve Bid’atle Mücadelenin Gerekliliği”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 11/1, (2016), 22-23.

Efendimiz (s.a.s) ile Sahâbe asrından sonra ortaya çıkan şeyleri kastederler.”⁹⁶ İstılâh olarak Bid’at; Sahâbe-i Kiram’dan sonra ortaya çıkan, Şeriat sahibinin ne sözle, ne fiille, ne açıkça ve ne de işaretle hiçbir izni olmaksızın dinde yapılan fazlalık veya noksanlıktır.⁹⁷

İmam Birgivî’nin bu tanımından anlaşılmaktadır ki, bid’atin Kur’ân ve sünnette bir dayanağı ve mesnedi yoktur. Şer’î anlamıyla bid’at, sadece dinde yapılan yenilikleri, eksiltme veya fazlalıkları içine alır ve âdetleri kapsamaz.⁹⁸

İbn Hacer el-Askalânî’ye göre bid’at; geçmiş bir örneği olmadan, yani Kur’ân ve sünnetten bir delili olmadan yapılan şeydir.⁹⁹ İmam Şatibi de, Şeriatta delili bulunmayan amele bid’at demiştir.”¹⁰⁰

Yukarıda da görüldüğü gibi, islam alimlerinin bir kısmı, bid’atı din ile ilgili meseleler ile sınırlayarak dinle ilgisi ve dini mahiyeti bulunmayan şeyleri bid’at saymamışlardır. Bu düşünce sahibleri örf ve adetleri bid’at kavramının dışında tutarak bid’atı şer’î istilâh kapsamında ele alırlar. Onlar, bid’atı “Hz. Peygamber’den sonra ortaya çıkan ve dinle ilgili olup ilave veya eksiltme özelliği taşıyan her şeydir” şeklinde tarif ederler. Malikiler’den İmam Malik, Turtuşî, (ö. 520/1126) Şatibî, Hanefilerden Bedreddin el-Aynî, (ö. 855/1451) Birgivî, Şafililer’den, Beyhakî, (ö. 458/1066) İbn Hacer el-Askalânî, İbn Hacer el-Heytemî, (ö. 974/1567) Hanbelîler’den Takiyyüddin İbn Teymiyye ve İbn Receb bu görüşde olanlardır.¹⁰¹

Bu görüşte olanlar **“Bu gün ben sizin için dininizi tamama erdirdim...”**¹⁰² âyeti kerimesini delil getirerek, Hz. Peygamber’den sonra hiçbir

⁹⁶ Salîm Sancaklı, *İmam Birgivî’nin Bid’atlere Karşı Tutum ve Mücâdelesini* Editörler: Mehmet Bayyigit vd., (Balık Esîr: 2019), 2/387.

⁹⁷ Sancaklı, *İmam Birgivî’nin Bid’atlere Karşı Tutumu*, 2/387.

⁹⁸ Sancaklı, *İmam Birgivî’nin Bid’atlere Karşı Tutumu*, 2/387.

⁹⁹ Ahmed Davudoğlu, *Büluğü’l-Meram Terîme ve Şerhi*, (İstanbul: Selamet Yolları, Sönmez Yayınları, 1976), 2/133.

¹⁰⁰ Şatibi, *el-İ’tisâm*, 1-2/45. Diğer tanımlar için bk.: Tehânevî, *Mevsuatu’l-musdalâhat*, 1/85; el-Hafız Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzîbü’l-Esmâ ve’l-Luğât*, (Beirut-Lübnan: Kütübi’l-İlmiyye, 2. kısım t.y.), 1/22.

¹⁰¹ Rehmi Yaran, “Bid’at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/129.

¹⁰² el-Mâide, 6/153.

kimse dinde bir ekleme veya eksiltme yapamaz, derler.¹⁰³ Bunun yanında “İşlerin en kötüsü sonradan ihdas edilenlerdir,”¹⁰⁴ “Sonradan ihdas edilen her şey bid’attır ve her bid’at dalâlettir,”¹⁰⁵¹⁰⁶ mealindeki hadislerin genel ifadelerini esas almışlardır.¹⁰⁷ Bu görüş sahipleri ister ibadetlerde olsun isterde dinle ilgili olan adetlerde olsun bid’atı zemmederek her bid’atın sapıklık olduğunu söylemişlerdir.¹⁰⁸

Ancak bazı alimler, bid’at kelimesinin lügavî anlamı esas alarak konuya yaklaşmışlardır. Başta İmam Şafî olmak üzere Nevevî, (ö. 676/1277) İzzeddin b. Abdüsselam (ö. 660/1262). Mâlikiler'den Şehâbeddin el-Karâfi, (ö. 684/1285) Zürkânî, (ö. 1122/1710) Hanefiler'den İbn Âbidîn, Hanbeliler'den Ebü'l Ferec İbnü'l- Cevzî (ö. 597/1201) ve Zahiriler'den İbn Hazm (ö. 456/1064) bid'atı lügat anlamıyla ele almışlardır. Buna göre, dini mahiyette görülen amel ve davranışlardan başka günlük hayatla ilgili olarak sonradan ortaya çıkan yeni fikirler, uygulama ve adetler de bid'at kelimesiyle ifade edilmiştir.¹⁰⁹

Örneğin, bid’atı bu şekilde ele alan İzzeddin b. Abdüsselam bid’atı, mükelleflerin fiillerine yüklenen hükümlere paralel olarak vâcip, mendup, mübah, mekruh ve haram olmak üzere beş kısma ayırmıştır. Buna göre, Kur’an ve Sünneti anlayabilecek derecede Arapça, Usûl-ü Fıkîh ve benzeri ilimleri öğrenmek vâcip bid’at; Kaderiyye ve Cebriyye gibi mezheplerin düşüncelerini öğrenmek haram bid’at; okullar ve hanlar yapmak mendup bid’at; camileri ve mushafları süslemek mekruh bid’at; Sabah ve ikindi namazından sonra musafaha yapmak, evler, giyecekler, içecekler ve yiyecekler konusunda bolluğa kaçmak gibi fiiller mübah

¹⁰³ Gözün, Köktaş, “Sünnet ve Bid’at’ın Mahiyeti”, 173.

¹⁰⁴ Müslim, “Cuma”, 43.

¹⁰⁵ Ebü Abdірrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî b. Behr en-Nesâî, *Sünenü l-Nesâî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), “İdeyn”, 22; Ebü Dâvûd , “Sünnet”, 6 (4607); İbn Mâce, “Mukaddime”, 7.

¹⁰⁶ Müslim, “Cuma”, 43; Ebü Dâvûd , “Sünnet”, 6 (4607).

¹⁰⁷ Yaran, “Bid’at”, 6/130.

¹⁰⁸ Gözün, Köktaş, “Sünnet ve Bid’at’ın Mahiyeti”, 171.

¹⁰⁹ Yaran, “Bid’at”, 6/129.

bid'at kapsamına girmektedir.¹¹⁰ İbn Âbidîn¹¹¹, İmam Nevevî¹¹² ve Süyûtî¹¹³ (ö. 911/1505) de bu yaklaşıma eserlerinde yer vermektedirler.

Lügavi anlamından yola çıkarak geniş şekilde konuyu ele alanların dayandığı delil¹¹⁴ “*Kim güzel bir çığır açarsa, bu işin ve o çığırda yürüyenerin sevabı (onlardan da eksiltilmeksizin) o kimseye verilecektir. Kim kötü bir çığır başlatırsa, bu işin ve o çığırdan yürüyenerin günahı (onlardan da eksiltilmeksizin) kendisine yazılır*”¹¹⁵ hadisi ile birlikte Hz. Ömer'in Terâvîh namazını topluca kılanlara “Bu ne güzel bir bid'attır”¹¹⁶ şeklindeki ifadesidir.¹¹⁷

Hz. Peygamberin vefatından sonra meydana gelen her yeni şeye bid'atin lügat anlamıyla yaklaşan alimler, dini olmayan meseleleri bid'at ifadesiyle engellemek ve hayatın doğal akışını tecviz üzere bid'atı “Seyyie” (kötü bid'at) ve “Hasene” (iyi bid'at) olmak üzere iki kısma ayırmışlardır.¹¹⁸ İslam alimleri bu tür ayrımı yaparken, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra bazı sahabilerin, Kur'an'ın kitap haline getirilmesi, terâvîhin cemaat halinde kılınması gibi uygulamalarını dikkate almışlardır.¹¹⁹ Aynı zamanda Peygamber'in (s.a.v.) zamanında olmasa da, dinde dayanağı olan uygulamaların meşru kabul edilmesi de bid'atin iyi ve kötü olarak iki kısma ayrılmasını gerektirmiştir.¹²⁰

¹¹⁰ İzzuddîn Abdu'l-Azîz b. Abdusselâm, *Kavâ'idü'l-Ahkâm fî Mesâlihî'l-En`âm*, Tahkik: Nezir Kemal Hamman, Osman Cemaat Zumeiriyye, (Demeşk: Dârü'l Kalem, 1461/2000), 2/337-339.

¹¹¹ Davudoğlu, *Büluğü'ül-Meram*, 2/299.

¹¹² Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ*, 1/134.

¹¹³ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şafî , *el-Hâvî li'l-Fetâvî Fî'l-Fikhî ve Ulûmî'l-Tefsiri ve'l-Hadîs v'l-Usûli ve'l Nehv ve'l İrabî ve Seniru'l- Funûn*, neşir: Derul-Kitâbü't-Arabiyyi (Beyrut: Dârü'l Kitêbü'l-Mısriyye ve Dârü'l-Kütübi-l-Ezheriyetu, 1402/1972), 1/348.

¹¹⁴ İbnu'l-Esîr, *El-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs*, 1/67.

¹¹⁵ Müslim, “Zekât”, 69; Nesâî, “Zekât”, 64.

¹¹⁶ Buhârî, “Teravîh”, 1; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el- Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), “Ramazan”, 3. (114).

¹¹⁷ Yaran, “Bid`at”, 6/129.

¹¹⁸ Altıntaş, “İslâm Anlayışında Bid`at”, 115.

¹¹⁹ İbrâhim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Çevüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ yayınları, 1990), 2/332.

¹²⁰ Davudoğlu, *Büluğ`ül-Merâm Şerhî*, 2/133; Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ*, 1/134; Salahattin Polat, *Hadîs Araştırmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 86.

Beyhakî'nin değerlendirmelerine göre İmam Şafî sonradan ortaya çıkan uygulamaları iki kısma ayırmıştır. Birinci kısım, Kitâba, sünnete, selefin tatbikatına ve icmâ'ya aykırı olanlardır ki bunlar dalalet sayılan bid'atlerdir. İkinci kısım ise, bu sayılanlara aykırı olmamak şartıyla ortaya çıkarılan hayırlı ve faydalı uygulamalardır ki bu yasaklanmamıştır.¹²¹ Sonradan ortaya çıkarılan uygulamaları iki kısma ayırarak değerlendirmeyi İmam Nevevî'nin,¹²² İbnü'l-Esîr'in,¹²³ İmam Gazzâlî'nin,¹²⁴ (ö. 505/1111) İbn Receb el-Hanbelî'nin,¹²⁵ (ö. 795/1393) İbn Teymiyye'nin,¹²⁶ ve İmam Şatibî'nin,¹²⁷ metodlarında da görmek mümkündür.

Bazı alimler de, bid'at konusunda aşırıya giderek, reddedilmesi gereken bid'at sınırlarını çok geniş tutmuş, Hz. Peygamber döneminde bulunmayan birçok adet ve uygulamanın bid'at kabul edileceği görüşünü bildirmişler. Muhammed b. Eslem'in (ö. 242/856) Hz. Peygamber döneminde olmadığı gerekçesiyle elenmiş undan yapılmış ekmeği bid'at sayıp yememesi bunun örneklerinden birini teşkil eder.¹²⁸

Yukarda bid'atle ilgili verdiğimiz tanımlar ve açıklamalardan yola çıkarak, konuyu şu şekilde toparlayabiliriz. “İster İslam dini ile ilgisi olsun İster de olmasın ortaya çıkan her yeni hadise, olay ve uygulamaların her biri, yeniliği sebebi ile sözlük anlamında bid'at olarak isimlendirilebilir.

Bid'at'ı, terim anlamı esas alınarak anlamlandırırırsak, din ile ilgili uygulamalarda iki durum söz konusu olmaktadır: 1. Bazen, söz konusu yeni uygulamaların şer'î bir delili bulunmasına rağmen bunlara da bid'at denir. Bu tür

¹²¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Menâkıbü`ş-Şâfiî* Tehkik: Seyyid Ahmed Sakr. (Kahire: Mektebetu Dârü'l-Turas, 1970), 1/ 469.

¹²² Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ*, 1/22.

¹²³ İbnü'l-Esîr, *El-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs*, 1/167.

¹²⁴ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâ'ü Ulûmi'd-dîn*, Çev. Ahmed Serdaroğlu, (İstanbul: Huzur Yayınevi, (Bedir Yayınevi), 2/12.

¹²⁵ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdırrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Tehkik: Ebû Muaz Darik b. Avêdellâh b. Muhammed, (Cidde/Riyad, Dârü'l b. Cevziye, 1420/1999), 500-501.

¹²⁶ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *İktidau's-Sıratı'l-Mustakim li Muhalefeti Ashabi'l-Cahîm*, (Riyad: Dârü'ş-Şibliye, 1998), 2\95.

¹²⁷ Şatibî, *el-İ'tisâm*, 1-2/46-47.

¹²⁸ Yaran, “Bid'at”, 6/130-131.

uygulamalara bid'at diyenler bunları da bidatı hasene içerisinde mütalaa etmiştir. 2. Kur'ân ve Sünnette aslı bulunmadığı gibi, diğer şer'î delillerle de islam'da aslının bulunduğu dair bir delâlet bulunmayan yeni dini inanç ve uygulamalara bid'ati seyyie denilir ve İslam asla bu tür şeyleri tasvip etmez.

İbn Receb'in açıklamaları bu hususa açıklık kazandırmaktadır: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Sözlerin en doğrusu Allah'ın Kitabıdır, yolların en hayırlısı Muhammed'in yoludur. İşlerin en şerlisi muhdes olanlardır. Dine sonradan sokulan her şey bid'attır, her bid'at dalalettir ve her dalalet ateştedir."¹²⁹ İbn Receb, bu hadisile ilgili şöyle açıklama yapmıştır: Burada bid'attan maksat, Şeriatta aslı ve aslına delelet eden bir delil olmadan ortaya çıkan yeniliklerdir. Aslı veya aslına delalet eden bir delil varsa bu şer'î bid'at adını almaz lakin lügaten buna bid'at denilir.¹³⁰

Hz. Ömer'in (r.a.) cemaati mescitte tek imamın arkasında toparlaması gibi bazı uygulamalar bid'at kelimesiyle ifade edilmiş olsalar bile, Resûlullah'ın uygulamasında aslı bulunduğu için İslâm'a aykırı değildir. Bunun için Hz. Ömer (r.a.) (ö. 23/644) buna "ne güzel bid'at" demiştir.¹³¹

İslâm'a aykırı uygulamalar caiz değildir. Şeriata aykırı olmayan uygulamalarda sevabın olacağını Resûlullah (s.a.v.) bu hadisiyle bildirmiştir.¹³² "Kim güzel bir çığır açarsa, bu işin ve o çığırda yürüyenlerin sevabı, onlardan da eksiltilmeksizin, o kimseye verilecektir. Kim kötü bir çığır başlatırsa, bu işin ve o çığırdan yürüyenlerin günahı, onlardan da eksiltilmeksizin, kendisine yazılır."¹³³ Aslında Peygamber'in (s.a.v.) bu hadisinde faydalı ve hayırlı yeniliklerin ihdasına teşvik vardır.¹³⁴ İmam Birgivî bid'ati, "hasene" ve "seyyie" olarak bölmese de buna işaret ederek "Kim güzel bir çığır açarsa..." hadisini eserinde vermiştir.¹³⁵

¹²⁹ Müslim, "Cuma", 43 (867). Nesâî, "İdeyn", 22; Ebû Dâvûd , "Sünnet", 6 (4607); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/310.

¹³⁰ İbn Receb, *Câmiu'l-Ulûm*, 500.

¹³¹ İbn Receb, *Câmiu'l-Ulûm*, 501.

¹³² İbnü'l-Esîr, *El-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadîs*, 1/67.

¹³³ Müslim, "Zekât", 69; Nesâî, "Zekât", 64.

¹³⁴ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 1/326.

¹³⁵ Sancaklı, *İmam Birgivî'nin Bid'atlere Karşı Tutumu*, 2/390.

Bazı fırkaların bid'ata ifrat ve tefrit derecesinde yaklaşımları günümüzde bid'atın en çok tartışılan konulardan biri haline gelmesine yol açmıştır. Örneğin “yakasız gömlek giymek sünnet, yakalısını giymek bid'attir”, “yer sofrasında yemek yemek sünnet, masada yemek bid'attir”, “yer minderinde oturmak sünnet, koltukta oturmak bid'attir”, “mikrofonsuz ezan okumak sünnet, mikrofonla okumak bid'attir”, “takke ve sarık takmak sünnet, baş açık gezmek bid'attir” şeklindeki yaklaşımlar böyledir. Bunlara ilmi yönden bakıldığında aslında, bunların Resûlullah'ın yasaklamış olduğu bid'atla ilgisinin olmadığı ve söz konusu davranışların adetten ve dünyevi işlerden olduğu ve yasaklanmamış bulduklarından bid'atle ilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Kılık kıyafetle ilgili şeyler de adettir. Dolayısıyla gömlek ve pantolon giymek, telefon kullanmak, otomobile binmek, tesbih çekmek, masada yemek yemek, çatal kaşık kullanmak, dikiş makinesi, bilgisayar, elbise gibi şeylerin hepsi böyledir. Örf ve adet, bir ibadeti bozmazsa veya dinin yasak ettiği bir şey değilse bid'at olarak ya da bid'ati iki kısma ayıranlara göre bid'atı sey'ye olarak değerlendirilmez.¹³⁶

İbadetlerin dışında kalan adetler dinin ruhu ve umumi esaslarına aykırı olmadığı sürece yasaklanmış değildir. Çünkü insanların dünya ile ilgili ihtiyaçları zaman ve zemine göre değişmektedir.¹³⁷

İmam Şatibî de günlük hayatla ilgili amel ve davranışların bid'at kapsamına girmediğini, böylece un elemek için elek kullanmanın ve kırba ile el yıkamanın bid'at olmadığını ve bid'at'ın, sahibi tarafından dine ilave edilen bir şey olduğunu bildirmiştir.¹³⁸

Ramazan Altıntaş, Bu konu'ya şöyle açıklık getirmiştir. “Şatibi gibi alimler, bid'at kavramını “dini telakki edilen durumlar ile sınırlandırmışlardır. Çünkü bid'atların temel vasfı, dini uygulamalarda görülmektedir. Bu vasıf dünyevi işlerde olmaz. Örneğin sanayi alanında gelişmeler bid'atle ilişkisi yoktur. Çünkü eğer Bid'atı, dünyevi işlerimizde sosyal değişimle ilgili uygulamalara hasredecek

¹³⁶ Sancaklı, “Hadîsler Bağlamında Bid'at”, s.25.

¹³⁷ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi, Bid'at ve Taraftarları*, (İstanbul: Damla yayınevi, 1981), 153.

¹³⁸ Şatibî, *el-İ'tisâm*, 1-2/46-49.

olursak o zaman hem islam hem de müsülmanlar arasında anakronizim hali yaşanacak böylece hem dinimize hem de kendimize kötülük yapmış olacağız.”¹³⁹

İmam Birgivî un elemek, çatal- kaşık kullanmak gibi yenilikleri bid'at olarak değerlendirmemiştir. İnsanın işini kolaylaştıran yeni iletişim araçlarının ortaya çıkmasını, Peygamberimiz (s.a.s) ve Ashab'ından sonra ortaya çıkan minare gibi ibadete vesile olarak kullanılan yapıları, medrese gibi eğitim kurumlarını bid'at saymaz ve şöyle der: “Bil ki minare, namaz vakitlerini bildirmeye yardımcıdır. Ezandan maksat budur. Medreseler, tasnif edilen kitapları öğretime kolaylıktır. Hz. Peygamber zamanında bu gibi şeylerin vukû bulmayı, ya ihtiyaç olmadığından, ya da bunları yapmaya mali kudret bulunmadığındandır.”¹⁴⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken Sahâbelerin yeni şeyler yapması ve bunun da Hz. Peygamber tarafından bazen iyi karşılanması, onun (s.a.v.), her yeniliğe karşı olmadığını göstermektedir. Söz konusu yeni ortaya çıkan uygulamalardan, konumuzun iyi anlaşılması ile ilgili rivayetlerden bir kısmı şöyledir:

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ibadetlerle ilgili bazı konularda Sahâbenin kendiliğinden yaptığı bazı şeyleri hoş karşıladığı da bilinmektedir. Sahâbenin şu rivayeti buna örnektir: “ Bir gün Allah Rasûlünün arkasında namaz kılarken Hz. Peygamber (s.a.v.) rükudan başını kaldırıp, “*Semiallahu limen hamideh*” dedikten sonra cemaatten biri “**Rabbena ve lekel-hamd hamden kesîran tayyiben mübareken fih**” diyerek Allah'ı zikir etti. Allah Elçisi namazı bitirdikten sonra: *Söyleyen kim idi?* diye sordu. Söz sahibi: “ben” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Otuza yakın melek gördüm ki, bunun (söylediğin sözün) sevabını yazmak için yarışıyorlar.*”¹⁴¹ Buna benzer başka hadiseler de mevcuttur.¹⁴²

¹³⁹ Altıntaş, “İslâm Anlayışında Bid'at”, 118.

¹⁴⁰ Sancaklı, *İmam Birgivî'nin Bid'atlere Karşı Tutumu*, 2/389.

¹⁴¹ Buhârî, “Ezan”, 126. Muvatta, “Kur'an”, 25; Müslim, “Mesecid ve Mevâziu's-Salat”, 149; Ebû Dâvûd, “Salat”, 118.

¹⁴² Bk.: Müslim, “Mesecid ve Mevâziu's-Salât”, 150; Buhârî, “Teheccüt”, 17; Müslim “Fezailus-Sahâbe”, 108; Buhârî, “Ezan”, 106; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Süneni't-Tirmizî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları 1401/1981), “Fedâilu'l-Kur'an”, 11 (2901); Ebû

Bu misallerden de anlaşılıyor ki bu çeşit yenilikler, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından iyi karşılanmıştır. Ve Resûlullah (s.a.v.) bu yeni uygulamaları karşılarken de “Bizim bu işimizde (dinde) ondan olmayan bir şeyi ortaya çıkaranın ameli ret olunur”¹⁴³ sözünün kapsamında değerlendirmedeği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber kendisi yapmadığı ve söylemediği halde sahâbenin ihdas ettikleri bir çok uygulamaları reddetmeyip, sünnetine uygun olduğu için kabul etmiştir. Bu sebeble de her yeni uygulama bid’at değildir. Zira bunların aslı dinde mevcuttur.

Hz. Peygamber’in sahâbeleri de aynı Hz. Peygamber gibi davranarak aslı dinde olan veya dine zıt olamayan uygulamaları kabul etmişlerdir.

Bu konu ile ilgili diğer bir örnek Kur’an’ın iki kapak arasında Mushaf haline getirilmesi meselesidir. Zeyd b. Sabit (ö. 45/665) şöyle anlatmıştır: “Yemame savaşında ashabin hafızlarından önemli bir kısım insanlar şehid edilince Hz. Ebû Bekir beni çağırttı. Yanına vardım. Hz. Ömer de orada idi. Hz. Ebû Bekir bana dedi ki: Hz. Ömer bana gelip “Yemame’de Kur’an hafızları çok kayıp verdi. Bu sebeble Kur’anın zayi olmasından endişe ederim. Bence bir emir versen de Kur’an cem’ edilsin” dedi. Ben de ona dedim ki: “Resûlullah’ın (s.a.v.) yapmadığı bir işi nasıl yapabilirsin?” O: “Vallahi bu hayırlı bir teşebbüstür” dedi. Sonra bu iş üzerinde o kadar durdu ki, neticede Allah (c.c.) bu işe benim kalbimi razı kıldı ve Ömer’in görüşünü beğendim. (Bunu anlattıktan sonra) Hz. Ebû Bekir bana dönüp şöyle dedi: “Sen genç, dinç ve zeki bir adamsın. Kimse seni itham edemez. Üstelik vahiy kâtibi idin. Kur’an metnini topla.” Vallahi! bir dağı yerinden nakletmemi isteselerdi, Kur’an’ı toplama mesuliyeti kadar bana ağır gelmezdi. Neticede Kur’an’ı hurma dallarından, yassı taşlardan ve insanların hafızalarından derlemeye başladım.”¹⁴⁴

Görüldüğü gibi Kur’an’ın cem edilmesi teklif edilince başta Hz. Ebû Bekir ve sonra da Hz. Zeyd, “Resûlullah’ın (s.a.v.) yapmadığı bir şeyi nasıl

Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazıl el-Dârimî, (İstanbul: Çağrı Yayınları 1401/1981), “Fedailu’l-Kur’an”, 24; Buhârî, “Tevhîd”, 1.; Müslim, “Salatü’l-müsafirî”, 263.; Nesâî, “İftitah”, 69.

¹⁴³ Buhârî, “Sülh”, 5; Müslim, “Akdiye”, 17.

¹⁴⁴ Buhârî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 9/20; Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 9, (3103).

yaparız?” diyerek yeni bir şey ihtas etmekten, bir bid’at ortaya çıkarmaktan koruktuları için baştan razı olmamışlardır. Lakin Hz. Ömer (r.a.) bu işin bid’at olmadığını ve dinin korunması için gerekli olduğunu anlattıktan sonra razı olarak Kur’an’ın cem edilmesine başlamışlardır.

Misallerden de anlaşıldığı gibi Rasûlullah (s.a.v.) ve Onun izinden giden ashabı da, Kur’an ve Sünnet’e aykırı olmayan yeniliği kabul etmişlerdir. Lakin Kur’an ve Sünnet’e aykırı olan yeniliği ise kabul etmiyerek reddetmişlerdir.

Sahâbiler de İslama zıdd olan uygulamayı kabul etmeyerek reddetmişlerdir. Ebû Said el- Hudri’nin, Emeviler döneminde Medine valisi olan Mervan’ın (ö.65/685) bayram hutbesini namazdan önce okumasına karşı sergilediği tutum da konuyla ilgili güzel bir delildir. Kendisi bu olayı şöyle anlatıyor: “Resûlullah (s.a.v.) Ramazan ve Kurban bayramlarında namazgâha çıkar, ilk önce namazı kıldırır sonra saflarda oturan insanlara karşı dönüp hutbeyi okurdu. Birtakım öğütlerde bulunur, bir yere göndermek istediği kişileri gönderir, vereceği emirleri verir ve ondan sonra yerinden ayrılırdı. Bayram namazları bu şekilde kılınmaya devam etti. Ta ki, Ramazan veya Kurban bayramında bir gün Medine valisi olan Mervan’la birlikte namaz için yola çıktık. Namazgâha geldiğimizde Kesîr b. Salt’ın yaptığı minber oraya yerleştirilmişti. Namazdan önce Mervan minbere çıkmak isteyince elbisesinden tutub çekerek namazdan önce hutbe okumasına engel olmaya çalıştım. Fakat o, elbisesini kuvvetlice çekip minbere çıktı ve namazdan önce hutbe okudu. Ben ona “Vallahi! Değiştirdiniz” deyince, O da “Ey Ebû Said, senin bildiğin gitti,” dedi. Bu sefer ben “Vallahi! Benim bildiğim bilmediğimden daha hayırlıdır,” dedim. O da, “insanlar, bizim için namazdan sonra beklemiyorlar, onun için namazdan önce hutbe okudum, diyerek cevap verdi.”¹⁴⁵ Ebû Sâid el-Hudri Peygamber’in uygulamasına aykırı olması sebebiyle Mervan’ın yeni ortaya çıkarmış olduğu uygulamasını kınamış ve beğenmemiştir.

İmam Gazzâlî’nin ifadeleri de konumuza açıklık kazandırmaktadır. Masa veya benzeri bir şey üzerinde yemek yeme konusunu işlerken şöyle açıklama getirmiştir: “Hz. Peygamber’den sonra ortaya çıkan şeylere bid’at denir, ancak her bidat kötü değildir. Kötü bid’at, bir sünnete zıt olan, şer’i bir emri kaldıran ve

¹⁴⁵ Buhârî, “İdeyn”, 6: Müslim, “İdeyn”, 9.

illeti sabit olan şeydir. Oysa sebepler değiştiğinde, bazen yenilik yapmak (bidat) vacib olur.”¹⁴⁶

II. İSLAMİ İLİMLERDE BİD’AT KAVRAMI VE ANLAYIŞI

A. Hadis İliminde Bid’at

Bid’at ile ilgili hadis âlimleri tanımlar yapmışlardır. İbn Hacer el-Eskalaniye göre bid’atın tanımı şudur: “Geçmiş bir örneği bulunmayan, yani Kur’ân ve sünnetten bir delili olmadan yapılan işlerdir.”¹⁴⁷ Bir diğer hadis alimi İmam Nevevî şöyle der: “Bid’at Resûlullah’ın (s.a.v.) döneminde olmayan sonradan oluşturulan şeydir.”¹⁴⁸ Suyûtî, İmam Şafînin, Kitâba, Sünnete ve selefîn tatbikâtına ve icmâ’ya aykırı olan uygulamalardır, şeklindeki tanımını eserinde vermiştir.¹⁴⁹

Bid’at ehli, “Hz. Peygamberi’den sonra sünnete aykırı bazı inanç ve davranışları benimsyenler” şeklinde tarif edilmiştir.¹⁵⁰

Hadisçiler bid'atı ta'n noktalarından biri olarak kabul ederek bid'at ehlinin rivayetini kabulde farklı görüşler benimsemişlerdir.¹⁵¹ Küfrü kerektilen ehli bid’atın rivayetini cumhur terk etmiştir. Küfrü gerektirmiyenin rivayeti alınsa da zayıf olarak kabul edilmiştir.¹⁵²

İmam Malik’in bid’atına davet eden bid’atçının rivayetinin kabul edilemeyeceği ile ilgili iki görüş olsa da, Muvattasında birçok bid’atçıdan nakiller etmesi, sadece mezhebinin davetçisi olanların rivayetlerini reddettiğini, yalandan uzak olan diğer bid’atçıların rivayetlerini kabul ettiğini göstermektedir.¹⁵³

Ahmed b. Hanbel’in de bid’atine davetçi olmayan bid’atçıların rivayetlerini kabul ettiğine dair rivayetler mevcuttur.

¹⁴⁶ İmam Gazzâlî, *İhyâ’ü Ulûmi`d-dîn*, 2/12.

¹⁴⁷ Davudoğlu, *Büluğ`ül-Merâm Şerhî*, 2/133.

¹⁴⁸ Nevevî, *Tehzîbü`l-Esmâ*, 1/22.

¹⁴⁹ Suyûtî, *el-Hâvi li`l-Fetâvî* 1/358.

¹⁵⁰ Halîl İbrâhîm Turhan, Mustafa Taş, “Buhârî’nin Ehl-i Bid’at Ravileri İle İlgili Metodu” *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergi*, (2016), 70.

¹⁵¹ Yaran, “Bid’at”, 6/130.

¹⁵² Talât Koçyiğit, *Hads Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2018), 118-121.

¹⁵³ Polat, *Hadis Araştırmaları*, 98-103.

Buhârî, (ö. 256/870) Müslim (ö. 261/875) ve diğer bazı muhaddislerin görüşü şu şekildedir: Bid'at küfre götürücü olmadığı, râvî İslam sınırları içerisinde kaldığı sürece kendisinden hadis alınır.¹⁵⁴ Nitekim Buhârî ve Müslim bu tür birçok bid'atçının rivayetini kabul etmiş olup Suyûtî bunların bir listesini vermektedir.¹⁵⁵

İmam eş-Şafî de, Rafizîlerin Hattabiyyekolu hariç, ehli bid'atın rivayetlerini kabul eder.¹⁵⁶ Ancak bu konuda ihtilaf vardır.¹⁵⁷

Dinde aslı olmayan bid'at içeren bir itikada sahip Kaderiyye ve Mürcie gibi siyasi ve itikadi mezheplerin ortaya çıkmasını¹⁵⁸ ve bid'at ve hurafelerin bazı bölgelerde artmasını önlemek amacıyla, hadisçiler tarafından Kur'ân'da ve Sünnet'te yer alıp Sahâbenin benimsediği inançları ortaya koyan Kitâbu's-Sünne'leri kaleme almışlardır. Vâkıdî'nin (ö. 207/823) Kitâbü's-Sünne ve'l-Cemâ'a'sı, İbn Ebû Âsım (ö. 287/900), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903), Ebû Bekir el-Hallâl (ö. 311/923), İbn Bâbeveyh el-Kûmmî (ö. 329/941) ve Ebü'l-Kasım el-Lalekalî'nin Kitâbü's-Sünne'leri bunlardandır.¹⁵⁹

B. Fıkıh İlminde Bid'at

Fıkıh İlminde bid'ate daha çok ibâdetler açısından bakılmıştır. Bid'at konusuna fıkıh ilmi açısından baktığımızda, ortaya çıkan bid'atların daha çok fürû fıkhıta ve özellikle de ibadetler konusunda olduğunu görmekteyiz. İslam alimleri bid'atlar arasında taharet ve abdestten tutunuz da namaz, oruç, hac, kurban, camilerde, mübarek gecelerde, bazı merasimlerde yapılan bid'atlere varıncaya kadar her türlü bid'at tespit edilip işlenmiş ve bu hususta eserler yazılmıştır. Bu eserler arasında Ali Mahfûz'un (ö. m. 2009) *el-İbdâ'sı*, İzzet A. Atıyye'nin *el-Bid'a'sı*, Şâtıbî'nin (ö.790/1388) *el-İ'tisâm'ı*, Turtûşî'nin (ö.520/1126), *Kitabu'l-*

¹⁵⁴ Polat, *Hadis Araştırmaları*, 98-103; Turhan, Taş, "Buhârî'nin Ehl-i Bid'at ravileri", 72.

¹⁵⁵ Yaran, "Bid'at", 6/130.

¹⁵⁶ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, Nşr, Nureddin Ati, (Halep, Beyrut, Dimeşk, 1966/1972/1984). 114.

¹⁵⁷ Bu konuda geniş bilgi için bk: İbnü's-Sâlah, *Ulûmü'l-hadîs*, 114-115.

¹⁵⁸ Polat, *Hadis Araştırmaları*, 88.

¹⁵⁹ İlyas Çelebi, "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/ 154.

havâdis ve'l-Bidâ'sı, İbn Teymiyye'nin (ö.728/1327), *İktizâu's-sırâti müstakîm'i* meşhurdur.¹⁶⁰

İbadetteki bid'atlar, Allaha kurbiyet kastı ile yapılan amel ve ibadetlere, ya aslımı tahrif etmek veya ilave ve noksanlıklar ihdas etmek veya aslı Kitap ve Sünnette olmayan yeni ibadet ve amellerde gerçekleşir. Mesela: Bazı bid'at fırkalar cenazenin önünde yüksek sesle zikri ilahi söyleyerek giderler. Bu hal ve ameli, Efendimiz (s.a.v.) ve Sahâbe'i Kiram Hazretleri, hiç işlemediklerinden ibadetteki bid'atlardan olmuş olur.¹⁶¹

İslam hukukçularına göre, bid'atı küfür noktasına varmayan kimsenin arkasında namaz kılmak caizdir. Ancak Hanefiler, Şafiiler ve bir rivayete göre Malikiler başka bir imam varken bid'at ehlinin arkasında namaz kılmayı tenzihen mekruh sayarlar. Öte yandan Malikiler ve Hanbeliler bid'atçıların şahitliğini geçersiz sayarken, Hanefi ve Şafii fakihleri, Hattabiler müstesna, diğer bid'at ehlinin şahitliklerini geçerli kabul ederler.¹⁶²

C. Akaid İliminde Bid'at

Kelam alimleri sünneti "Hz. Peygamber ve ashabının itikat ve amelde takip ettiği yol" diye tanımlamış, bid'atı da bunun karşıtı olarak kullanmıştır. Diğer bir ifadeyle "sünnet ümmetin hakim din anlayışını, bid'at ve dalalet ise bu yoldan sapmayı" ifade eder.¹⁶³

Başka bir tarife göre bid'at "Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan ve dini bir delile dayanmayan inanç, ibadet ve dini davranışlardır."¹⁶⁴

Ehli Sünnet dışında kalan itikadi mezhepler, İslam tarihinde "ehli bid'at, mübtedia, ehl-i ehva¹⁶⁵ fırak-ı dâlle ve ehl-i dalâl" gibi isimlerle anılmıştır. Bu fırkaların ortak vasıfları akaid sahasında sünnetten ve cemaattan ayrılarak bid'ata düşmeleridir.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Sancaklı, "Hadisler Bağlamında Bid'at", 27.

¹⁶¹ Mustafa Uysal, *İslâm'a Sokulan Bid'ad ve Hurâfeler* (Konya: Uysal Yayınları, 1973), 3/32-33.

¹⁶² Yaran, "Bid'at", 6/130.

¹⁶³ Çelebi, "Sünnet", 38/154.

¹⁶⁴ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terminler Sözlüğü, Bid'at*, (İstanbul: İsam Yayınları 2013), 48.

¹⁶⁵ Akaid konularında kendi beşeri düşünce ve meyillerine uyanlar.

¹⁶⁶ Topaloğlu, *Kelâm İlmî*, 151-152.

Bid'at, İtikât ve imanda ehl-i sünnet ve-l-cemaat akidesinin zıddına ihdas edilen inançlardır. Bu inançların bazıları, küfre varmaz, fakat sapık ve dalalet yoluna sevk ederek küfürden sonra en büyük günaha götürür. Mesela: Kiyamet gününde mizanın olmadığını, mizanın adaletten ibaret olduğunu iddia edenlerin ve kabir azabını inkar edenlerin ve büyük günah sahiplerinin cehennemde ebedi kalacaklarını savunanlar, bu tür akide ve inançları gereğince küfür ehli olmasalar da sapık bid'at ehli olurlar. Bir de cenneti, cehennemi, sıratı ve kıyametteki hesap ve nizamın aslını ve varlığı ile olacağını inkar etmek gibi bir takım zındık ve sapıkların çeşitli düşüncülerine kapılarak ve küfre sapmak, bu tür bid'atlardandır.¹⁶⁷

İmam Birgivî şöyle demiştir: Kur'ân ve sünnette bildirilen esaslara uymayan ne kadar yanlış inanç ve itikad varsa hepsi bidattir. Bazı bid'atler kişiyi dinden çıkarsa da bazısı çıkarmaz lakin, itikatta işlenen bid'at büyük günah olan adam öldürme veya zina yapmadan daha ağırdır. İtikatta bid'atı şöyle tanımlamıştır: Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin itikadına zıdd olan bid'attır.¹⁶⁸

III. VEHHÂBİLİK'TE BİD'AT

Kendilerini selefi olarak adlandıran Vehhâbîler Kur'ân ve Sünnet'i şekilci bir anlayışla kabul etmişler ve bu nedenle bid'at sahasını oldukça geniş tutmuşlardır.¹⁶⁹ Vehhâbîler her yeniliği bid'at sayarak¹⁷⁰ bid'at'ı hasene ve seyyi'e olarak iki kısma ayırmayı kabul etmemişlerdir. Hz. Ömer'in terâvîh ile ilgili olan "ne güzel bid'attır" ifadesini de lügavi anlamda değerlendirerek istilahta bu uygulamanın bid'at olmadığını söylemekle birlikte, bid'atın sahasını geniş tutmuş ve delile dayanan bazı uygulamaları da bid'at saymışlardır.¹⁷¹ Vehhâbîler zikr'i

¹⁶⁷ Uysal, *İslâm'a Sokulan Bid'ad*, 38-39.

¹⁶⁸ Sancaklı, *İmam Birgivî'nin Bid'atlere Karşı Tutumu*, 2/388.

¹⁶⁹ Neşet Çağtay-İbrâhîm Agah Çubukçu, *İslâm Mezhepler Tarihi, Vehhâbîlik*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985), 226-227.

¹⁷⁰ Muhammed b. Abdülvehhâb b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî, *Fadlu'l-İslâm*, Tahkik: Abdullah b. Abdu'l-Latif elî'l-Şeyh İsmâîl el- Ensari, (Riyad: 1422.), 25-29, 42.

¹⁷¹ Sâlih b. Fevzan b. Abdullah el-Fevzan, *Cinler'in ve İnsanlar'ın Yaratılış Gayesi Olan Tövhid*, çev. Muhammed Şahin, Tahkik: Alî Rıza Şahin, (Riyad: Rabva İslâmî Davet Birusu, 1427/2006), 167-172.

herhangi bir vasıta ile çekmeyi,¹⁷² câmilere minare inşa etmeyi,¹⁷³ kabirleri yükseltmeyi, onları türbe haline getirmeyi,¹⁷⁴ Resûlullah'ın (s.a.v.) doğum gününü kutlamayı ve mevlit okutmayı,¹⁷⁵ namaz kılarken açıktan niyet etmeyi, dua ettikten sonra “Fatiha” demeyi, Receb ayında, Şaban ayının 15. gecesine has oruç veya namaz kılmayı ve Mîrac gecesini bid’at olarak değerlendirmektedirler.¹⁷⁶ Namaz kılarken açıktan niyyet etmek Rasûlullâh'ın sünnetinde olmadığını söyleyerek, kim açıktan niyyet ederse bid’at işlemiş olar demekteler. Hatta tasavvüfçuların çektikleri zikirler'in her türlüünü bid’at sayarlar.¹⁷⁷ Hatta pek çok şeyi bid’at saymış ve bu işleri yapanları bidat ehli olduğu görüşüne vararak küfre düştüğünü¹⁷⁸ ve böylece de mallarının ve kanlarının helal olduğu hükmünü vermişlerdir.¹⁷⁹ Bu anlayışa göre çatal, bıçak, matbaa, kabir taşları, kahve ve tütün gibi şeyler bid’atler arasında yer almaktadır.¹⁸⁰

Vehhâbilik'te bid’atın tanımına geldikte ise, bid’at’a şu şekilde tanım verilmiştir: “Bid’at Allah'ın izin vermediği halde ona ibadet etmek maksadıyla yapılan uygulamalardır.” Bu uygulama ki, Rasûlullâh (s.a.v.) ve Hulâfeyi Râşidîn yapmamıştır.¹⁸¹ Bu anlamda Allah şöyle buyurmaktadır. **“Yoksa onların, Allah'ın izin vermediği bir dini getiren ortakları mı var?”**¹⁸² Resûlullah (s.a.v.) de *“Benden sonra benim sünnetime ve hulefeyi raşidinin Sünnetine sarılın*

¹⁷² İbn Abdülvehhâb, *Fadlu'l-İslâm*, 43-44; el-Fevzan, *Tevhîd*, 183.

¹⁷³ Çağtay-Çubukçu, *Vehhâbilik*, 226-227.

¹⁷⁴ el-Fevzan, *Tevhîd*, 183; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân el-Useymîn et-Temîmî, *Mecmû'u-fetâvâ ve Resâ'ili-Fadîleh*, (*Fetâvâ el-Akîde*) (Riyad: Dârü'l-Vatanu'l-Lineş, 1413)..2/233.(293).

¹⁷⁵ el-Fevzan, *Tevhîd*, 134, 189.

¹⁷⁶ el-Fevzan, *Tevhîd*, 194; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân el-Useymîn et-Temîmî, vd. *Mevsûatü'l-Mes'êli'l-Fikhîyyi el-Müeyyessirâtu*, (Beyrut-Lübnan, Deru'l-Fikir, 1440-1441/2019), 1/363.

¹⁷⁷ el-Fevzan, *Tevhîd*, 194-195.

¹⁷⁸ İbn Abdülvehhâb, *Kitâbü't-Tevhîd*, 190.

¹⁷⁹ Çağtay, Çubukçu, *Vehhâbilik*, 226-227.

¹⁸⁰ Sancaklı, “Hadîsler Bağlamında Bid’at”, 25

¹⁸¹ Sâlih el-Useymîn, vd. *Mevsûatü'l-Mes'êli'l-Fikhîyyi*, 1/361.

¹⁸² el-Şura, 42/21.

ve *Muhtas olan işlerden kaçın*”¹⁸³ buyurmaktadır. Bu sebeble de Resûlullah’ın (s.a.v.) ve Hulâfeyi Râşidînin hayatında olmayan ve Allah’a ibadet maksadıyla edilen her bir iş bid’attır.¹⁸⁴ demekteler.

Sâlih el Fevzân Bid’at’a şöyle tarif vermiştir: “Termin olarak bid’at, dinde kendisine müracaat edilecek aslı olmayan şey demektir.”¹⁸⁵ Lakin Örf ve adetlerde uygulanan işler vardır bunlar dinde bid’at değildir. Lakin lügatta ise bid’attılar. Dünyavi işlerinde de bid’at olan konular vardır. Örneğin Bina, Konut ve sandalye gibi.¹⁸⁶ Dinde bid’ati hasene yoktur. Şeriata müvafık olan sünnetul hasene vardır.¹⁸⁷ demekteler.

Muhammed bin Abdülvehhâb’ın takibçileri Bid’atı seyyie ve hasene diye iki kısma ayırmasalarda, bid’atın iki çeşit olduğunu söyleyerek birinci kısım bid’at, günlük hayatta yeni şeyler icat etmektir ki, bu mübah sayılmaktadır. İkinci kısım ise dinde yeni şeyler ortaya çıkarmaktır bu ise haramdır.¹⁸⁸ Demekteler.

Bid’atla mücadele konusunda İslam alimlerinin bir kısmı fitneye sebep olabileceği endişesiyle müsamahalı davranmayı uygun görürken, Hanbelilerden bid’at’le mücadele etmek konusunda İbni Teymiyye’nin sert yaklaşımını görmekteyiz. İbn Abdülvehhâb ve onun izinden gidenler, bu yaklaşımı daha da sert bir şekilde benimsemiş ve bid’atin çerçevesi konusunda aşırılığa düşmüşlerdir.¹⁸⁹

Örneğin, Muhammed b. Abdülvehhâb, bu tutumundan dolayı Hz. Peygamber’in, Sahâbenin ve diğer Sâlih kimselerin kabirlerinin ziyaretini de iyi karşılamaz.¹⁹⁰

¹⁸³ Tirmizi, “İlim”, 16; Ebû Dâvûd u, “Sünnet”, 5; İbn Mâce, “Mukaddime”, 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/126,127.

¹⁸⁴ Sâlih el-Useymînin, vd. *Mevsûatü’l-Mesêilî l-Fikhîyyi*, 1/361.

¹⁸⁵ el-Fevzan, *Tevhîd*, 172.

¹⁸⁶ Sâlih el-Useymînin, vd. *Mevsûatü’l-Mesêilî l-Fikhîyyi*, 1/361.

¹⁸⁷ Sâlih el-Useymînin, vd. *Mevsûatü’l-Mesêilî l-Fikhîyyi*, 1/361.

¹⁸⁸ el-Fevzan, *Tevhîd*, 168.

¹⁸⁹ Sancaklı, “Hadîsler Bağlamında Bid’at”, 37-38; Yaran, “Bid’at”, 6/130-131.

¹⁹⁰ İbn Abdülvehhâb, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 198-205; Muhammed b. Abdülvehhâb, *Risâletü’ş-Şahsiyye*, (17. Risale), 1/113-114; İbn Abdülvehhâb, *Fadlu’l-İslâm*, 43-44; el-Fevzan, *Tevhîd*, 194.

İbn Abdülvehhâb, ikinci namazının, yatsı namazının¹⁹¹ ve cuma namazın'ın ilk sünnetlerinin olmadığını eserinde dile getirir.¹⁹² Terâvîh'in kaç rekât olduğu konusunda İbn Abdülvehhâb Ahmed b. Hanbel'in ve Şafî'nin yirmi rekât, Malik'in ise otuzaltı rekât görüşlerinde olduğunu aktardıktan sonra, Hz. Ömer'in (r.a.) insanları Ubey b. Kab'ın (ö. 33/654) imamlığında yirmi rekât kıldırması için topladığını ve bununla ilgili sahih hadis olmadığını söyler.¹⁹³ Namazlardan sonra toplu zikir çekmeyi¹⁹⁴ Kabiristanlıkta ölü için Kur'an okumağı bid'at sayar.¹⁹⁵ Dua ederken al açmağı ve bitirdikte de elleri yüze sürmeyi meşru görmez.¹⁹⁶

IV. AHKÂMIN DEĞİŞMESİ VE BİD'AT İLİŞKİSİ

Hem dünya hem de insanlık sürekli bir değişim içerisinde. Aslında zamanı bir an dondurduğumuzu var sayarsak aynı anda dünyanın farklı noktalarında toplum yaşamının, çevrenin ve ihtiyaçları farklı farklı olduğunu görürüz. İslâm, bütün bu farklılıklara cevap verebilecek bir dindir.

Değişim, daha çok, insanı çevreleyen şartlarla ilgilidir. Her şey her zaman değişmez. Ana hatlarıyla insan ve çevre değişmez. İnsanın temel ihtiyaçları ve dünyevî yaşama müteallık temel meselelerin asılları pek değişmez. Değişim bunlarla ilgili olup bunları çevreleyen şartlarda olur. Varlığın esasında bir değişim olmadığından dinin özellikle inanç, âhirete müteallık meseleler ve dünyevi bazı hükümleri prensip olarak değişmez. Örneğin iman esaslarının müteallık olduğu meseleler değişmez. Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları, meleklerle iman, ahirete iman gibi inanç esasları; zina etmek, sarhoşluk veren şeylerin içilmesi, haksız yere

¹⁹¹ Muhammed b. Abdülvehhâb, *Muhtasaru'l-İnsâf ve 'ş-Şerhu'l-Kebîr,(el-Fikh)* Tashih: Abdu'l-Aziz b. Ziyad el-Rumi ve Sâlih b. Muhammed el-Hasan, (Riyad: 1398), 1/151; İbn Salah el-Useyminin, *Mecmû-fetevâ*, 14/352-353.

¹⁹² İbn Abdülvehhâb, *Muhtasaru'l-İnsâf, (el-Fikh)*, 1/187.

¹⁹³ İbn Abdülvehhâb, *Muhtasaru'l-İnsâf, (el-Fikh)*, 1/157. Muhammed b. Salah el-Useyminin, *Mecmû'u-fetâvâ ve Resâ'ili-Fadîleh, (Fetâvâ el-Fikhî)* (Riyad: Dârü'l-Suriye Lineşr, 1420/1999), 14/191,196.

¹⁹⁴ el-Fevzan, *Tevhîd*, 194-194.

¹⁹⁵ Sâlih b. Fevzan b. Abdullah el-Fevzan, *İbtâlu Nisbeti Kitêi Ehkâmi Temni'l-Mevti ile Şeyhu'l-İslâm Muhammed b. Abdülvehhâb*, (Dârü'l İbn Huzmiyye, 1412/1992), 14-32; İbn Salah el-Useyminin, *Mecmû'u-fetâvâ, (Fetâvâ el-Akîde)*, 2/233, 305.

¹⁹⁶ İbn Salah el-Useyminin, *Mecmû'u-fetâvâ, (Fetâvâ el-Fikhî)*14/293,294.

adam öldürmek, kişinin birinci dereceden kan ve süt akrabalarıyla evlenmesi gibi hususların daima kötü ve yasak olması; adalet, helal kazanç, dürüstlük, akrabalık ilişkileri ve komşuluk ilişkileri ve hak dinin önünü açmak için cihad edilmesinin iyi olması ve ibadetler gibi hükmü değişmeyen pek çok mesele vardır. Lakin, farklı şartlar altında bazı hükümlerin de farklılaşması kaçınılmazdır. Bunun yanında yeni ortaya çıkan uygulamaların Kur'an ve Sünnet ahkâmı çerçevesinde dini açıdan hükümlerinin ortaya konulması da bir zorunluluktur.¹⁹⁷

Değişimin Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde de yaşandığı görülmektedir. Şöyle ki: Kur'ân-ı Kerim 23 yıl zarfında tamamlanmıştır. Bu süreç aynı zamanda bazı hükümlerin tedricen değişmesi ve neticelenmesi aşaması olmuştur. Örneğin İslam'ın ilk yıllarında söylenen bazı hadisler zamanla yenileri ile değiştirilmiş ve yeni hükümler getirilmiştir. Mesela Hz. Peygamber (s.a.v.) ilk devirde kabir ziyaretini yasak etmiş lakin iman kalplere yerleştikten sonra bu yasağı ortadan kaldırarak şöyle buyurmuştur: *“Kabir ziyaretini size yasak etmiştim. Artık onları ziyaret edebilirsiniz. Çünkü onlar size ahireti hatırladır.”*¹⁹⁸

Amr b. el-As (ö. 43/664), Zât-ı Selâsil birliğinde bir grup asekrin başında ve seferde olduğu halde cünüp oldu. Yıkandığı takdirde şiddetli soğğun kendisini öldüreceğini düşünerek teyemmüm aldı ve arkadaşlarına namaz kıldırdı ve Allahu Teala Kitabında **“Kendinizi öldürmeyin”**¹⁹⁹ buyurur dedi. Yolculuk dönüşü olayı Hz. Peygamber'e anlattı, O'da yaptığını tasvip etti.²⁰⁰

İster Amr b. el-As'ın durumu olsun ister de diğer durumlardaki yeni orataya çıkan davranışlar olsun bir delile esaslandığı taktirde Hz. Peygamber'in de cevazını göstermektedir.

Basra'ya kadı tayin ettiği Ebû Musa el-Eşâri'ye (ö. 42/662-63) yazdığı mektubunda Hz. Ömer: “Kur'an ve sünnette hükmünü bulamadığın ve kesin olarak vicdani bir kanaate varmadığın davalarda iyice düşün. Emsal olaylar araştır

¹⁹⁷ Bk.: Hacı Mehmet Günay, *İslâm Hukuku, Günümüz Fıkh Peroblemleri: Sebepler, Yöntemler ve Yaklaşımlar* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 617-618.

¹⁹⁸ Müslüm, “Cenâiz”, 160; Ebû Dâvûd , “Cenâiz”, 106.

¹⁹⁹ el-Nisâ, 4/29.

²⁰⁰ Buhârî, “Teyemmüm”, 7; Ebû Dâvûd , “Tahâret”, 124.

ve benzerlikler bulmaya çalış. Sonra benzerlikleri bulunca bunlar hakkında kıyası uygula”²⁰¹

İmam Azam’ın (r.a.) (ö. 80/699) şu ifadesi bu konumuzu desteklemektedir:

“Bulursam Allah’ın Kitabını alırım. Orada bulamazsam Allah Resûlu’nün sünnetini ve nesilden nesle güvenilir raviler vasıtasıyla aktarılan sahih eserleri alırım. Allah’ın Kitabında ve Allah Resûlu’nün sünnetinde bulamazsam Sahâbeden dilediğimin görüşünü alır, dilediğimi bırakırım sonra onların görüşlerini bırakıp başkalarının görüşlerine başvurmam. İş İbrahim’e (ö. 96/714), Şa’bi’ye (ö. 104/722), Hasan’a, Muhammed b. Sirin’e (ö.110/728), Said b. el-Müseyyib’e (ö. 94/713) daha başka tabiin müçtehitlerinin isimlerini de saydı-geldi mi onlar nasıl içtihat ettilerse ben de öyle içtihat ederim”²⁰²

“Hz. Ömer’in mektubu ve İmam Azamın ifadesi de onu gösteriyor ki, her yeni olay bir delile esaslanmalı ve esaslanarak hüküm verilmelidir. Şayet İslam Bilginleri de bu metodu izlemektedirler.”

²⁰¹ Önder, *Henefi Mezheb.de İstihsan*, 22.

²⁰² Önder, *Henefi Mezheb.de İstihsan*, 47.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİD'AT OLARAK VEHHÂBİLER'İN KARŞI ÇIKTIĞI BAZI UYGULAMALAR VE BUNLARIN DURUMU

Muhammed b. Abdülvehhâb ve onun izinden gidenler, Müslümanların öteden beri uygulayageldikleri bazı şeyleri, bunların meşruî yetine dair deliller bulunmasına rağmen bid'at sayarlar. Biz onların iddialarını ve bu meselelerin onların iddia ettikleri şekilde bid'at sayılıp sayılamayacaklarını delillere dayanarak ortaya koymaya çalışacağız:

I. MEZHEPLERE GÖRE TERÂVÎH

A. Terâvîh Kelimesi ve Hz. Peygamber ve Selef Döneminde Terâvîh Namazı

“Terâvîh” (تراوح) kelimesi, “روح” kökünden gelmektedir ve “dinlenme-istirahat etme” anlamına gelen “tervîha” masdarının çoğuludur.²⁰³ Ebû Hanîfe'ye göre bu namaza terâvîh denilmesinin sebebi işte bu anlamından dolayıdır.²⁰⁴ Terâvîh, Ramazan ayında yatsı namazından sonra kılınan ve nâfile olan gece namazının adıdır.²⁰⁵ Ebu'l-Behteriy²⁰⁶ bu namazı Ramazanda beş istirahatle kıldıklarını bildirmiştir.²⁰⁷ Bu sebeble de Terâvîh, dört rek'at namaz kıldıktan sonra, bir o kadar namaz kılacak müddet oturarak²⁰⁸ istirahat etmeye denir.²⁰⁹

²⁰³ Mustafa vd. *el-Mûcemu'l-Vesîd*, “روح”, 381.

²⁰⁴ Şemsü'l-Eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Mebcut*, Çev. Mustafa Cevat Akşit vd., (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008), 2/216. (2/146).

²⁰⁵ Mustafa vd. *el-Mûcemu'l-Vesîd*, “روح”, 381.

²⁰⁶ Vefat tarihi geçmemektedir.

²⁰⁷ Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed b. Ebû Şeybe İbrâhîm el-Abdî el-Kûfî, *el-Musenef*, Tahkik: Ebû Muhammed Usâme b. İbrâhîm b. Muhammed, (Kahire: el-Feruk-elHadîsetü'l-lit-Tabât ve'l-Neşir, 1429/2008), 3/355 (7769); Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Kitâbü't-Sunenu'l-Kubra*, (Dârü'l-Muârif, 1346), 2/496.

²⁰⁸ Davudoğlu, *Büluğ'ül-Merâm Şerhi*, 2/33; Ahmed Davudoğlu *Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar Tercüme ve Şerhi*, (İstanbul: Şamil Yayınları, 1983), 3/89; İmam Yusuf b. Ömer b. Yusuf el-Kêdûrî, *Câmiu'l-Mudmerât ve'l Müşkelâti fî Şerhi Muhtesara'l İmamü'l-Kudûrî*,

Ancak iki rekâtтан bir selam vererek kılmak daha faziletlidir.²¹⁰ Bu uygulama râşid halîfelerin, Selef'in ve Haremeyn (Mekke ve Medine) ahalisinin uygulamasıdır.²¹¹ Mescidi haram ahalisi, her dört rekât arasında tavaf yapmış, Medine ahalisi de bunun yerine dört rekât namaz kılmıştır. Bu şekilde namaz toplamda otuz altı rek'ate ulaşmış ve Mâlikîler, bu namazın otuzaltı rekât olduğunu söylemişlerdir.²¹²

Terâvîh namazı Hanefî,²¹³ Şafîî²¹⁴ ve Hanbelî mezhebinde erkek ve kadınlara icmâen sünnet-i müekkededir.²¹⁵ Malikîlerden bazılarına göre de sünneti-müekkededir.²¹⁶ Ancak İmam Malik'in terâvîhin hükmü ile ilgili birşey demediği belirtilir.²¹⁷ Onlar bu görüşlerinde Hz. Peygamber'in "*Allah teala size ramazan orucunu farz kıldı ben de ramazan gecesini (namazını) sünnet kıldım*"²¹⁸ ifadesi ve Ramazanda bu namaza devam etmesine ve bir kaç gece de cemaate kıldırmasına dayanırlar.

Tahkik: Ömer Abdurrezzâk Hâmede'l-Feyyâz, (Beirut/Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 2/205.

²⁰⁹ Ebü Abdillâh Muhammed Tehemî b. el-Medenî b. Alî b. Abdillâh Kennûn el-Mestârî el-Fâsî. *Ekrabu'l-Mesêlik ile Muvatta el-İmam Malik*, (el Memleketü'l Meğribiyyetu, Medatu Fedâlet, 1408/1988), 126.

²¹⁰ DİYK.B genel k. Huriye Martı, "Fetvalar", (Ankara: Din işleri Yüksek Kurulu Kararı, 01.03.2017/19, 4. Baskı, 2018.), 199.

²¹¹ Ebü'l-Hasenât-Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es Sihâlevî el-Leknevî, *el-Nihâye Şerhî Bidâye el-Mübtedi*. Ebü'l-Hasan Alî b. Ebi Bekr el-Merğînânî, (Pakistan: Dârü'l-Kur'an ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyye, 1417), 2/49; Serahsî, *Mebcut*, 2/216.(2/146).

²¹² Leknevî, *el-Nihâye Şerhi Bidâye*, 2/49.; Ebi Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el Muğni*, tahkik: Abdullah b. Adülmuhsin et-Türki, (Riyad: Dârü'l Âlemi'l-Kütüb, 1417/1997), 2/601.

²¹³ Davudoğlu, *Reddü'l-Muhtar Şerhi*, 3/89.

²¹⁴ Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfîî, *Muhtasarü'l-kitâbü'l-Ummu fi'l-Fikhî*, Tahkik: Hüseyin Abdul Hâmid Ebü Nasir, (Beirut/Lübnan, Dârü'l-Erkam b. Ebü Erkam, t.y.), 1/129; el-Hafız Ebü Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Kitâbü't-Mecmûa Şerhu'l-Mezheb li'l-Şîrazî* (Cidde: Mektebetü'l-İrşad, t.y.), 3/526.

²¹⁵ İbn Kudâme, *el Muğni*, 2/601.

²¹⁶ Saffet Köse, "Terâvîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/ 482.

²¹⁷ Ebü Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el- Asbahî el-Yemenî, *el-Müdevvînetü'l-Kübrâ*, Rivayetü li'l-İmam Sahnûn b. Saîd-Tenvîh anil-İmam Abdurrahman b. el-Kasım, (t.y.) 1/222.

²¹⁸ Nesâî, "Siyem", 40; İbn Mâce, "İkametu-Saltet", 173 (1328).

Terâvîh namazının Hz. Ömer (r.a.) zamanından itibaren cemaatle ve düzenli olarak kılınması hususunda Sahâbe-i Kiram'dan kimseinin itirazı olmamış ve bu husus onların ittifakı olarak değerlendirilmiştir.²¹⁹

Din işleri Yüksek Kurulu da terâvîh namazının Sünnet-i müekkede olduğunu ifade etmiştir.²²⁰ Terâvîhin cemaatla kılınmasının hükmü de Henefilerde esas görüşe göre Sünnet'i-Kifayedir.²²¹ İmam Malik'e göre terâvîhi evinde kılmaya güç yetiren için evde kılması daha üstündür.²²² Malikilerden İbn Rüşd (ö. 595/1198) cemaatle kılınmasının namazın sünnet olduğunu söylemiştir.²²³ İmam Şafii'ye (ö. 204/820) göre terâvîh namazının tek kılınması cematla kılınmasından eftaldır.²²⁴ Ancak İmam Nevevî bu konuya şu şekilde açıklık getirmiştir: "Terâvîh namazı münferid olarak da cemaatle de kılınabilir. Mezhebimizde bununla ilgili iki görüş olsa da çoğunluğun görüşüne göre cemaatle kılmak daha faziletlidir.²²⁵ Hanbelilerde de efdal olanı cemaat halinde kılmaktır.²²⁶ Çünkü Hulefa-i Raşidin buna devam etmişlerdir.

Terâvîh namazının vakti yatsı namazından sonra fecire kadardır. Vitirden önce ve sonra kılınabilir.²²⁷ Hidaye sahibi ve başkaları terâvîhin sünnet-i müekkede olduğu görüşündedir. Ebû Yusuf (ö. 182/798) İmam A'zam'a terâvîhi ve Hz. Ömer'in fiilini sormuş, O da şu cevabı vermiştir: "Terâvîh sünnet-i müekkededir....."²²⁸

²¹⁹ Kerimoğlu, *Fıkhî Meseleler*, 1/280; İmam Gazzâlî, *İhyâ'ü Ulûmi'd-dîn*, 1/552.

²²⁰ Huriye Martı, "Fetvalar", 199.

²²¹ Davudoğlu, *Reddü'l-Muhtar Şerhi*, 3/92-93; Kudûrî, *Şerhi Muhtesar*, 2/220.

²²² İmam Mâlik, *el-Müdevvine*, 1/222.

²²³ İbn Rüşd, *el-Beyân ve'l-Tehsil*, Tahkik: Seid Arab, (Beyrut: Dârü'l-Ğarib'l-İslâm, 1408/1988), 2/309.

²²⁴ El-Hafız Ebi Zekerîyye Muhyiddin b. Şeref el-Nevevî, *Mecmua Şerhu'l-Mühezzeb*, (İbn Muhammed Rafi, *Fethü'l-Azîz Şerhu'l-Veciz ve İbn Hacer el-Eskalânî, Telhîsü'l-Habir Tehriç*), (Şirketi Ulemâ, t.y.), 4/6.

²²⁵ Ebi Zekerîyye Muhyiddin b. Şerif el-Nevevî, *Kitâbü't-Mecmua Şerhu'l-Mezheb li'l-Şirazî* (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, t.y.), 3/526; Nevevî, *Mecmua Şerhu'l-Mühezzeb*, 4/31.

²²⁶ İbn Kudâme, *el Muğnî*, 2/607-608.

²²⁷ Vakti ile ilgili bk.: Davudoğlu, *Reddü'l-Muhtar Şerhi*, 3/91.

²²⁸ Davudoğlu, *Reddü'l-Muhtar Şerhi*, 3/89.

B. Terâvîh Namazının Cemaatle Yirmi Rekât Kılınması

İbn Abdülvehhâb, terâvîh namaz'ının yirmi rekât kılınması hususunda Hz. Peygamber'e (s.a.v.) veya Hz. Ömer'e (r.a.) aid sahih bir rivayetin olmadığını, Hz. Ömer'in Ubey b. Kab'a terâvîh kıldırmasını emr ederken yirmi rekât şeklinde bir emir vermediğini söyleyerek terâvîh'in yirmi rekât olarak kılınmasını kabul etmemektedir.²²⁹ İbn Abdülvehhâb'ın takipçilerinden Muhammed b. Sâlah da aynı görüşü ifade eder. Ona göre terâvîh namazının yirmi rekât olduğunu gösteren sahih hadis bulunmamaktadır. Hz. Ömer (r.a.) Ubey b. Kab'a yirmi değil onbir rekât kıldırmasını emr etmiştir. Hz. Aişe'ye (ö. 58/678) Peygamberimiz'in namazı sorulduğunda, "*Peygamber'in (s.a.v.) namazı Ramazanda veya başka zamanlarda olsun onbir rekâtı geçmezdi*"²³⁰ demiştir. O, bu hadiste belirlenmiş onbir rekâtın üzerine de ilave namaz kılmayı artırma olarak kabul etmiş ve Hz. Peygamber'in "*Kim bizim bu işimizde bir şey ihdas ederse o kabul olunmaz*"²³¹ hadisini aktararak, yirmi rekâtı ihdas olarak değerlendirmiştir.²³²

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi vehhâbîler, terâvîh namazını diğer gece namazlarından rekât sayısı olarak farklı görmemekte ve bu namazın cemaatle kılınmasının da sonradan ortaya çıktığını iddia etmektedirler. Ancak, Ramazan ayında Hz. Peygamber'in yatsı namazından sonra Müslümanlara gece namazı kıldırıldığını şöyle anlatmıştır: "Resûlullah (s.a.v.) gece ortasında çıktı ve mescidde namaz kıldı. Birçok kimseler de onun namazına uyarak namaz kıldılar. Halk bunu ağızdan ağza konuşub yayınca evvelkinden çok kalabalık toplandı. Rasûlullâh (s.a.v.), ikinci gecede çıktı ve onlar da Peygamber (s.a.v.)'in namazına uyub kıldılar. İnsanlar bunu zikiredib yaydıkcâ üçüncü gece mescid ahali daha çoğaldı. Resûlullah (s.a.v.), o gece de çıktı. Halk yine onun namazına uyub namaz kıldılar. Dördüncü gece olunca mescid almayacak derecede ahali çoğaldı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.), bu dördüncü gece halkın yanına çıkmadı. Bir takım insanlar "namaza!" diye söylenmeye başladılar. Böyle iken Resûlullah (s.a.v.) yine de halkın yanına çıkmadı. Nihayet sabah namazı için mescide çıktı. Sabah

²²⁹ İbn Abdülvehhâb, *Muhtasaru'l-İnsafn*, (el-Fıkh), 1/157.

²³⁰ Buhârî, "Salatu-Teravîh", 1.

²³¹ Buhârî, "Suluh", ; Müslim, "Akdiye", 17,18; İbn Mâce "Mukaddime", 5.

²³² Muhammed b. Salah el-Useymînin, *Mecmû'u-fetâvâ*, (Fetâvâ el-Fikhî), 14/191,196.

namazını bitirince cemaate döndü, sonra şehadet getirdi. Muteâkiben şöyle buyurdu: “Akşamki halinizin farkındayım. Lakin farz olur (veya farz zannedilir) de size güc gelir diye korktum.”²³³

Bülüğ’ül-Meram’ın şerhinde bu hadis ile ilgili şöyle denir: “görülüyor ki, mescide çıkmamanın illeti, cemaata farz olur endişesidir.²³⁴ Merğınani de (ö. 593/1197) “Farz kılınmak korkusu olmasından devam etmemiştir” demektedir.²³⁵ İmam Gazzâlî de vahyin kesilmesi ile farz/vâcib olma korkusu kalmadığından Hz. Ömer’in (r.a.) terâvîhi cemaatle kıldırmaya başladığını ve bunun efdal olduğunu ifade etmiştir.²³⁶ İmam Kûdrî (ö. 428/1037) de Hz. Peygamber bu namaza devam etmiş lakin farz olur endişesiyle terk etmiştir.²³⁷ demektedir.

Hasan (b. Ziyâd)’ın (ö. 204/819) Ebû Hanife’den (r.a.) şu rivayeti bu konuya açıklık getirmektedir: “Terâvîh, terk edilmesi caiz olmayan sünnet bir namazdır. Çünkü Peygamber (s.a.v.) bu namazı devamlı kılmıştır. Sonra da devamlı olarak câmide cemaatle kılmayı terk etmekteki özrünü bize açıklamıştır. Bu da, böyle yaparsa bize farz olmasından korkmasıdır. Daha sonra Reşid halifeler buna düzenli olarak devam etmişlerdir”²³⁸

Ebû Zer der ki: “Biz Resûlullah ile oruç tuttuk, o ramazanın son yedinci gününe kadar bize hiçbir gece, (farzdan başka) namaz kıldırmadı. O (yirmi üçüncü) gece, ilk üçte biri geçene kadar bize namaz kıldırdı. Son altıncı (yirmi dördüncü) gecede namaz kıldırmadı. Son beşinci (yirmi beşinci) gecede gece yarısı geçene kadar namaz kıldırdı. Ben: ‘Ya Resûlallah! Gecenin kalan kısmında da bize nafîle kıldırsaydınız (da geceyi tamamen ihya etmiş olsaydık)’ dedim.

²³³ Buhârî, “Teravîh”,1; “Teheccüd”, 5. de (Bu olayın Ramazanda olduğu bildirilir.); Muvatta, “*Salâtu fî Ramazan*” 1; Ebû’l-Hüseyn Muslim b.-Haccâc el-Kuşeyrî en-Niysâburî, *Sehîh-i Müslim ve Tercümesi* çev. Mehmet Sofuoğlu, (İstanbul: İrfan Yayınları, 1978), 2/403.”Misafirin”, 177; Peygamber’in (s.a.v.)“Üzerinize gece namazı farz olur da size güc gelir diye korktum” ifadesini farklı yorumlamaktalar. Mesela: “Sizin onu farz zannetmenizden, böylece o zanna düşene, farz oluvermesinden korkutum” gibi ilave için bk: Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 9/336.

²³⁴ Davudoğlu , *Bülüğ’ül-Meram Şerhi*, 2/27-28.

²³⁵ Leknevî, *el-Nihâye Şerhi Bidâye*, 2/50.

²³⁶ İmam Gazzâlî, *İhyâ’ü Ulûmi’-d-dîn*, 1/552-553.

²³⁷ Kudûrî, *Şerhi Muhtasar*, 2/201.

²³⁸ Serahsî *Mebsut*, 2/215. (144).

Cevaben: *‘İmam namazı bitirinceye kadar onunla namaz kılan kimse bütün geceyi ihya etmiş gibi sevaba nail olur.’* buyurdular. Son dördüncü (yirmi altıncı) gece yine bize namaz kıldırmadı. Ramazanın bitmesine üç gün kala (yirmi yedinci gecesı) Resulullah ailesini, hanımlarını ve ashabını topladı ve bütün gece bize namaz kıldırıldı. Namaz o kadar uzadı ki, sahuru geçireceğimizden korktuk.”²³⁹

Tahâvî (r.a.), bu hadisle ilgili olarak şöyle demiştir: “Câmide cemaatle namaz kılmayı kesecek şekilde, bu namazı yalnız başına kılmak tercih edilmemiştir. Çünkü bu namazı cemaatle kılmak Sâlihlerin ve tüm reşid halifelerin (r.a.) sünnetidir.

Şafi’ilerden Bekkar b. Kuyetbe el-Müzeni (ö. 270/884) ve Ahmed b. İmran (r.a.) da Ebû Zer’in (ö. 32/653) Bu rivayetini delil getirerek terâvîhi cemata kılmanın daha faziletli ve güzel olduğu görüşündedirler.²⁴⁰

Hız. Peygamber Ramazanı dolu dolu geçirmek için eshâbını şu sözleriyle teşvik etmiştir: *“Her kim inanarak ve karşılığını Allah’tan bekleyerek ramazanı ihya ederse, geçmiş günahları bağışlanır.”*²⁴¹ İbn Kudâme (ö. 620/1223), bu hadisi aktardıktan sonra şöyle der: Resûlullah (s.a.v.) bu hadisi ile eshabını terâvîh namazına teşvik etmiştir.²⁴²

Ahmed b. Hanbel (r.a.) İnsanların terâvîh ve vitir namazlarını cemaatla kılmalarının kendisinin hoşuna gittiğini ve kendisinin de Hız. Peygamber’in (s.a.v.) *“İmam namazı bitirinceye kadar onunla namaz kılan...”*²⁴³. hadisine uyararak insanlarla birlikte terâvîhi ve sonunda da yine cemaatla birlikte vitri kıldığını aktarmıştır.²⁴⁴

Abdurrahman b. Abdu’l-Kâri’i şöyle demiştir: Bir Ramazan gecesı Hız. Ömer (r.a.) ile Mescid’e çıktım. Bir de baktık ki insanlar dağınık vaziyette terâvîh

²³⁹ İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salâh” 173. (1327), Ahmed b. Hanbelde shabelerine kıldırıldığı geçmektedir bk:Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, 5/172.

²⁴⁰ Serahsî, *Mebsut*, 2/214-215. (2/144).

²⁴¹Buhârî, “Salâtu Terâvîh”, 1; Müslim. “Salâtu-Misafirîn”, 25 (173); Nesâî, “Kitâbu Siyem”, 39; İbn Mâce, “İkâmetu-Salât”, 173(1327).; *Muvatta*, “Salâtu fî Ramazan”, 2.

²⁴² İbn Kudâme, *el Muğnî*, 2/601.

²⁴³ İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salâh” 173. (1327), Ahmed b. Hanbelde shabelerine kıldırıldığı geçmektedir bk:Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, 5/172.

²⁴⁴ İbn Kudâme, *el Muğnî*, 2/607.

namazı kılıyorlar. Kimisi kendi başına kılıyor, kimisi namaz kılarken bir kısım insanlar ona uyup namaz kılıyordu. Hz. Ömer (r.a.):“Bu insanları bir tek imamın arkasında toplamamın daha doğru alacağını düşünüyorum!”dedi. Sonra buna azmetti ve insanları, Übey b. Kab’ın arkasında topladı. Başka bir gece yine Hz. Ömer’le birlikte Mescid’e çıktım. İnsanlar imama uymuş namaz kılıyorlardı. Hz. Ömer (r.a.) bu manzarayı görünce: “Bu, ne güzel bir bid‘at (yeni bir iş) oldu...”buyurdu.²⁴⁵

Ebû Yusuf (r.a.) İmam-ı Azam Ebû Hanife (r.a.)’ye terâvîh namazının cemaatle kılınması hususunu ve Hz. Ömer (r.a.)’ın bu konudaki fiilinin mahiyetini sormuştur. İmam-ı Azam Ebû Hanife (r.a.) şöyle cevap vermiştir: “Terâvîh namazı sünneti müekkededir. Hz. Ömer (r.a.) onu kendiliğinden ortaya çıkarmamıştır. Bu hususta bid‘at de işlemiş değildir. Terâvîhin cemaatle eda edilmesini elindeki bir esasa ve Rasûlallah’dan (s.a.v) öğrendiği (bellediği) bir bilgiye istinaden emretmiştir” Rasûlu Ekrem’in (s.a.v) ashabına bizzat terâvîh kıldırıldığı sabit olması sebebiyle Terâvîhin cemaatle kılınması bid‘at değil, aslında sünnettir. Hz. Ömer’in içtihadı yanında Sahâbeyi Kiramın icması da buna dayanır.²⁴⁶

Hz. Ali (r.a.) “Ömer bizim mescidlerimizi nasıl nurlandırdı ise, Allah da onun kabrini nurlandırır” demesi de Hz. Ömer’in bu yaklaşımını doğru gördüğünü ve desteklediğini göstermektedir.²⁴⁷ İmam Nevevî de terâvîhin tek veya cemaatla kılınabileceğini lakin daha eftal olanın ise cemaatla kılınması olduğunu, zira ashabın görüşünün de böyle olduğunu aktarmaktadır.²⁴⁸

Cumhura göre terâvîh namazı yirmi rekâttır. Doğuda ve batıda bütün Müslümanlar, Sahâbe zamanından beri bu şekilde amel etmektedir.²⁴⁹ Hanefî mezhebine göre Terâvîh namazı yirmi rekâttır.²⁵⁰ İmam Zeyla’î (ö. 762/1360) de

²⁴⁵ Buhârî, “Terâvîh”, 1.; Muvatta, “Salâtu fî Ramazan”, 3.(1/113).

²⁴⁶ Davudoğlu, *Reddül-Muhtar Şerhi*, 3/89.;Kerimoğlu, *Fıkhi Meseleler*, 1/269-281; İmam Gazzâlî, *İhyâ’ü Ulûmi`d-dîn*, 1/552.

²⁴⁷ Serahsî, *Mebusut*, 2/214-215.(144); Davudoğlu, *Bülüğ`ül-Meram Şerhi*, 2/32.

²⁴⁸ Nevevî, *Mecmûa*, 3/526.

²⁴⁹ Davudoğlu, *Reddül-Muhtar Şerhi*, 3/93.

²⁵⁰ Serahsî, *Mebusut*, 2/213 (2/144); Davudoğlu, *Reddül-Muhtar Şerhi*, 3/93; Merğînânî, *el-Nihâye Şerhi Bidaye*, 2/50; Kudûrî, *Şerhi Muhtesar*, 2/198-203.

Said b. Yezid'in, "biz Hz. Ömer döneminde 20 rekât terâvîh ve 3 rekâta vitir kıldık" şeklindeki ravayetin sahih olduğunu belirtmiştir.²⁵¹

Medîneliler terâvîh namazını otuz altı rekât kılsalarda da İmam Mâlik yirmi rekâtın cumuhurun görüşü olduğunu ve eshâbın yirmi rekât kıldıklarını söylemiştir.²⁵² el-Mudevvene adlı eserde terâvîh namazının otuzaltı rekât olduğu ifade edilmiştir.²⁵³ Muvatta'da da Yezid b. Ruman'dan, Hz. Ömer'in denemide terâvîhin yirmi rekât kılındığını rivayet etmiştir.²⁵⁴

Şâfiî Mezhebi de Terâvîh'in yirmi rek'at olduğunu savunmaktadır. Şâfiî alimlerinden İmam Nevevî şöyle der: Bizim mezhebimize göre terâvîh namazı yirmi rekâttır.²⁵⁵ İmam Beyhakî de *es-Sunenu'l-Kubra* adlı eserinde teravihin yirmi rekât olduğunu, Hz. Ömer zamanında yirmi rekât kılındığını ve Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) döneminde de bu şekilde devam ettiğini gösteren birçok rivayet aktarmaktadır.²⁵⁶

Hanbelî Mezhebine göre de terâvîh yirmi rekâttır. İbn Kudâme Terâvîhin yirmi rekât olmasının delillerini *el-Muğni* adlı eserinde göstererek geniş şekilde terâvîhin yirmi rekât olmasını açıklamış ve ümmetin de yirmi rekât üzere ittifak ettiğini söylemiştir.²⁵⁷ İbn Teymiyye, Teravih'in en efdal olanı yirmi rekattır demiştir.²⁵⁸

²⁵¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Nesbü'r-râye ehâdîsi'l-Hidâye*, Tashih: Muhammed Avêmetu, (Mekke, Mektebetü'l Riayn, t.y.), 2/154. (2521).

²⁵² İbrâhîm b. Muhammed el Subuhi, *Adedu Rekâti'l-Terâvîh*, (Riyad: 3. baskı. Mezîdetü ve Münkihâtu ve Musah-hihâtu, 1436), 28.; Kênnûn, *Ekrabu'l-Mesêlik ile Muvatta*, 126; Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Derdîr el Adevî, *eş-Şerhu's-Sağîr alâ Âkrebi'l-mesâlik ilâ Mezhebi'l-İmâm Mâlik*, Haşiyetü'l-Allâmetü'l-Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Saavi'l-Mâliki, (Dârü'l-Muarraf, t.y.), 1/404 Mâlikilerin otuz altı rekât kılmalarını yukarıda açıklamıştık.

²⁵³ İmam Mâlik, *el-Mudevvene*, 1/222.

²⁵⁴ Muvatta, "Salâtu fi Ramazan", 2. (1/115).

²⁵⁵ Nevevî, *Mecmua*, 3/527; Nevevî, *Mecmua Şerhu'l-Mühezzeb*, 4/30.

²⁵⁶ İmam Beyhakî, *Sünenü'l-Kübra*, 2/496-497; Nevevî, Sahîhdir demiştir, bk.: *Mecmua*, 3/527.

²⁵⁷ İbn Kudâme, *el Muğni*, 2/601-604.

²⁵⁸ İbn Teymiyye, *Mecmûatu'l-Fetâvâ*, 22/164.

Bu bilgiler ışığında Süyûtî'nin²⁵⁹ ve Elbânî'nin²⁶⁰ terâvîh namazının sayısı hususunda belli bir rakamın olmadığına dair görüşünün doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Terâvîhin cemaatla yirmi rekât kılınması bid'at değildir. Çünkü bu Namaz'ın aslını Peygamber (s.a.v.) uygulamıştır. Terâvîh namazı ve cemaatla kılınması sünnettir. Peygamber'in (s.a.v.) Cemaata devam etmemiş olması farz kılınması endişesine mebnidir. Peygamberin vefatından sonra bu endişe ortadan kalkması sebebiyle eskiden olduğu gibi yine yirmi rekât ve cemaatle kılınmıştır. Hz. Ömer zamanındaki uygulama eshab-ı kiramın icmâsına mazhar olmuştur. Bu da bize yine sünnet olur. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) "*Benim sünnetime ve benden sonra Hülefa-i Raşidin'in sünnetine sarılın*"²⁶¹ buyurmuştur. İbn Kudâme de bu düşünceye sahiptir.²⁶²

Bu bilgiler ışığında şunu söyleyebiliriz: Terâvîhi yirmi rek'at kılmak meşrudur ve Sünnettir. İmam Mâlike göre kuvvetle mendup, diğer müçtehit âlimlere göre Sünnet-i müekkededir.²⁶³

Unutmamak lazımdır ki, Resûlullah'ın ve eshabının kıldığı terâvîh namazı her zaman uzun kılınmış acele şekilde kılınmamıştır. "*Resulullah (s.a.v.) ailesini, hanımlarını ve ashabını topladı ve bütün gece bize namaz kıldırdı. Namaz o kadar uzadı ki, sahuru geçireceğimizden korktuk*"²⁶⁴ rivayeti de bunu göstermektedir.

Sonuç olarak, İmam-ı Azam Ebû Hanifenin (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) için: "Terâvîh namazı sünneti müekkededir. Hz. Ömer (r.a.) onu kendiliğinden ortaya çıkarmamıştır. Bu hususta bid'at de işlemiş değildir..."²⁶⁵ ifadesi konuyu özetlemektedir.

²⁵⁹ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî*, 1/347-348.

²⁶⁰ Muhammed Nesruddin el-Elbani, *Salâtü Terâvîh*, (Beyrut/Demeşk: Mektebetü'l-İslemiyeye 2. Baskı,1405/1985), 16-85.

²⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *el- Müsned*, 4/127; Tirmizi, "*İlm*", 17 (2776). Tirmiz bu Hadîse Hasen Sahîhtir demiştir.

²⁶² İbn Kudâme, *el Muğnî*, 2/602.

²⁶³ Davudoğlu, *Bülüğ'ül-Meram Şerhi*, 2/32.

²⁶⁴ İbn Mâce, "*İkâmetü's-Salâh*" 173. (1327), Ahmed b. Hanbelde sehabelerine kıldırdığı geçmektedir bk: Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, 5/172.

²⁶⁵ Davudoğlu, *Reddü'l-Muhtar Şerhi*, 3/89.; Kerimoğlu, *Fıkhi Meseleler*, 1/269-281.

Aslında meseleye sadece bazı rivayetler üzerinden bakmak ve böyle yaklaşmak da yeterli değildir. Meseleye Kur’ân ve Sünnet’in Ramazan ayına ve bu ayın en güzel şekilde değerlendirilmesine verdikleri önem açısından bakılınca Ramazan gecelerinin gece kıyamı/namazı olan ve Müslümanların terâvîh olarak isimlendirdikleri namazın hem rekât sayısının diğer gecelerin gece/teheccüd namazından fazla olması ve hem de ondan daha uzun kılınması gayet açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Meseleye bu zaviyeden bakmak gerekir. Ramazan ayı gecesini ve gündüzünü ile değerlendirilmesi gereken bir aydır. Kur’an bu ayda indirilmiş ve bu ayın bereketli olduğu ve bin aydan daha faziletli olan Kadir gecesinin bu ay içerisinde olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyurdu: **“Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olan olarak Kur’an’ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler, onda oruç tutsun...”**²⁶⁶ diyerek bu ayın önemi bildirilmiştir. Bu ay önemli olması sebebiyle Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Cebrail (a.s.) bana göründü ve; Ramazan’a erişip de günahları affedilmeyen kimse rahmetten uzak olsun dedi. Ben de “Amin” dedim...”*²⁶⁷ Resûlullah (s.a.v.) bu hadisi ile bizleri bu ayda ibadete teşvik etmiş hattta kendisi de ibadetini artırmıştır. Bu nedenle diğer gecelerde sekiz rekât olarak kıldığı gece namazını bu ayda yirmi rekât olarak kılması kuvvetle muhtemeldir ve ifade ettiğimiz açıdan gayet anlaşılır bir durumdur. Hz. Peygamber bu ayda Kur’ân’ı Cebrail (a.s.) ile mukabele etmiş ve son on gününü mescidde itikaf ile geçirmiştir.²⁶⁸ Bu durumu Hz. Aişe anamız şöyle anlatır: *“Resûlullah (s.a.v.) ramazanın son on gününde i’tikafa girerdi. O bu âdetine vefatına kadar devam etmiştir. Sonra onun ardından hanımları i’tikafa girmiştir”*²⁶⁹ Hz. Aişe’den rivayet edilen, *“Resûlullah (s.a.v.) Ramazan ayında, diğer aylarda görülmeyen bir gayrete girerdi. Ramazan’ın son on gününde ise çok daha fazla gayret gösterirdi. Son on günde geceyi ihya eder ve ailesini de*

²⁶⁶ el-Bakara, 2/185.

²⁶⁷ Tirmizi, “Dâvet”, 100. (3545).

²⁶⁸ Müslim, “Fedâil”, 50; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/405.

²⁶⁹ Buhârî, “İ’tikaf”, 1; Müslim, “İ’tikaf”, 5.

uyandırırđı.”²⁷⁰ Rivayeti de, konuya nasıl yaklaşmamız gerektiğini ortaya koymaktadır. Ebû Zerr’in rivayetinde geçtiği gibi, ramazanın son on günü ailesi ile birlikte namaz kılması veya kıldırması²⁷¹ ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “*Her kim inanarak ve karşılığını Allah’tan bekleyerek ramazanı ihya ederse, geçmiş günahları bağışlanır,*”²⁷² diyerek terâvîh namazına teşvik etmesi bu ayda gece namazını/terâvîhi daha çok rekâtle edâ etmemizi izah etmektedir.

II. İKİNDİ, YATSI VE CUMA NAMAZLARININ İLK SÜNNETLERİ

İkindi, Yatsı ve Cuma namazlarının ilk sünnetlerini bazı kimseler kabul etmezler. Bu anlayışı İbn Abdülvehhâb ve onun izinden gidenlerde de görmekteyiz. şöyle ki, İbn Abdülvehhâb nâfile namazları açıklarken bu namazlardan hiç konu açmamakta,²⁷³ hatta Cuma ezanı okunarken imamın minbere çıkması gerektiğini söyleyerek Cumanın ilk sünnetinin varlığından bile konu açmamaktadır.²⁷⁴ Onun takipçisi Useymîn, ikindi namazından evvel râtib sünnetin olmadığını ancak isteyenin “*Her Ezan ve kamet arasında namaz vardır*”²⁷⁵ hadisine göre nâfile kılabileceğini ve yine yatsı namazından evvel namazın olmadıđını²⁷⁶ söylemektedir.

A. İkindi Namazının İlk Sünnetinin Delili

Hanefi mezhebi başta olmak üzere cumhur, ikindinin farzından önce nâfile namaz kılınabileceğini kabul etmişlerdir. Hanefi mezhebinde bu namaza “müstehab” hükmü verilmiştir.²⁷⁷ Mâliki mezhebinde ikindi namazından evvel

²⁷⁰ Buhârî, “Fazlu’l-Leyleti’l-Kadır”, 5; Müslim, “İtikaf”, 7,8.

²⁷¹ İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salâh” 173. (1327), Ahmed b. Hanbelde sehabelerine kıldırđıđı geçmektedir bk:Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, 5/172.

²⁷²Buhârî, “Salâtu Terâvîh”, 1; Müslim. “Salâtü’l-Misâfirîn”, 25 (173); Nesâî, “Kitâbu Siyem”, 39; İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salât”, 173(1327); Muvatta, “Salâtu fi Ramazan”, 2.

²⁷³ İbn Abdülvehhâb, *Muhtasaru’l-İnsâfn, (el-Fıkh)* 1/151.

²⁷⁴ İbn Abdülvehhâb, *Muhtasaru’l-İnsâfn, (el-Fıkh)*, 1/187.

²⁷⁵ Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 304 (838).

²⁷⁶ İbn Sâlah el-Useymînin, *Mecmûa-fetâvâ*, 14/352-353.

²⁷⁷ Leknevî, *el-Nihâye şerhi Bidâye*, 2/35; Ahmed b. Muhammed b. İsmâî ed-Dûkâtî et-Tahtâvî, *Hâşiyetü’t-Tahtâvî ‘alâ Merâkı’l-felâh şerhu Nürü’l-îzâh* (Beyrut-Lübnan: Dêru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1418/1997), 390.

namaz kılmağın hükmü müekked sünnet kabul edilmiştir.²⁷⁸ Şafî Mezhebine göre farz namazlarına bitişik olarak kılınan sünnet-i ratibe namazları on rekâttır. İkindinin ilk dört rekât sünneti de sünnet-i ratibe namazlarından olup,²⁷⁹ hükmü Sünneti gayri müekkededir.²⁸⁰ Bu dört rekâtı iki selamla kılmak daha hoş karşılanmaktadır.²⁸¹

Hanbeli Mezhebine göre, ikindinin ilk sünneti muayyen sünnetlerdendir, ancak revâtib sünnetlerden değildir.²⁸² İmam Muhammed eş-Şeybani (ö. 189/805), İkindinin farzından önce dört rekât tatavvu namaz kılmanın müstahsen olduğunu açıklamıştır.²⁸³

Hiz. Ali'den gelen ve Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) rivayet ettiği bir hadis şöyledir: *Resûlullah (s.a.v.) ikindiden önce iki rek'at kıları.*²⁸⁴

Bu hadise şu şekilde açıklama yapılmıştır: Hiz. Ali (r.a.)'ın burada, ikindiden önce kılınan dört rek'atli sünneti kasetmektedir. Ancak Resûlullah'ın zaman zaman bu sünneti iki rek'at olarak kılmış olduğunu anlaşılmaktadır. Şu halde, kişi bunu iki veya dört kılmada muhayyerdir, dört kılması efdaldır.²⁸⁵

İbn Ömer (r.a.) anlatıyor: "Rasûlulla (s.a.v.) buyurdular ki: "İkindiden önce dört rek'at nafîle kılan kimseye Allah rahmetini bol kılsın."²⁸⁶

²⁷⁸ Dêrdîr, *Şerhu`s-Sağîr*, 1/402.

²⁷⁹ Nevevî, *Mecmua*, 3/501-502.

²⁸⁰ Zühaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, 2/196.

²⁸¹ Nevevî, *Mecmua Şerhu`l-Mühezzeb*, 4/26.

²⁸² İbn Kudâme, *el Muğnî*, 2/539-540; Hanbelilere göre Öğle namazından önce dört, öğle namazından sonar dört, ikindi namazından önce dört, akşam namazından sonar dört, yatsı namazından sonar dört rekat nafîle namaz kılmak müekked olmayan sünnetlerdendir. bk: Zühaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, 2/199.

²⁸³ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî , *el-Asl*, Tahkik: Muhammed Buveynu, (Beyrut/Lubnan, Dârü'l İbn Hazım, 2012/1433), 1/132.

²⁸⁴ Ebû Dâvûd , "Salat " 297,(1272). İmam Nevevî bu Hadîsin isnadının Sahîh olduğunu söylemiştir bak: İmam el-Hafız Yahya b. Şerif b. Mur el-Nevevî, *Hulâsatü`l-Ahkâm fi Mühimmâti`s-Sünen ve Kavâ`idi`l-İslâm* Tahkik: Hüseyin İsmâil el-Cemel, (Riyad: Muessesetu`l Risale, t.y.) 539.

²⁸⁵ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 9/277.

²⁸⁶ Ebû Dâvûd , " Salât", 297, (1271); Tirmizi, "Salât" 318, (430). Tirmizi bu Hadîse "Hasen-ğarîb" demiştir. İmam Nevevî bu Hadîse hasen hükmünü vermiştir bak: İmam Nevevî, *Hulastu`l-Ehkam*, 539.

Resûlullah (s.a.v.) bu namaza çeşitli ifadeleriyle teşvik etmiştir. “*Kim ikindiden önce dört rek’at kılsa Allah ona rahmet eder*”²⁸⁷ Resûlullah’ın (s.a.v.) bu çeşit teşviklerinde de anlaşılan ikindinin dört rekatlık sünneti müstehabdır.²⁸⁸

Yine Tirmizî’nin (ö. 279/892) rivayet ettiği hadisi şerifte Hz. Ali (r.a.) anlatıyor: “*Resûlullah (s.a.v.) ikindi namazından önce dört rek’at nafile kıları. Bunların arasını (ikinci rek’atin teşehhüdünde) makarreb meleklerle müslüman ve mü’minlerden onlara tabi olanla selam ile ayırırdı.*”²⁸⁹ İbn Mâce’de geçen diğer bir rivâyete göre Hz. Ali (r.a.) Hz. Peygamber’in (s.a.v.) tatavvu namazlarıyla ilgili şöyle demiştir. “*ikindi namazından önce dört rek’at nafile kıları. Bunların arasını (ikinci rek’atin teşehhüdünde) makarreb meleklerle müslüman ve mü’minlerden onlara tabi olanla selam ile ayırırdı.*”²⁹⁰

İmam Serahî (ö. 483/1090) de ikindiden önce nafile kılınırsa güzel olur diyerek İkindiden önce nafilenin kılınması ile ilgili hadisi eserinde vermiştir.²⁹¹

Ahmed b. Hanbel’in *Müsned’inde* geçen şu rivayet de ikindiden önce dört rekât namazın var olduğunu göstermektedir: Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle dedi: “*İkindiden önce dört rekât namaz kılana Allah rahmet eylesin.*”²⁹² Beyhakî bu mealdeki hadisi İbn Ömer’in rivayeti ile kitabında vererek sahih olduğunu söylemiştir.²⁹³

İmam Gazzâlî, bu namazı müekket bir müstehab kabul etmiş ve Peygamberimizin ikindinin bu sünnetine öğlenin sünneti gibi devam etmediğini belirtmiştir.²⁹⁴

Ebû Hureyre Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “*Kim bir günde oniki rek’at sünnet namazı kılsa Cennette onun için ev inşa olunur. Fecirden önce iki, Öğleden önce iki, Öğleden sonra iki, İkindiden önce*

²⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/117.

²⁸⁸ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 9/277-278.

²⁸⁹ Tirmizî, “Salat” 318, (429).Tirmizî bu Hadîs için hasen hükmünü vermiştir.

²⁹⁰ İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salâh”,109 (1161.); Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 2/473.

²⁹¹ Serahî, *Mebcut*, 1/281. (157).

²⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/117.

²⁹³ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 2/473.

²⁹⁴ İmam Gazzâlî, *İhyâ’ü Ulûmi’-d-dîn*, 1/529.

(Ravi zannederim ki, dedi) iki, Akşamdan sonra iki, (zann edirem dedi) Yatsıdan sonra iki rek'at.”²⁹⁵

Cemil C. Mollaibrahimoğlu, “Rivayetler Işığında Nafile Namazlar” adlı yapmış olduğu doktora tezinde de bu konuyu delilleri ile işlemiş ve “aktarılmış olan delillerin İkîndinin ilk sünnetinin olduğunu göstermektedir” demiştir.²⁹⁶

Şeymanur Keçeli de “Revatib Sünnetlerin Dayanakları” adlı araştırmasında da İkîndinin ilk sünnetinin delillerini aktararak İkîndi namazının ilk sünnetinin varlığını göstermiştir.²⁹⁷

Cumhurun görüşünden ve aktardığımız rivayetlerden anlaşılmaktadır ki, ikindiden evvel iki ya da dört rekât bir namaz kılmanın naklî delilleri mevcuttur.

B. Yatsı Namazının İlk Sünnetinin Delili

Vehhâbîler yatsı namzının ilk sünnetinin olmadığını ve böylece yatsının ilk sünnetini kılmanın doğru olmadığını söylemişlerdir.²⁹⁸

Yatsı namazından önce dört rekât nafîle namaz kılmanın hükmü müstehabdır.²⁹⁹ Abdullah b. Muğaffel el-Muzenî (r.a.) (ö. 59/679) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v.) üç kerre: “Her iki ezan (yani her ezan ile kamet) arasında bir namaz vardır. Her iki ezan arasında bir namaz vardır” buyurduktan sonra üçüncüde: “(Kılmak) isteyen için” sözünü ilave etti.³⁰⁰

Şerhu'l-Sağîr'in haşiyesinde müellif İmam Mâlik ve ashâbının “Her iki ezan arasında bir namaz vardır”³⁰¹ hadisine göre yatsıdan önce namaz kılmayı ret etmediğini aktarmıştır.³⁰²

²⁹⁵ İbn Mâce, “İkâmetü's-Salâh”, 100, (1142).İmam, İsnadında zayıflığın olduğunu bildirmiştir; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 2/473.

²⁹⁶ Cemil C. Mollaibrâhîmoğlu, *Rivayetler Işığında Nafîle Namazlar* (Sivas: T.C. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadîs Bilim Dalı, Doktora tezi, 2018), 94.

²⁹⁷ Şeymanur Keçeli, *Revatib Sünnetlerin Dayanakları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri, Hadîs Anabilim Dalı, Lisanüstü Çalışması, 2015), 50-51.

²⁹⁸ İbn Sâlah el-Useyminin, *Mecmû-feteva*, 14/352-353.

²⁹⁹ Leknevî, *el-Nihâye Şerhi Bidâye*, 2/35.

³⁰⁰ Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 304 (838).

³⁰¹ Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 304 (838).

³⁰² Derdîr, *Şerhu's-Sağîr*, 1/404.

Bu hadiste geçen “iki ezan” ifadesinden maksat, ezan ve kamettir. Dolayısıyla bu hadis, her okunan ezandan sonra farzı kılmak için kamet getirilmeden önce namaz kılınabileceğini göstermektedir. Bu hadis sebebiyle ulema, yatsı namazından önce kılınan 4 rekâtı da bu genel ifade içinde değerlendirmiştir.³⁰³

Şafî mezheb alimi İmam Nevevî de Abdullah b. Muğaffel el-Muzenî'nin (r.a.) rivayetini aktararak yatsı namazından önce iki rekat namaz kılmanın müstehap olduğunu söylemiştir.³⁰⁴

Hz. Peygamber (s.a.v.) yatsı namazından önce kılınacak olan nafilayı anmamıştır. Bir kimse yatsıdan önce dört rekât nafîle kılsa güzel olur. Çünkü yatsı namazı, öncesinde ve sonrasında nafîle namaz kılma bakımından öğle namazı gibidir.³⁰⁵

Henefî alimlerinden Tahtâvî'nin haşiyesinde yatsı namazından önce dört rekat namaz kılmanın mendub olduğu bildirilerek, Hz. Aişe anamızın “Peygamber (s.a.v.) yatsının farzından önce dört rekat sünnet namaz kılmıştır.” rivayeti vermiştir³⁰⁶ Lakin bu hadis Hadis kitaplarında geçmemektedir.³⁰⁷

Henbelî alimlerinden İbn Kudâme eserinde yatsıdan önce namazın varlığından veya yokluğundan konu açmamaktadır.³⁰⁸ Lakin diğer Henbelî Alimi olan İbn Teymiyye “*Her ezan kamet arasında namaz vardır*” hadisini delil getirerek şöyle demektedir: Bu hadise göre İkinci, Akşam ve Yatsı namazlarından önce namaz kılınacağını ve bu namazın meşru tatavvu namazlarından olduğu lakin ratib sünnet olmadığı ifade etmiştir.³⁰⁹

Cemil C. Mollaibrahimoğlu, “Rivayetler Işığında Nafilâ Namazlar” adlı yapmış olduğu doktora tezinde de bu konuyu delilleri ile işleyerek yatsı namazından önce nafîle namaz kılmanın mümkün olabileceğini söylemiştir.³¹⁰

³⁰³ Ebûbekir Sifil, *Modern Fetvalar Çağdaş Hurafelere*, (İstanbul: Rihlekitap, 2014), 182.

³⁰⁴ İmam Nevevî, *Mecmu*, 3/503.

³⁰⁵ Serahsî, *Mebcut*, 1/281. (157).

³⁰⁶ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkî'l-felâh*, 390.

³⁰⁷ Mollaibrâhîmoğlu, *Nafilâ Namazlar*, 104.

³⁰⁸ İbn Kudâme, *el Muğnî*, 2/539-563.

³⁰⁹ İbn Teymiyye, *Mecmuatü'l-Fetêva*, 22/169-170.

³¹⁰ Mollaibrâhîmoğlu, *Nafilâ Namazlar*, 104.

Şeymanur Keçeli de “Revatib Sünnetlerin Dayanakları” adlı araştırmasında da Abdullah b. Muğaffel el-Muzenî’in (r.a.) rivayetinin, Yatsı namazının farzından önce nâfile namaz kılmağın müstehaplığını gösterir.³¹¹ Demiştir.

Toparlıyacak olursak Peygamber’in (s.a.v.) “Her iki ezan arasında bir namaz vardır”³¹² hadisi ve Sahâbenin mescide geldiklerinde yatsıdan önce tahıyyetu’l-mescid ya da nâfile niyetiyle namaz kılmış olmaları ve Hz. Peygamber’in bunu bildiği halde men etmemesi yatsıdan önce nâfile kılmanın delillerini oluşturur.

C. Cuma Namazının İlk Sünnetinin Delili

Muhammed b. Abdülvehhâb’ın devamçılarında olan el-Useymin’e göre Cuma namazının ilk sünneti yoktur. Mescide giren şahıs Allah’a yakınlaşmak için isterse Kur’an okur isterse zikir yapar ve isterse de namaz kılar. Cuma namazını öğle namazından ayran revatib ilk sünnetinin olmamasıdır.³¹³ deyerek bu şekilde görüşü ile açık şekilde Cuma’nın ilk sünnetinin olmadığını söylemektedir.

Cuma’nın tek selamla kılınan ilk sünneti, hüküm bakımından hanefilere göre müekked sünnet’lerdendir.³¹⁴ İmam Serahsî Cuma’dan önce dört rekât kılınması Cuma’nın öğle namazına benzemesinden dolayıdır, diyerek İbn Ömer’in (r.a.): “Peygamber (s.a.v.) Cuma’dan önce dört rekât nâfile kıları” rivayetini delil getirmiştir.³¹⁵ İmam Muhammed, Cuma’dan önce dört ve sonra dört rekât tatavvu namazı vardır ve tek selamla kılınır”³¹⁶ demiştir. Bir diğer henefî alimi Tahtâvî de bu görüştedir.³¹⁷

³¹¹ Keçeli, *Revatib Sünnetlerin Dayanakları*, 52.

³¹² Müslim, “Salati Musafirin”, 304 (838).

³¹³ İbn Salah el-Useyminin, *Mecmuu-feteva*, 16/23,133-134 (1253).

³¹⁴ Zuhaylı, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, 2/173.

³¹⁵ Serahsi, *Mebcut*, 1/283. (159).

³¹⁶ Şeybânî, *Eslu*, 1/133.

³¹⁷ Tahtâvî, *Hâşiyetü’t-Tahtâvî ‘alâ Merâkı’l-felâh*, 390.

Zira cuma namazı ile öğle namazı aynı vaktin farzlarıdır. Vakitleri değişik değildir. Cuma namazı öğle namazına bedeldir yahut onun yerinde bulunmaktadır.³¹⁸

Şafî Mezhebinde de öğle namazı gibi Cumadan önce dört rek'at nafîle namaz kılmanın hükmü sünnettir.³¹⁹

Her iki namazın vakti aynı olduğundan vakit namazından evvel dört rek'at namazın var olduğu sünnet ile bildirilmiş ve cuma günü istisna edilmemiştir. İmam Nevevî, Cumanın ilk sünnetini öğlenin ilk sünnetine kıyas yapmıştır.³²⁰ İmam Tehânevî "*İ'lâ'sü's-sünen*" de cuma ve öğlenin aynı vakitte olmasının, bu konuya delil olacağını çünkü Cumanın öğleye bedel olduğunu ve üzerinde ittifak olduğunu bu sebeple de imamı kaçıranın öğlenin dört rek'atını kılacağı bildirmiş ve kıyasın da bu konuyu desteklediğini açıklamıştır.³²¹

İmam Buhâri Selman el-Farisi'den (r.a.) (ö. 36/656) şöyle rivayet eder: "*Kim, cuma günü gusleder, gücü yettiği kadar temizlenir, güzel koku sürer, mescide gelip cemaatin omuzlarına basmaz, kılabilirdiği kadar (nafîle) namaz kılar ve sonra da sessizce imamı dinlerse bir haftalık günahları affedilir*"³²²mealindeki hadisidir. Diğer bir rivayet şöyledir: "*Her kim, gusledip/abdest alıp cuma namazına gelir, kendisi için takdir edildiği kadar (nafîle) namaz kılar, sessizce hutbe dinler ve sonunda da imamla birlikte (cuma) namazını kılarsa bir önceki cumadan bu cumaya ve üç gün sonrasına kadarki tüm günahları affedilmiş olur.*"³²³

Cumadan önce sunnet namazı bu rivâyetlerle ve Sahâbenin bu namaza devam etmiş olmasıyla sabittir.

Hz. Cabir (r.a.) (ö. 78/697) anlatıyor: "Resûlullah (s.a.v.) hutbe verirken bir adam girdi. Resûlullah (s.a.v.) Ey filan "*Namaz kıldın mı!*"? Adam: "Hayır!"

³¹⁸ Vehbe Zühaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi* Çev.Yunus Vehbi Yavuz, (İstanbul: Risale, 1990), 2/376-377.

³¹⁹ Nevevî, *Mecmua*, 3/503.

³²⁰ Nevevî, *Hulâstu'l-Ehkam*, 812.

³²¹ Zafer Ahmed b. Latif et-Tehânevî el-Osmâni, *İ'lâ'ü's-sünen, İdâretü'l Kur'ân el-Ulûmu'l-İslâm* (Pekistân: 437. 1415), 7/11-12.

³²² Buhârî, "Cuma", 6.

³²³ Müslim, "Cuma", 26. (857).

dedi. Efendimiz: “Öyleyse namaz kıl” veya “Öyleyse iki rek’at namaz kıl”³²⁴ buyurdu. Burada, Cumadan önce namaz kılmağa Resûlullah’ın (s.a.v.) ashâbını teşvik ettiği görülmektedir. Müslimde geçen bir rivayetin sonunda “*Ve o rekâtları hafif tut. Sizden biri cuma günü imam hutbedeyken gelirse iki rekât kılın ve o rekâtları hafif tutsun*”³²⁵ şeklinde geçmektedir.

İbn Mâce’nin (ö. 273/887) bir rivayetinde: Hz. Peygamber’in hutbe okuduğu esnada mescide giren Süleyk el-Ğatafani’ye: “*Gelmeden önce iki rek’at namaz kıldın mı?*” sorması ve “hayır” cevabını alınca “*iki rek’at kıl ve kısa tut*”³²⁶ buyurması da cumanın ilk sünnetinin delilidir.

İmam Nevevî İbn Ömer’in Cumadan önce namazı uzattığı ve evinde iki rek’at kıldığını ve Resûlullah’ın (s.a.v.) böyle yaptığını, söylediğini nakleder.³²⁷

İbn Abbas (r.a.) (ö. 68/687-88) anlatıyor: “*Resûlullah (s.a.v.) Cuma namazından önce dört rek’at (nafile) kıları. Bu dört rek’atın arasında selam vermezdi.*”³²⁸

Abdullah b. Mesud (ö. 32/653-53) şöyle rivayet etmiştir: “*Resûlullah (s.a.v.) cumadan önce ve sonra dört rek’at namaz kıları.*”³²⁹

³²⁴ Buhârî, “Cuma”, 32,33; Müslim, “Cuma”, 54,55,56.; Nesâî, “Cuma”, 21,27; Tirmizi, “Salet”, 367 (510), Tirmizide bu Hadîs Hasen Sehîh olarak bildirilmiştir.; Zeylaî, *Nesbû’r-râye*, 2/206 (2786).

³²⁵ Buhârî, “Cuma”, 33; Müslim, “Cuma”, 59.

³²⁶ İbn Mâce, “*İkametü’s-salâh*”, 87, (Hadis No. 1114) Zeylaî, *Nesbû’r-râye*, 2/206 (Hadis No. 2781).

³²⁷ Ebû Dâvûd “Salat”, 244 (1128). İmam Nevevî Bu Hadîsinin isnadının Sahîh olduğunu ve Buhârînin şartlarına müvafik olduğunu söylemiştir. Bak: el-Nevevî, *Hulastu’l-Ehkam*, 812.; İmam Berai’l-Elhafiz el-Allemti Cemeleddin Ebi Muhammed’in Abdullah b. Yusufe el-Zeylaî, *Nesbû’r-râye ehâdisi’l-Hidâye* (Riyad: 1357), 2/207 (Hadis No. 2785); İbn Hibban bu Hadîsin Sahîh olduğunu söylemiştir bk: Ebû’l-Hasan Nûreddin Alî b. Ebî Bekr b. Süleyman el-Heysemî, *Mevâridü’z-zam`ân ilâ zevâidi İbn Hibbân* çev. Hanefî Akın, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012), 1/326. (Hadis No. 570); Zeylaî, *Nesbû’r-râye*, 2/207. (Hadis No. 2785). Zeylaî bu Hadîsin Buhârînin şartına muvafik Alî isnadla rivayet olunduğunu bildirmiştir.

³²⁸ İbn Mâce, “*İkametü’s salâh*”, 94, (Hadis No. 1129) isnadı Zayıf olarak geçmektedir; Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 17/ 58 (Hadis No. 6328), isnadı zayıf olarak bildirilmiştir; İmam Nevevî çok zayıf olduğunu açılmıştır. bk: İmam Nevevî, *Hulastu’l-Ehkam*, 545.

³²⁹ Zeylaî, *Nesbû’r-râye*, 2/206 (Hadis No. 2783).

İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) bu hadisleri “Cumadan önce namaz” başlığı altında toplaması cumanın ilk sünnetinin varlığı ile ilgili önemli bir veridir.³³⁰

Tirmizîde geçen bir rivayette: “*Abdullah b. Mesud (r.a.) Cumadan önce dört, cumadan sonra da dört rek'at namaz kıları.*”³³¹ Ebû Ubeyde, (r.a.) “*İbn Mesudun cumadan önce dört rek'at namaz kıldığını*” rivayet etmiştir.³³²

İbrahim (-i Nehai) diyor ki: “*Onlar (Ashâb-ı Kiram ve Tâbiîn) cumadan önce dört rekât namaz kılarlardı.*”³³³

Buhârî, “Sahih’inde” “*Cumadan sonra ve Cumadan önce kılınan namaz*”³³⁴ adıyla bir bab başlığı açmıştır. Yine Tirmizî de “*Cumadan önce ve sonra namaz*” başlığında bab açmıştır.³³⁵ Bizlere göre bu bab başlıkları da cumanın ilk sünnetinin delilidir.

Cemil C. Mollaibrahimoğlu, “Rivayetler Işığında Nafile Namazlar” adlı yapmış olduğu doktora tezinde de bu konuyu delilleri ile işleyerek Cuma namazından önce namaz kılınabileceğini söylemiştir.³³⁶

Sonuç olarak şunu deye biliriz ki, Aktardığımız bu görüşler ve deliller hem Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hem de Ashâb-ı Kiram’ın, Cumadan önce nafile namaz kıldıklarını göstermektedir.

III. ZİKİRİ TESBİH VEYA HERHANGİ BİR VASITA İLE ÇEKMEK

Muhammed b. Abdülvehhâb “*Fadlül-İslâm*” adlı kitabında “Bid’atdan Korunmak” babında, “Omer b. Yahya dedesinden, Abdullah bin Mesudun çakıl taşı ile zikir çeken halkaya karşı sert tavırının olduğunu gösteren rivayeti

³³⁰ Ebi Şeybe, *el-Musenef*, 2/584.

³³¹ Tirmizi, “Salât”, 376 (523).Elbani, Hadîsin senedinin Sahîh olduğunu ancak Heysemnin dediği gibi Katade'nin İbn Mes'ud'dan işitmediğini yani munkati olduğunu söylemiştir. bk: Elbani, *el-Hadîsi'l-zâifetu ve'l-Mevzuatu* 3/83 (Hadis No. 1016).

³³² Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe İbrâhîm b. Osman b. Huvasti el-Absi el-Küfi, *Musenef*, çev. Yaşar Güngör, (İstanbul:Ocak Yayıncılık 2009), 3/91. (Hadis No. 5402).

³³³ İbn Ebi Şeybe, *Musenef*, 3/91. (h. No: 5405).

³³⁴ Buhârî, Cuma Namazı, 541.

³³⁵ Tirmizi, “Salât”, 376.

³³⁶ Mollaibrâhîmoğlu, *Nafile Namazlar*, 67.

göstermiştir. Böylece İbn Abdülvehhâb'ın, zikri her hangi bir vasıta ile çekmeye bid'at olarak yaklaşımı görülmektedir.³³⁷ Takipçilerinde de bu düşüncüyü görmek mümkündür.³³⁸

Ancak, tesbih ve tesbih türü zikir aletine bid'at diyenlere karşı büyük alimlerin açıklamaları vardır. Bu alimlerden biri olan İmam Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ* adlı kitabında "*el-Minhatü fi's-Subha*" isimli bölüm ayırarak burada Resûlullah'ın (s.a.v.) ve eshab'ın döneminde tesbihin kullanıldığını gösteren rivayetleri aktarmış ve tesbihin Resûlullah'ın sünnetine muhalif olmadığını söylemiştir.³³⁹

Zikir çekerken, zikrin sayılarını karıştırmama açısından tesbih veya başka bir vasıta kullanmanın bid'at olmadığını, Sa'd İbn Ebû Vakkas (r.a.) (ö. 55/675) rivayeti ortaya koymaktadır: Sa'd İbn Ebû Vakkas (r.a.) bir gün Resûlullah (s.a.v.) ile beraber, önündeiki hurma çekirdekleriyle veya çakıl taşlarıyla tesbih çeken bir kadının yanına girdi. Peygamber (s.a.v.) kadına: "Bundan daha kolayını veya faziletlisini sana haber vereyim mi? diye sorduktan sonra şöyle buyurdu: "*Sübhanallahi adede ma halaka fi's-semâi ve sübhahanallahi adede mah alaka fi'l-ard ve sübhanallahi adede ma beyne zalike ve sübhanallahi adede ma hüve Halik, de. Allahü ekber'i de böyle, elhamdülillah'ı da böyle, la ilahe illallah'ı da böyle, la havle vela kuvvete illa billah'ı da böyle söylersin.*"³⁴⁰

Şafîî alimlerinden İmam Nevevî, Hadisin açıklamasında şöyle demektedir: Efendimiz (s.a.v.) tesbih bulamadığı için hurma çekirdekleriyle veya çakıl taşlarıyla zikir eden o hanımı, böyle yapma, diye menetmeyip ona yaptığından daha kolayını veya daha faziletlisini öğretmiştir. Bu sebeble de tesbih çekerek zikretmek caizdir.³⁴¹

³³⁷ İbn Abdülvehhâb, *Fadlül-İslâm*, 43-44.

³³⁸ el-Fevzan, *Tevhîd*, 183.

³³⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şafîî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, (Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2000), 2/3-7.

³⁴⁰ Ebü Dâvûd, "Salât", 359, (Hadis No. 1500).

³⁴¹ el-Hafız Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn* çev. M. Yaşar Kandemir, İsmâîl Lütüfi Çakan, Raşit Küçük, (İstanbul: Erkan Yayınları, 2001), 6/279-281.

Hanefi alimlerinden İbn Âbidîn, Sad b. Ebû Vakkas'ın hadisinin sahih olduğunu söyleyerek tesbih ile zikir çekmekte bir beis yoktur, demiştir.³⁴²

Ebû Davûd, Sad b. Ebû Vakkas hadisini “Çakıl taşı ile tesbih babı”³⁴³ başlığı ile vermesi de çakıl taşı ile tesbihin varlığını göstermektedir.

Özellikle Sad b. Ebû Vakkas'ın hadisi ile birlikte diğer rivayetler göstermektedir ki, tesbih bid'at değildir. Çünkü Peygamber (s.a.v.) yasaklamamış aksine onaylamıştır. Peygamber (s.a.v.) döneminde taş veya hurma çekirdeği vardı günümüzde de ipe dizilmiş tesbih türü vardır. Bunların arasında hiç fark yoktur. Sahâbelerinde bazılarının kullanmış olmaları bu tür vasıtalar kullanmanın bid'at olmayıp caiz olduğunu göstermektedir.³⁴⁴

Başka bir rivayette, Hz Peygamber (s.a.v.), Safiye anamızın tesbihini hurma çekirdeği ile saydığını görmüş ve bunu yasaklamamıştır. Hadisi Safiye (r.anha) şöyle rivayet etmektedir: “Resûlullah (s.a.v) yanıma girdi. Önümde tesbih ettiğim dört bin hurma çekirdeği vardı. O (s.a.v.) “Ey Hüey'in kızı bunlar nedir ?” dedi. Ben, “Onlarla tesbih çekiyorum” dedim. “Senin başında dikildiğimden beri bunlardan daha çok tesbih ettim” buyurdu. Ben: “Ey Allah'ın Resûlu! Onları bana da öğret!” dedim. Peygamber (sav) Efendimiz şöyle buyurdular:

“Sübânellahî adede mâ haleke min şeyin” “Allah'ı yarattığı şeyler adedince tesbih ederim” buyurdu.³⁴⁵

Yine bu hadise de baktığımızda Resûlullah (s.a.v.), Safiye anamıza zikrin sözlerini öğretmiş lakin, hurma çekirdeğini yasaklamamıştır.

İbn Teymiyye parmakla zikir çekmenin sünnet olduğunu söyleyerek hurma veya çakıl taşı ile zikir çekmenin güzel olduğunu söylemiştir.³⁴⁶ Ashab'ın

³⁴² Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilzîz el-Hüseynî Dımaşkî, b. Âbidîn *Hâşiyetü'l-Raddü'l-ale`d-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîrü'l-epsâr*, Tahkik: el-Şeyih Adil Ahmed Abdül'l-Mücir, (Riyad: Dârrü'l Âlêmiyyetü'l-Neşriyyetu, 1423/2003), 2/421.

³⁴³ Ebû Dâvûd , “Salât”, 359.

³⁴⁴ Abdülvehhâb Gözün, *Sünnet-bid'at Tartışmalarının Mahiyeti ve Değerlendirilmesi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 454-455.

³⁴⁵ Tirmizî, “Dâvet” 104, (Hadis No.3554) Tirmizî Bu Hadîsi Hasen Ğarib olarak bildirmiştir.

³⁴⁶ Ebü'l-Abbâs Tekiyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrani, *Mecmûatü'l-Fetâvâ, (Fikih 2.)* Tahkik: Amir el-Cezzar, (Dârü'l-Fevâî, 1427/2005), 22/296.(506).

kullanmış olduğu bu tesbih günümüze kadar da varlığını sürdürmüş ve bid'at sayılmamıştır.³⁴⁷

Şafiî alimlerinden İbn Hecer el-Heytemi, Peygamberimiz'in parmaklarına zikir çekmesi ile ilgili rivayeti ve Safiyye anamzıla ilgili olan rivayeti esrinde bildirerek, parmaklarla zikir çekmenin daha faziletli olduğunu söyleyerek iki görüş bildirmiştir. Bazılarına göre “Şayet tesbih çeken kişi yanlış saymaktan eminse o zaman parmaklarıyla sayması daha faziletlidir. Bazılarına göre de: Zikir çekerken hata etmek ihtimali olmasından dolayı tesbihden istifade etmek daha eftaldır,³⁴⁸ görüşünü dile getirmiştir.

Muhammed Zekeriyye Kandehevî (r.a.) (ö. m. 1982) şöyle demektedir: ‘Bu hadislerin her biri ipe dizilmiş hurma çekirdekleri ile zikir çekmeğin caiz olduğunun delilidir. Bazı şahıslar bu uygulamaya bid'at deselerde bu görüşleri doğru değildir. Çünkü söz konusu uygulamanın aslı sabittir. Resûlullah (s.a.v.) hurma çekirdekleri ve çakıl taşları ile tesbih yapanları gördüğü halde yasaklamamış olması bu işin aslının varlığını göstermektedir. İpe dizilip dizilmemesinde bir fark yoktur. Büyük alimler bile tesbih kullanmışlardı. Molla Aliyyul Kari (r.a.) (ö. 1014/1605), Sa'd b. Ebû Vakkas'ın (r.a.) rivayet etmiş olduğu hadisin, tesbihle zikir çekmeğin caiz olduğunu kanıtlayan sahih ve şer'i delil olduğunu ifade etmiştir.’³⁴⁹

Hz. Peygamber bazı tesbihleri belirli sayılarda ifade ettiğine göre, bu sayıları sağlamak üzere teşbih vb. âlet kullanmak, iyiliğe vesile olan şeyler cümlesinden olur.

Tesbih hususunda birçok sahabi uygulaması nakledilmiştir: Ebû Hureyre bunlardan biridir.³⁵⁰

‘Diğer bir sahabi Ebu'd-Derdâ'dır (ö. 32/652). Kasıb b. Abdurrahman'dan rivayet edildiğine göre, “Ebû'd-Derda'nın içerisinde yaklaşık on kadar hurma çekirdeği bulunan bir kesesi varmış. Sabah namazını kıldıktan sonar yatağının üzerine oturur ve onları tek tek keseden çıkartarak tesbih çekermiş. Hepsini çıkardıktan sonra, tekrar eli ile tesbih çekerek tekrar onları keseye koyarmış. Bu durum, Ümmü'd-Derda gelip de: “Ey Ebû'd-Derda, kahvaltın hazır” deyinceye kadar devam edermiş.”³⁵¹

³⁴⁷ Metin Yurdağür, “Tesbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/ 527-528.

³⁴⁸ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî es-Sa'dî, *el-Fetâva'l kübra'l-Fıkhîyyet*, (Mektebetü'l-İslemiyeye, t.y.), 1/151-152.

³⁴⁹ Muhammed Zekeriyya Kandehevî, *Fezâil-i A`mâl* (Amellerin Fazileti), çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gülistan Neşriyat, t.y.), 510.

³⁵⁰ Ebû Dâvûd , “Nikah” 50, (2174.) Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/540.

³⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühhd* , çev. Mehmed Emin İhsanoğlu, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 1/205. (h. No: 757).

Bir şahs, Cüneydi Bağdadi'nin (r.a.) (ö. 297/909) elinde tesbih görünce, "siz hala tesbih kullanıyor musunuz? diye sorulmuş; Cüneydi Bağdadi (r.a.), ise şöyle cevap vermiştir: Hz. Safiyye'nin (r.a.) (ö. 50/670), Hz. Sad b. Hz. Ebû Vakkas'ın (r.a.), Hz. Ebû Sa'îd el-Hudri'nin (r.a.), Hz. Ebû Hureyre'ninin (r.a.) (ö. 58/678) ve pek çok Sahâbenin çakıl taşı veya hurma çekirdeği ile zikir çektikleri halde ve kendis ile Allah'a ulaştığımız halde (Allah'ı tesbih etmemize yardımcı olduğu halde) nasıl bırakabiliriz" cevabını vermiştir.³⁵²

Abdullah b. Amr'ın (ö. 65/684-85) rivayetinde "Resûlullah'ın (sav) tesbihi, sağ elinin boğumlarıyla saydığımı gördüm."³⁵³ ve yine Hz. Ebû Bekir Sıddîk'in âzadlısı Yüseyre (ra) anlattığı rivayette: "Resûlullah (s.a.v.) bize dedi ki: *"Size tesbih, tehlil, takdis, tekbir çekmenizi tavsiye ederim. Bunları parmaklarla sayın. Zira parmaklar (Kıyamet günü nerelerde kullanıldıklarından) suale maruz kalacaklar ve konuşturulacaklardır."*³⁵⁴

Bu hadislerden de yola çıkarak tesbihle ilgili şu düşünceye varmaktayız: Bu gibi rivayetlerin varlığına bakarak zikri elmizle çakmenin efdal olduğu, lakin sayıların karıştırılmaması için her hangi bir vasıtanın kullanılmasının da yine caiz olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim tesbih ederken bunları parmaklar ile saymakla ve tesbih ile saymak arasında maksat açısından bir fark yoktur. Üstelik parmaklarıyla sayınca karıştıranların tesbih kullanmaları daha güzel olur. Resûlullah (s.a.v.) zikrin çekilmesini sadece parmakla gerçekleşeceğini bildirmemiştir.

IV. ZİKİRİ, SON SÜNNETTEN SONRA VE TOPLU ŞEKİLDE ÇEKMEK

Kur'an ve hadiste mekan ve zaman şart koşulmadan Allah'ı zikir etmkele ilgili bir çok emir ve delil vardır: Bazı âyetler şunlardır: **"Yedi gök, yeryüzü ve onlarda bulunan akıllılar, Onu tesbih edip durmaktadırlar. Hatta hiçbir şey yoktur ki, Onu hamd ile tesbih etmesin! Ancak siz, onların bu tesbihlerini anlamazsınız..."**³⁵⁵ **"Allahı çokca zikir edin ki felâha eresiniz."**³⁵⁶ **"Rabbini çok zikret, sabah, akşam tesbih eyle!"**³⁵⁷ **"Sabah akşam Onu tesbih edin."**³⁵⁸

³⁵² Kandehlevi, *Fezâil-i A`mâl*, 510.

³⁵³ Tirmizi, "Dâvet": 25 (3410); Tirmizi bu Hadîse Hasen Sehih demiştir.

³⁵⁴ Tirmizi, "Dâvet": 121 (3583); Tirmizi bu Hadîse Garib Hadîs deçişitir.

³⁵⁵ el-İsrâ, 17/44.

³⁵⁶ el-Enfal, 8/45.

³⁵⁷ el-Alî İmrân, 2/41.

³⁵⁸ el-Ahzâb, 33/42.

Bazı hadisi şerifler şunlardır: “Bir kimse günde yüz defa sübhanellahi ve bihamdihi derse, onun günahları deniz köpüğü kadar bile olsa bağışlanır.”³⁵⁹. “Rabbini zikir edenle etmeyenin farkı, diriyle ölüünün farkı gibidir.”³⁶⁰ Bir kutsi hadiste de Cenab-ı Allah şöyle buyurur: “Kulum beni andıkça ve dudakları kıpırdadıkça ben onu severim ve onunla beraber olurum. O beni anarsa, ben de onu anarım. O beni bir toplulukta anarsa, ben de daha hayırlı kimselerin yanında anarım. Kulum bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. Kulum bana bir kulaç yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşıyorum, o bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak gelirim.”³⁶¹ Bununla birlikte namazdan sonra da zikir etmenin gerekliliğini gösteren deliller bulunmaktadır: Ayeti kerimede **Geceleyin de namazların arkalarından da Onu tesbih et!**³⁶² **“Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah’ı anın...”**³⁶³ Hedisi Şerifde ise: “Bir gün başta Ebû Zer (ra) olmak üzere Muhacirlerin fakirleri Peygamberimize (s.a.v.) gelerek şöyle dediler: “Ya Resulallah! Varlık sahibi zenginler, cennetin yüksek derecelerini ve daimi nimetlerini alıp gittiler. Çünkü onlar da bizim gibi namaz kılıyorlar, oruç tutuyorlar. Ancak onlar hac ve umre yapıyor, sadaka (zekât) veriyorlar, biz veremiyoruz, onlar köle azad ediyor, biz edemiyoruz.” Peygamberimiz (s.a.v) onlara şu müjdeyi verdi: “Ben size bir şey öğreteyim mi? Onunla sizi geçenlere yetişir, sizden sonrakileri de geçersiniz. Hem hiçbir kimse sizin yaptığınız gibi yapmadıkça sizden daha faziletli olamaz... **“Her namazdan sonra otuz üç kere “Sübhanallah”, otuz üç kere “Elhamdülillah”, otuz üç kere “Allahu ekber” dersiniz, tamamı doksan dokuz eder; yüzün tamamında da “Lâ ilâhe illallâh vahdehu la şerîke leh, lehü’l- mülkü ve lehü’l-hamdü ve hüve ala külli şey’in kadîr” dersiniz, günahlarınız denizin köpüğü kadar da olsa bağışlanır.**”³⁶⁴ Fakirler: “Zenginler de bizim gibi tespih çekip, yine bizi geçiyorlar” dediklerinde, Resûlullah efendimiz buyurdu ki: **“Bu, Allahü**

³⁵⁹ Buhârî, “Dâvet”, 64,65; Müslim, “Zikir”, 28.

³⁶⁰ Buhârî, “Dâvet”, 66.

³⁶¹ Müslim, “Zikir”, 2. (2675).

³⁶² el-Kef, 50/40.

³⁶³ el-Nisâ, 4/103.

³⁶⁴ Buhârî, “Ezan”, 155; Müslim, “Mesâcid”, 146 (597); Ebû Dâvûd , “Salât”, 359 (1504) Tirmizî, “Salât”, 302 (410) Tirmizî bu Hadîse Hasen Garib hükmünü vermiştir.

Teala'nın fazlıdır, dilediği kimselere verir."³⁶⁵ Bu hadisler namazdan sonra zikir çekme hususunda Hz. Peygamberin tavrını da göstermektedir.³⁶⁶ Namazdan sonra edilen zikri, farzdan mı yoksa sünnet namazından sonra mı olduğunu ise yine hadisler bildirmektedir.

A. Zikri, Son Sünnetten Sonra Çekmek

Bu konuyu açıklarken evvela Farz ve sünnet namazlarının arasında ne yapılır ne yapılmaz konusuna bakmak gerekir. İbn Âbidin *Dürr-ül-Muhtar*'da bu konuya şöyle açıklık getirir:

'Sünnet ile farz arasında konuşmak sünneti geçersiz kılmaz lakin sevabını azaltır. Bir kimse alış verişle meşgul olur veya yemek yerse sünneti tekrar kılar. Lakin bir lokma yemek veya bir yudum su ile sünneti iptal etmiş olmaz. Vakit müsait olduğu ve yemeğin de tadı kaçacağından ve ya azalacağından endişe ettiği takdirde önce yemeği yer ve sonra sünneti kılar. Eğer vakit çıkacaksa o takdirde önce sünneti kılar. Bunların arasını bir şeyler okuyarak (dua zikir vs.) ayırmakta aynı hükümdedir. Zira farz ile son sünnet arasında Sünnet olan, Allahumme entes selam... diyecek kadar ayırmaktır.'³⁶⁷

Hız. Aişe (r.anha) şöyle rivayet etmiştir: Resûlullah (s.a.v.) namazdan sonra selam verince, sadece "*Allahumme entesselam ve minkesselam teberakt yâ zel-celali vel-ikram*" diyecek kadar oturur.³⁶⁸ Bundan fazlası yapılsa sünnet mesnun olan yerinde yapılmamış sayılır.³⁶⁹

Şürünbülâlî (ö. 1069/1659) bu konu şöyle açıklanmıştır: İmam için müstehab olan farz namzına selam verib çıktıktan sonra Tadavvu namazını kıla ve sonra da sağ tarafına çevirilerek insanlara yönele. Hız. Aişe (r.anhe) rivayet olunmuştur ki, Resûlullah (s.a.v.) farzından sonra sadece "Allahumme entesselemu" okuyacak miktarı oturardı. Müstehab olan da budur. İmam sünneti kıldıktan sonra insanlara yönele ve üç kez istiğfar ederler, Ayete'l-Kürsi okuyalar, Muvazateyni okuyalar, Sonra otuzüç defa Subhanallah, otuzüç defa Elhamdulille ve otuzüç defa da Allah'ı yüzeldeler (Allah'u Ekber), sonra da "*Lâ ilâhe illallâh*

³⁶⁵ Müslim, "Mesâcid", 142 (595).

³⁶⁶ Huriye Martı, "Fetvalar", 167.

³⁶⁷ Davudoğlu, *Reddül-Muhtar Şerhi*, 33/40-41.

³⁶⁸ Tirmizi "Salât", 224 (300); Müslim "Mesacid", 135, 136 (591). Ebû Dâvûd , "Salat", 360 (1513).

³⁶⁹ Davudoğlu, *Reddül-muhtar Şerhi*, 3/41.

vahdehu la şerîke leh, lehü'l- mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve ala külli şey'in kadîr" deyerek ellerini açarak kandeileri ve insanlar için dua ederler sonunda da ellerini yüzlerine sürerler.³⁷⁰

Peygamber (s.a.v.) buyurmuş olduğu "**Her namazdan sonra otuz üç kere "Sübhanellehu"...**" hadisi şerifi farz ya da nâfile ayırımı yapmamıştır. Ancak Hz. Peygamber'in akabinde nâfile/sünnet kılacağı namazlarda farzlardan sonra sadece "Allâhumme entesselâm.."dan başka bir teşbihte bulunmadığını ifade eden rivayetler, bu tesbihlerin akabinde sünnet namaz bulunmayan farzlardan sonra, akabinde sünnet bulunanlarda ise sünnet namazlardan sonra olduğuna delâlet etmektedir.

B. Peygamber (s.a.v.) zamanında Namazdan Sonra Zikir'de Sesin Yükseltilmesi

Namazdan sonra yüksek sesle zikir yapmanın hükmü üzerinde alimler arasında ihtilaf olmuş olsa da,³⁷¹ İbn Abbas'dan (r.a.) gelen "Namazdan ayrıldıktan sonra zikirle sesi yükseltmek Resûlullah'ın (s.a.v.) döneminde vardı. Namazdan ayrıldıklarını o sesi işiterek anlardım. Resûlullah'ın (s.a.v.) namazının bittiğini tekbirle anlardık"³⁷² rivayeti açık olarak namazdan sonra zikirde sesin yüksek olduğunu göstermektedir ki, bu rivayet üzerine İbn Battal şöyle demiştir: "Taberî şöyle der: İbn Abbas'ın bu hadisinde, emirler ve valilerin bazılarının yaptığı gibi farz namazlarından sonra cemaatle beraber yüksek sesle tekbir getirmenin sıhhatine delalet vardır."³⁷³ Burdan da anlaşılmaktadır ki namazdan sonra tekbirle sesi yükselderek namazın bittiğini birisinin haber vermesinde bid'at yoktur.³⁷⁴ Bazı âlimler de her zaman değil, özel durumlarda bu tür sesi yükseltmenin

³⁷⁰ Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî el-Vefâi el-Mısri, *Merâkı'l-felâh bi-İmdâdü'l-fettâh Şerhu Nûri'l-îzâh ve Necâti'l-ervâh*, (Metnu *Nûri'l-îzâh* mea tekriri min Hâşiyetü'l-Allâmetü'l-Tahtâvî), (Beyrut-Lübnan: Dâri'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004), 116-118; Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî el-Vefâi el-Mısri, *Nûri'l-îzâh*, (bi'medbeatu Muhammed Alî Sabîh ve Evlêdehu bi'midâni'l-Ezheri's-Şerif bi-Misri, h. 1348), 32-33.

³⁷¹ Gözün, *Sünnet-bid'at Tartışmalarının Mahiyeti*, 314.

³⁷² Buhârî "Ezan", 155; Müslim, "Mesacid", 122. Ebû Dâvûd, "salat", 185.

³⁷³ Ebû'l-Hasan Alî b. Halef b. Abdulmelik b. Battal, *Şerhu Sahîh-i-Buhârî*. (Beyrut-Lübnan: Dâri'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 2/527.

³⁷⁴ Gözün, *Sünnet-bid'at Tartışmalarının Mahiyeti*, 315.

müstehab olduğunu söylemişlerdir. İbn Habîb, Sınırlarda ve askeriyede üç defa yüksek sesle sabah ve yatsı namazının arkasından tekbir getirmenin müstehab olduğunu ve bu amelin seleften kadığını söylemiştir.³⁷⁵

İmam Şafî İbn Abbas'ın (r.a.) rivayetini esas alarak şöyle demektedir. "Hem İmam hem de cemaat için üstün olan namazdan sonra gizli bir şekilde zikir yapmalarıdır. Lakin İmam cemaatın zikri öğrenene kadar, yani öğretmek için sesli yapabilir."³⁷⁶

Abdülvehhâb Gözün, bu konu ile ilgili rivayetleri "araştırmasında" aktardıktan sonra şöyle demektedir. İbn Abbas'ın (r.a.) rivayetinin dışında, Muğîre b. Şu'be'den: (ö. 50/670) "Resûlullah'ı (s.a.v.) namazı bitirdiğinde "Lâ ilâhe İllallahu vehdehû ..." işidim demesi"³⁷⁷ de Peygamber'in (s.a.v.) bu zikirleri sesli olarak yaptığını gösterir demektedir.³⁷⁸

Bu rivayetlerden de anlaşılmaktadır ki, ister öğretmek için olsun ister de cemaate namazın bittiğini bildirmek için olsun, Resûlullah (s.a.v.) sesini yükseltmiştir ki, İbn Abbas o rivayeti aktarmıştır. Muğîre b. Şu'be'in Resûlullahdan işiterek ezberlemesi ve rivayet etmesi de yine Resûlullah'ın (s.a.v.) namazdan sonra zikir ederken sesinin yükselmesini göstermektedir.

C. Namazdan Sonra Zikri Hep Birlikte Yapmak

Araştırdığımız bu konuyu da yine Vehhâbîler bid'at olarak görmüş ve herkesin namazdan sonra zikir'i kendisinin çekmesi gerektiğini çünkü rivayetlerin bunu gösterdiğini söyleyerek, toplu şekilde zikir çekmeğe bid'at demişlerdir.³⁷⁹

'Asrı-Sadetteki uygulamada müezzin olanların böyle bir şey yaptıklarına dair rivayet gelmese de zaman içinde bu uygulama yaygınlık kazanmıştır. Bilmiyenlere rehberlik etmek veya tesbihatin ihmal edilmemesi için topluca Allah'ı anıp dua edilmesinde bir sakınca bulunmadığından günümüzdeki müezzinlik uygulamasının bid'at olduğu söylenemez'.³⁸⁰

³⁷⁵ İbn Battal, *Şerhu Sahîh-i-Buhârî*, 2/527.

³⁷⁶ Nevevî, *Mecmua Şerhu'l-Mühezzeb*, 4/468-479.

³⁷⁷ Buhârî, "Ezan", 155; Müslim, "Mesacid", 137.

³⁷⁸ Gözün, *Sünnet-bid'at Tartışmalarının Mahiyeti*, 316.

³⁷⁹ El-Fevzan, "Tevhîd", 194.

³⁸⁰ Huriye Martı, "Fetvalar", 168.

İbn Âbidin, *Raddü'l-Muhtarda* “Zikirde sesi yükseltmek” başlığında “Kim beni bir toplulukta anarsa ben onu daha hayırlı toplumda anarım”³⁸¹ hadis-i kutsiyi bildirerek “*Cehri zikir*” ile ilgili şöyle açıklama yapmıştır: “Riya korkusu veya namaz kılanların ve uyuyanların incinmesi endişesi varsa gizli zikir yapmalı fakat böyle sakıncalar yoksa cehren zikir efdaldır. Selef ve halef uleması, mescitlerde vesair yerlerde cemaatle zikrin müstahab olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak bunların cehren zikirleri uyuyanı, namaz kılanları ve okuyanları teşviş ediyorsa o zaman müstesnadır,” demektedir.³⁸²

Namazlardan sonra imam ile birlikte toplu zikirler ilgili açık hadis olmasa da, bu amelin bid’at olmadığını gösteren, dolaylı yolla da olsa deliller vardır.

Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet edilen hadiste, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Muhakkak Allahu tealanın bazı melekleri var ki, yollarda dolaşırlar ve zikir ehlini araştırırlar. Allahu teelayı zikreden bir topluluk bulduklarında, birbirlerine çağırarak: Hacetinize geliniz (aradığınız kimseler burda)- diye nida ederler.*

Resûlullah (s.a.v.): buyurdu: Melekler Onları, kanatlarıyla dünya semasına kadar kuşatırlar.

Resûlullah (s.a.v.): buyurdu: Rableri, onların hallerini en iyi şekilde bildiği halde, meleklerle sorar: Kullarım ne diyor?

Resûlullah (s.a.v.) buyurdu: Melekler der ki: Seni tesbih ediyorlar, Seni tekbirle yüceltiyorlar, Sana hamd ediyorlar, Seni yüceltiyorlar.

Rab teala buyurur: Beni gördüler mi?

Reslullah (s.a.v.) buyurdu: Melekler der ki: Hayır, yemin olsunki seni görmediler.

Resulullah (s.a.v.) buyurdu: Rab teala buyurdu: Şayet beni görselerdi nasıl olurdu?

Resulullah (s.a.v.) buyurdu: Melekler der ki: Şayet Seni görselerdi, Senin için daha şiddetli şekilde ibadet ederlerdi, Seni daha şiddetli şekilde hamd ile yüceltirlerdi, daha fazlasıyla tesbih ederlerdi.

³⁸¹ Buhârî, “Tevhîd”, 15; Müslim, “Tövbe”, 1.

³⁸² İbn Âbidin, *Raddü'l-Muhtâr*, 2/434.

Resulullah (s.a.v.) buyurdu: Rab teala buyurdu: Benden ne istiyorlar?

Melekler der: Senden Cenneti isterler.

Rab teala: Cenneti gördüler mi?

Melekler dediler: Hayır Yarabbi! yemin olsunki Cenneti görmediler.

Rab teala: Şayet onlar Cenneti görseydiler nasıl olurdu?

Melekler der: Şayet onlar cenneti görseydi, ona karşı son derece hırslı olurlardı, şiddetli şekilde onu talep ederlerdi. Ona karşı rağbetleri daha büyük olurdu.

Rab teala buyurdu: Ne şeyden sakınıyorlar?

Melekler der: Cehennemden.

Rab teala buyurdu: Cehennemi gördüler mi?

Melekler der: Hayır Yarabbi! yemin olsun ki onu görmediler.

Rab teala buyurdu: Şayet görseydiler nasıl olurdu?

Melekler der: Şayet cehennemi görseydiler, ondan daha şiddetli şekilde kaçarlardı ve daha şiddetli şekilde korkarlardı.

Rab teala buyurdu: Sizleri şahit tutuyorum ki, muhakkak onları affettim.

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu: Meleklerden biri şöyle dedi: Onların içinde filancı kişi var, onlardan (zikir ehlinden) değildir. Ancak bir ihtiyacı için oraya gelmiş.

Rab Teala buyurdu: Onlar meclisimde bulunanlardır onlarla oturanlar da mahrum olmaz.³⁸³

Müslim'in rivayetinde şöyle geçmektedir: Allahu teala buyurdu: Onu da affettim, onlar bir topluluktur ki, onlarla birlikte oturan mahrum olmaz.³⁸⁴

Bu Hadiste zikir topluluğunun üstünlüğünden bahis olunmaktadır Bu zikir toplumu ki her zaman bir araya gelerek Allah'ı zikir etmede ne zaman ne mekan şart koşulmuş bunun yerine her zaman Allah'ı zikir için müminlerin bir araya gelerek zikir etmelerinin üstünlüğünden bahis edilmiş ve teşvik edilmiştir. Bu zaman ki günün her hangi bir vakti olduğu gibi Namazı bitirdikten sonraki zaman da olabilir. Çünkü hadiste her hangi bir zaman ayrımı yoktur.

³⁸³ Buhârî, "Dâvet", 66; Müslim, "Zikir", 25 (2689).

³⁸⁴ Müslim, "Zikir", 25 (2689).

Bu konuyla ilgili Müslimde şöyle rivayet geçmektedir: Ebû Said el Hudri (r.a.) şöyle demiştir: Muaviye (r.a.) (ö. 60/680) bir gün mescidde halka halinde oturan bir topluluğun yanına geldi ve burada niçin toplandınız diye sordu.

“-Allah’ı zikiretmek için toplandık” diye cevap verdiler. O:

“-Gerçekten Allah’ı zikir etmek için mi buraya toplandınız?”. Onlar da:

“- Evet. Vallahi sadece bu maksatla toplandık” dediler. Bunun üzerine Muaviye, “Ben size inanmadığım için yemin teklif etmiş değilim. Fakat Resûlullah’a (s.a.v.) benim kadar yakın olup da benden az hadis rivayet eden yoktur Bir gün Resûlullah (s.a.v.) ashabından halka kurmuş bir gruba teşrif edip onlara “*Burada niçin oturuyorsunuz?*” diye sordu.

“-Bizi İslam dinine ulaştırıp lütufta bulunması sebebiyle Allah’ı zikretmek ve ona hamdetmek için oturuyoruz” diye cevap verdiler.

“-Gerçekten siz burada Allah’ı zikir ve ona hamdetmek için mi oturdunuz?” diye sordu. Onlar da:

“-Evet. Sırf Allah için oturduk” dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.):

“-Ben size inanmadığım için yemin vermiş değilim. Fakat bana Cebrail gelerek, Allah’ın meleklerle karşı sizinle övündüğünü haber verdi de onun için öyle pekiştirerek sordum” buyurdu.³⁸⁵

Bu hadiste de Resûlullah’ın (s.a.v.) zikir için bir araya gelen halkayı beğendiği görülmektedir. Yine bu hadisten yola çıkarak her hangi bir zamanda veya namazdan sonraki zamanda Allahı zikir için bir araya gelmek sebebiyle Allahın, meleklerle karşı övündüğünü göstermektedir.

Namazlar’dan sonra imam önderliğinde edilen toplu zikirlerleri, yukardaki vermiş olduğumuz hadislerden de yola çıkarak şu sonuca varabiliriz:

1. Hz. Peygamber (s.a.v.) namlardan sonra zikir çekmeğe “*Her namazdan sonra otuz üç kere “Sübhanellellah”, otuz üç kere “Elhamdülillellah”, otuz üç kere “Allahu ekber”... dersiniz, günahlarınız denizin köpüğü kadar da olsa bağışlanır.*³⁸⁶ hadisiyle teşvik etmesi namzlardan sonra, zikir çekmeğin kapısının açıklığının işaresidir.

³⁸⁵ Müslim, “Zikir”, 40 (2701).

³⁸⁶ Buhârî, “Ezan”, 155; Müslim, “Mesâcid” 146 (597); Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, 2/371; Tirmizi, “Salât”, 302 (Hadis No. 410).

2. Namazlardan sonra toplu şekilde zikir çekmeğe gelince: Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edilen hadiste, *“Muhakkak Allah'u tealanın bazı melekleri var ki, yollarda dolaşırlar ve zikir ehlini araştırırlar...”*³⁸⁷ Ebû Said el Hudri'nin (r.a.) bizlere rivayet ettiği: *“Ben size inanmadığım için yemin vermiş değilim. Fakat bana Cebrail gelerek, Allah'ın meleklerle karşı sizinle övündüğünü haber verdi de onun için öyle pekiştirerek sordum”*.³⁸⁸ gibi hadisleri, her hangi bir zamanda, Allah'ı zikir için bir araya gelerek toplaşmanın mümkün olduğunu göstermesi ve söz konusu hadiste de her hangi bir zaman dilimi şart koşulmaması sebebiyle, bu zikrin toplu yapılmasının bid'atı Seyyi-e olmadığını gösterir.

D. Zikir Ederken Okunan Dualar

Hz. Aişe (r.anha) şöyle rivayet etmiştir: Resûlullah (s.a.v.) namazdan sonra selam verince, sadece *“Allahumme entesselam ve minkesselam teberakteye zelcelali vel-ikram”* diyecek kadar otururdu.³⁸⁹

Ebû Hüreyre (r.a.)'ın rivayet ettiği hadiste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *“Sübhanellehi velhamdulilehi vela ilahe illallahu vellahu ekber demek, benim için, üzerine güneş doğan her şeyden daha kıymetlidir.”*³⁹⁰

Resûlullah (s.a.v.) bir insana şöyle öğretmiştir: *“...La havle vela kuvvete illabillahil azizil hakim...” de.*³⁹¹

Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *“Her Farz namazının peşinden Ayet-el Kürsü ile ihhlas suresini kim okursa, onun cennete girmesine ölümden başka bir şey engel olmaz”*³⁹² Namazlardan sonra Ayetü'l-Kürsi okumak menduptur.³⁹³

Hüseyin b. Ali'nin rivayet ettiği hadiste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu.: *“Her kim farz namazının ardından Ayet-el Kürsiyi okursa, diğer namaza kadar Allah'ın zimmetinde olur.”*³⁹⁴

³⁸⁷ Buhârî, “Dâvet”, 66; Müslim “Zikir”, 25 (2689).

³⁸⁸ Müslim, “Zikir”, 40 (2701).

³⁸⁹ Tirmizi “Salât”, 224 (300); Müslim “Mesâcid”, 135, 136 (591). Ebû Dâvûd , “salât”, 360 (Hadis No. 1513).

³⁹⁰ Müslim, “Zikir”, 32. (2695); Ebû Dâvûd , “Salat”, 139. (Hadis No. 832); Nesâî, “İftitah”, 32,

³⁹¹ Müslim, “Zikir”. 33.

³⁹² Heysemi, *Mecmaü'z Zevâid*,.17/110. (Hadis No: 16923).

³⁹³ Huriye Martı, “Fetvalar”, 170.

³⁹⁴ Heysemi, *Mecmaü'z Zevâid*,.17/110. (Hadis No: 16924) İsnad'ı hasen olarak geçmektedir.

*Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Her namazdan sonra otuz üç kere “Süphanallah”, otuz üç kere “Elhamdülillah”, otuz üç kere “Allahu ekber” dersiniz tamamı doksan dokuz eder; yüzün tamamında da “Lâ ilâhe illallâh vahdehu la şerîke leh, lehü’l- mülkü ve lehü’l-hamdü ve hüve ala külli şey’in kadîr” dersiniz, günahlarınız denizin köpüğü kadar da olsa bağışlanır.”*³⁹⁵

Bu zikirlerin dışında Resûlullah’ın (s.a.v.) buyurduğu ve yaptığı zikirler de vardır. Şöyle ki, Hz. Fatma Anamızın Hz. Peygamberden köle istemesine karşılık O s.a.v. şöyle buyurmuştur: *Size, benden istediğiniz şeyden daha hayırlısını haber vereyim mi? İki (Hz. Alî (r.a.) ve Hz. Fatma (r.anhe) de “evet” deyince, Resûlullah (s.a.v.) “Cibril, bana iki kelime öğretti. Her namazdan sonra onar defa “Süphanallah, Elhemdülilleh ve Allahu Ekber” deyiniz. Yatağınıza girdiğiniz zaman da, otuz üç defa: “Süphanallah ve Elhamdulillah otuz dört defa da Allahu Ekber deyiniz”* buyurdu.³⁹⁶

Bu veya başka hadislerde Allahı zikir etmede, zaman ve sayı bakımından her hangi bir sınırlama getirilmediğine göre namazdan sonar da edilen zikirler için bid’at denilemez. Çünkü edilen zikirlerin aslı Resûlullah’ın söz ve fiillerinden alınmaktadır.

V. DUADA BİD’AT GÖRÜLEN KONULAR

İbn Abdülvehhâb’ın takipçilerinden el-Useymîn tatavvu namazından sonra el açarak dua etmeyin meşru olmadığını ve bu uygulamanın bid’at olduğunu söylemektedir.³⁹⁷

A. Sünnet Namazından Sonra Dua Etmek

Genel olarak duanın İslâm’daki yeri ve ehemmiyeti bilinmektedir. Bu konudaki âyeti kerimeleri burada aktarmaya gerek görmüyoruz. Hz. Peygamberin her fırsatta dua ettiğini ve duaya ne kadar önem verdiğini de biliyoruz. Onun, aynı şekilde namazlardan sonra dua edilmesini hoş karşıladığı da, konuyla ilgili rivayetlerden anlaşılmaktadır.

³⁹⁵ Buhârî, “Ezan”, 155; Müslim, “Mesâcid” 146(597); Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*” 2/371; Tirmizi, “Salât”, 302 (410).

³⁹⁶ Heysemi, *Mecmaü’z Zevâid*, çev. Adem Yerinde, 2/103. (Hadis No: 16911).

³⁹⁷ İbn Sâlah el-Useymînin, *Mecmuu-fetâvâ*, 14/293,294.

Namazlardan sonra dua etmek müsehabdır.³⁹⁸

Namazdan sonra edilen duayı Resûlullah'ın (s.a.v.) kendisinin yaptığı hatta namazdan sonra dua eden Sahâbeyi gördüğünde onun duasının kabul edilmesi için ona yol gösterdiğini biliyoruz. Konuyla ilgili rivayet şöyledir: Fedale b. Ubeyd (r.a.)'tan rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.), mescitte oturduğu zaman bir adam geldi namaz kıldı sonra şöyle dua etti: "Allah'ım beni bağışla bana acı" Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "*Ey namaz kılan acele ettin. Namaz kılıp oturduğun vakit Allah'a layik olduğu şekilde hamd et, sonra bana salat ve selam et, sonra da yapacağın duayı yap.*" Peygamber'in (s.a.v.) bu tavsiyesinden sonra başka bir namaz kıldı. Namazdan sonra Allah'a hamd etti ve Peygamber'e salat ve selam getirdi başka bir şey yapmadı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.), o kimseye şöyle buyurdu: "*Ey namaz kılan kimse! Dua et, duan kabul edilsin.*"³⁹⁹

Sad b. Ebû Vakkas (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) her namazdan sonra şu duayı okuyarak Allaha sığındığını rivayet etmiştir:

*"Allahım korkaklıktan ve hasislikten sana sığınırım. Bereketsiz ömürden sana sığınırım. Dünya hayatından sana sığınırım. Kabir azabından sana sığınırım."*⁴⁰⁰

Namazdan sonra dua etmenin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti olduğunu Sa'd b. Ebû Vakkas'ın (r.a.) rivayeti göstermektedir. Ayrıca, Hz. Peygamberimiz'in (s.a.v.) her namazın ardından "*Allhumme Rabbena ve Rabbe Kulli Şey'in*" duasını ettiği⁴⁰¹ ve namazdan ayrıldığında da yine "*Allhumme Eshh Lî Dinî*" dusını yaptığı,⁴⁰² Muaz b. Cebel'e (ö. 17/638) Her namazın peşinden "*Allahümme E'İnni Ale Zikrike ve Şükrike ve Hüsni İbadetik*", duasını okumasını öğretmesi de, her namazdan sonra dua etmeğinin sünnet olduğunu göstermektedir.⁴⁰³ İbn Hacer rivayette geçen *dübür* kelmesinden muradın her

³⁹⁸ Huriye Martı, "Fetvalar", 167.

³⁹⁹ Tirmizî, "Dâvet", 65.(Hadis No. 3476).

⁴⁰⁰ Buhârî, "Cihat", 25, "Daavet", 37-41-44; Müslim, "Zikir", 50-52; Nesâî, "İstiâze", 5-6; İbn Mâce, "Dua", 3.

⁴⁰¹ Ebû Dâvûd, "Vitr", 25; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/39.

⁴⁰² Müslim, "Zikir", 71; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/399; Nesâî, "Sehv", 89.

⁴⁰³ Gözün, *Sünnet-bid'at Tartışmalarının Mahiyyeti*, 437.

namazın sonunun kastedildiğini ve bunda ittifak bulunduğunu belirtir.⁴⁰⁴ Fedâle b. Ubeyd'den (ö. 53/673) gelen rivayetteki şahsın namaz kıldıktan sonra dua etmesi ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*Ey namaz kılan acele ettin*" söylemesi üzere bir de namaz kılarak dua etmesi, bu namazın nafil olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu şahsın her kıldığı namazdan sonra dua etmesi, her çeşit namazdan sonra yani farz, sünnet ve nafil namazından sonra da dua etmenin delili olduğunu gösterir. En doğrusunu Allah bilir.

Hz. Aişe (r.anha) Buhârî'nin rivayetinin ilavesinde şöyle rivayet etmektedir: *Resûlullah'ın (s.a.v.) öyle bir namazını görmedim ki, namazdan sonra kabir azabından Allaha sığınmış olmasın.*⁴⁰⁵ Hz. Aişe anamz Resûlullah'ın (s.a.v.) daima evede kıldığı sünnet ve nafil namazlara şahit olması açısından bu rivayet farzın dışında kılınan namazlardan sonra edilen duanın delilini teşkil eder.

Enes'den (r.a.) (ö. 93/711-12) gelen rivayette, Resûlullah (s.a.v.) "*Ezanla kamet arasında dua geri çevrilmez*" buyurmuştur.⁴⁰⁶ İbn Hibban'a (ö. 354/965) göre bu hadis sahihtir.⁴⁰⁷ Bütün bu rivayetler, bütün namazlardan sonra dua etmenin mesnun olduğunu ve bid'at olmadığını gösterir.

B. Camide İmam ve Cemaat'ın Birlikte Dua Etmesi

Cemaatin namazlardan sünnetten sonra ettikleri dua iki şekilde gerçekleşmektedir.

Cemaatin son sünnetten sonra kendi kendilerine dua etmeleri.

Cemaatin duayı kendisi etmeyib de imamın ettiği dualara amin diyerek katılması.

Cemaatin müezzinin komutalığından sonra kendi kendilerine istediği duaları yapmaları aslında dinen yasaklanan bir uygulama değildir. Hz. Aişe'nin, Resûlullah'ın (s.a.v.) hiç bir namazını görmedim ki, namazdan sonra kabir azabından Allaha sığınmış olmasın.⁴⁰⁸ hadisi de bunu göstermektedir.

⁴⁰⁴ İbn Hacer, *Fethü'l Bârî*, 11/113.

⁴⁰⁵ Buhârî, "Dâvet", 37.

⁴⁰⁶ Tirmizî, "Dâvet", 129 (Hadis No. 3594) Tirmizî Hasen Hadîsdir demiştir.

⁴⁰⁷ Davudoğlu, *Bülüğ'ül-Merâm Şerhî*, 4/450.

⁴⁰⁸ Buhârî, "Dâvet", 37.

Cemaatin duayı kendisi etmeyib de imamın ettiği dualara amin diyerek katılması uygulaması, bid'at değildir. Zira, bu uygulama Cebrail (a.s.) ile Resûlullah (s.a.v.) arasında gerçekleşmiş, Hz. Peygamber bunu bize nakletmiştir. Cabir b. Semure (ö. h. 72-73) der ki: Hz. Peygamber (s.a.v.) minbere çıkıp “Amin, Amin, Amin” dedi. Sonra bunu şöyle açıkladı: “Cibril (a.s.) bana gelerek dedi ki: Ey Muhammed! Kim ebeveyninden birine yetişir de sonra ölüp cehenneme girerse, Allah onu rahmetinden uzak tutsun! Sen de âmin de! Ben de âmin dedim. Yine dedi ki: Ey Muhammed! Kim Ramazan ayına yetişir de bağışlanmadan ölür ve cehenneme sokulursa Allah onu rahmetinden uzak tutsun! Sen de âmin de! Ben de âmin dedim. Yine dedi ki: Sen birinin yanında anıldığında sana salavat okumaz ve ölüp cehenneme girerse Allah onu rahmetinden uzak tutsun! Sen de âmin de! Ben de âmin dedim.”⁴⁰⁹

Hz. Resûlullah (s.a.v.) “bana üç özellik verildi. Biri saflar halinde (semaatte) namaz kılmak, biri selamlaşmak ki bu, Cennetliklerin (birbirine karşı saygı ifadesi olarak yaptıkları)” selamlaşmadır. Diğeri de, “âmin” sözüdür. Bu söz sözden öncekilerden hiç birine verilmemiştir. Allah bu sözü sadece Harun’a vermiştir. Musa dua ederdi, Harun da (bu duanın peşisıra): “amin derdi.”⁴¹⁰ buyurması bir şahsın dua etmesi diğerrinin de amin demesini göstermektedir.

Mebсутta dua ile ilgili şöyle geçmektedir: “Âmin” bir dua’dır. Hasan b. Ziyâd’a (ö. 204/819) göre amin’in anlamı “Allahım kabul et” demektir. Yunus süresinde “ikisinin duası da kabul olunmuştur.”⁴¹¹ ayeti bu anlamı göstermektedir. Çünkü Musa (r.a.) dua ediyor Harun da “Amin” diyordu.⁴¹²

Ebû Hüreyre’den (r.a.) gelen rivayyette Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: İmam “Amin deyince sizler de “Âmin” deyin şayet onun “Âmin”i ile meleklerin

⁴⁰⁹ Heysemi, *Mecmaü’z-Zevâid*, çev. Hüseyin Kaya, (M. 2011), 13/504. (Hadis. No. 13409); Teberâni, el-Mu`cemu’l-Kebirde bir takım isnadlarla rivayet etmiş ve bunlardan birini de hasen olarak bildirmiştir.

⁴¹⁰ Ebû'l-Fadıl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el Hudaÿrî es-Süÿûtî eş-Şafîî, *el-Câmi`us-Sağîr, min Ahâdisi`l Beşîri`n-Nezîr* çev. Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız ve Zekeriyeye Yıldız, (İstanbul: 1. Baskı OcakYayıncılık, 2013), 1/556-557. (h. No:1356), İmam Suyuti Hadîsi verikten sonr: Enes`den (r.a.) rivayet olunan bu Hadîsi, Albani Daifu`l-Cami`de (948) zayıf hökmünü vermiştir.diyerek Elbaninin düşüncesini belirtmiştir.

⁴¹¹ Yunus, 10/89.

⁴¹² Serahsi, *Mebсут*, 1/63. (63).

“Âmin”i üst üste düşerse Allah onun günahlarını bağışlar. İbn Hişab, Resûlullah’ın (s.a.v.) “Amin” dediğini nakleder.⁴¹³

Yine bu uygulamanın benzerini Resûlullah’ın (s.a.v.) yağmur duasını etmesinde de görmek olur. Rasululah (s.a.v.) toplumda toplum için dua etmesi bu uygulamanın benzerini teşkil etmektedir.

Enes b. Mâlik (r.a.) rivayetinde. Allah Resulü (sav) minberdeyken biri gelip şöyle dedi:

“Ey Allah Resulü (sav), mallar helak oldu, çoluk çocuk aç kaldı, ne olur bizim için Allah’a dua et!” Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) mübarek -ellerini-kaldırdı. Ve Allahım bize yağış ver Allahım bize yağış ver Allahım bize yağış ver diye dua etti. Gökyüzünde hiçbir bulut görmüyorduk. Nefsim kudreti elinde olana yemin ederim ki, ellerini aşağı indirir indirmez, dağlar gibi bulutlar belirdi. Minberden inmeden, mübarek sakalından suyun inmekte olduğunu gördük. O gün güzel bir yağmur yağdı. Ertesi gün, ondan sonraki gün de yağdı.⁴¹⁴ yağmur duası ile ilgi başka rivayetler de vardır.⁴¹⁵ Bu rivayetlerin birinde insanların Resûlullah ile birlikte ellerini açıb dua etmesi de yine cematala birlikte dua etmenin bid’at olmadığını gösterir. Buharinin rivayetinde şöyle geçmektedir. Enes b. Malik şöyle revayet etmiştir: “Bir bedevi Cuma günü Resûlullah’a (s.a.v.) şöyle dedi: Ya Resûlullah Ailemiz helak oldu, insanlar helak oldu, sığırlar helak oldu. bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) ellerini kaldırdı dua etti, insanlar da Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte ellerini kaldırarak dua ettiler”⁴¹⁶

Ve yine Resûlullah’ın (s.a.v.) bir meclisten kalkarken dua ederek kalktığını, İbn Ömer (r.a.) rivayet etmiştir.⁴¹⁷

Bu uygulamalar, namazdan sonra cemaatin imamla birlikte dua etmelerinin, Hz. Peygamber zamanındaki bazı uygulamalara dayandığını

⁴¹³ Bu Hadîse ve fatihadan sonra amin demek ile ilgili Hadîslere bk. Buhârî, “Ezan”, 111; Müslim, “Salât”, 72,73,74, (410); İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salâh”, 14. (Hadis No. 851).

⁴¹⁴ Buhârî, “İstiska” 6,7,8,9,10.

⁴¹⁵ Buhârî, “İstiska” 11,12,13,14; Müslim, “İstiska” 8,9 (897); Ebû Dâvûd , “Salât” 260 (Hadis No. 1173,1174, 1176).;Nesâî “İstiska” 1.

⁴¹⁶ Buhârî “İstiska” 21.

⁴¹⁷ Tirmizi, “Dâvet” 80 (Hadis No. 3502).

göstermektedir. Bu nedenle toplu halde dua etmeyi bid'at olarak görmek doğru değildir.

C. Dua Ederken Elleri Kaldırmak ve Sonra Elleri Yüze Sürmek

Vehhâbiler, dua ettikten sonra elleri yüze sürmenin bid'at olduğunu iddia ederler.⁴¹⁸

Dua sırasında avuç içini yukarıya gelecek şekilde kaldırmak, istek ve niyazın işaresidir. Bu şekilde etmek Resûlullah'ın (s.a.v.) sünnetinde sabittir. Namazlardan sonra veya başka zamanda eli açarak edilen duanın sonunda elleri yüze sürmek sünnettir. Ancak Resûlullah'ın (s.a.v.) el kaldırmadan dua ettiği rivayet olunmuştur. El kaldırmadan dua edildiğinde elleri yüze sürmek gerekmemektir.⁴¹⁹

İbn Âbidin, ellerin göğüs hizasına kaldırılacağını, gökyüzüne doğru açılacağını ve ellerin arasında bir miktar aralık bulunacağını belirtmiştir⁴²⁰ ve ellerin duadan sora yüze sürmenin sünnet olduğunu vürgulamıştır.⁴²¹

Allah Rasûlünün (s.a.v.) dua ederken ellerini kaldırdığına dair pek çok rivayet vardır.⁴²²

Salman (r.a.) şöyle deyir: Rasulüllah (s.a.v.) şöyle dedi: “Şübhesiz sizin Rabbiniz kullarına karşı Hayiy ve Kerimdir. Kulu elini ona kaldırdığında onu boş geri çevirmez.”⁴²³

Bu rivayetlerden anlaşılmaktadır ki dua ederken elleri kaldırmak Rasûlullah'ın (s.a.v.) sünnetidir.

Dua'dan sonra elleri yüze çekmekle ilgili ise yine rivayetler bulunmaktadır:

⁴¹⁸ İbn Salah el-Useymînin, *Mecmua-fetâvâ*, 14/293,294.

⁴¹⁹ Huriye Martı, “Fetvalar”, 391-392.

⁴²⁰ Sehl b. Sa'd'ın rivayetinde “*Rasûlullah'in (s.a.s) baş ve orta parmaklarını kapayıp şahadet parmağını açarak dua ettiği*” bildirilmektedir. Ebû Dâvûd , “Salât”, 230 (Hadis No. 1104,1105), Müslim, “Cuma” 53 (874), Tirmzi, “Salat” 371 (Hadis No. 515).

⁴²¹ Davudoğlu, *Reddî'l-Muhtar Şerhi*, 2/300-302.

⁴²² Buhârî ,“İstiska” ,22.;Ebû Dâvûd , “Salât” 260 (1173), 358 (Hadis No. 1487); Eskalânî, *Bülüğ'ül-Meram*, 4/450; Ahmed b. Hanbe *el-Müsned*, 4/56; Ebû Dâvûd , “salât” 358, (Hadis No. 1486).

⁴²³ Ebû Dâvûd , “Salât”, 358, (1488); Tirmizi, “Daavet” 105.(3556); İbn Mâce, “Dua” 13,(Hadis No. 3865).

İbn Âbbas'ın (r.a) rivayet ettiği bir hadisi şerif şu şekildedir: “Allah’a dua edince avuçlarının içini açarak dua et, ellerinin sırtlarıyla dua etme. Duayı bitirince avuçlarını yüzüne sür.”⁴²⁴

Seib b. Yezid babasından şöyle rivayet eder: *Resûlullah (s.a.v.) dua edende ellerini kaldırır sonra da onları yüzüne sürerdi.*⁴²⁵

Hiz. Ömer (r.a.) şöyle revayet edir: *Resûlullah (s.a.v.) duada ellerini kaldırdıkta, ellerini yüzüne mesh etmese indirmezdi.*⁴²⁶ Bu hadisle ilgili Bülüg’ül Meramda bu hadisin hasen olduğu bildirilib ve bu hadisin elleri yüze sürmenin delili olacağı açıklanmıştır. Hikmeti olarak da şöyle denilmiştir: “Allah’ın rahmeti ellere isabet edince onu en şerefli ve ikrama en layik uzuv olan yüze de teşmil etmek uygun düşmüştür.”⁴²⁷

Hiz. Aişe (r.a.h.) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v.) her gece yatağına girdiğinde ihlas ve Muavvizeteynin hepsini okur avucuna üfler sonra da iki avucu ile yüzünü mesh ederdi.⁴²⁸ Tirmizide ise “üç kez bu hali tekrarları” cümlesi geçmektedir.⁴²⁹

Bu rivayetlerden de anlaşılmaktadır ki, dua ettikten sonra elleri yüze mesh etmek bid’at değil, aslında Sünnettir.

VI. SABAH AKŞAM VE YATSI NAMAZLARINDAN SONRA OKUNAN AŞIRLAR

Sabah, akşam ve gece namazlarından sonra okunan aşirlerin hükmü hadislerle sabittir. Magil b. Yasir şöyle rivayet etmektedir: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Kim sabah kalkarken üç defa Euzü billahi’s-Semi’il-Alimi-mine’ş-Şeytanirracim (Allah’ın rahmetinden kovulmuş olan şeytandan, işiten ve bilen Allah’a sığınırım) der ve Haşır süresi’nin sonundan üç ayet okursa, Allah o kimseye akşama kadar dua ve istiğfar etmek üzere yetmiş bin melek vazifelendirir.*

⁴²⁴ İbn Mâce, “Dua” 13,(Hadis No. 3866).

⁴²⁵ Ebû Dâvûd , “Salât”, 358, (Hadis No. 1492).

⁴²⁶ Tirmizî, “Dâvet”, 11, (Hadis No. 3386).

⁴²⁷ Davudoğlu, *Bülüg’ül-Meram şerhi*, 4/451.

⁴²⁸ Buhârî “Tıbb”, 39; “Dâvet” 12; Müslim “Selam” 50, (2192); Ebû Dâvûd , “Tıbb” 19, (Hadis No. 3902).

⁴²⁹ Tirmizi, “Dâvet” 21 (Hadis No. 3402).

O günde ölürse şehid olarak ölür. Kim geceye girerken okursa o da aynı dereceye ulaşır."⁴³⁰

Ebû Mesud (r.a.) şöyle revayet etmiştir: *Resûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: Kim her gece bakara süresinin son iki ayetini okursa, o, ona kifayet eder.*⁴³¹

Yasir'in (r.a.) rivayet etmiş olduğu hadiste "haşır süresinin son üç ayetini" Hz. Peygamber (s.a.v.) sabah ve akşam okumağa teşvik ettiği, Ebû Mesud'un (r.a.) rivayetinde ise "Bakara süresinin son iki ayetini" gece okunmasına teşvik ettiği görülmektedir. Bu delillerden de anlaşılmaktadır ki bu ayetlerin sabah, akşam ve gece okunmasında bid'at yoktur.

İmamın okuyub cemaatin dinlemesi konusuna geldikte ise, yine bu uygulamada da, bizlerin düşüncesine göre bid'attan bir nişan görülmemektedir. Çünkü Enes b. Malik'ten (r.a.) gelen revayette Resûlullah (s.a.v.) Übey b. Kab'a (r.a.) şöyle buyurmuştur: *"Allah Teala, 'Lem yekunillezine keferu' suresini sana okumamı bana emretti."* Übey b. Kab (r.a.) Allah benim ismimi andı mı, Resûlullah (s.a.v.) *evet* buyurdu. Übey b. Kab (r.a.) bunun üzerine ağladı.⁴³² bu rivayet ile Buhârî'de geçen Abdullah İbn Mesud'un Resûlullah'a (s.a.v.) Kur'an okuması rivayeti ki, rivayet şu şekildedir: Abdullah İbn Mesud (r.a.) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v.) bana kendisine Kur'an okumamı söyledi: ben: Ey Allah'ın Rasûlu Kur'an sana indiği halde ben mi sana okuyacağam dedikte, Resûlullah (s.a.v.): Evet Onu başkasından dinlemeği sevirem dedi, İbn Mesud "nisâ" suresini okumağa başladı **"Her ümmetten bir şahit gönderdiğimiz zaman durumları ne olacak"** eytine geldikte, Resûlullah (s.a.v.) şimdilik yeter. dedi. O anda gözlerinden yaşlar akıyordu.⁴³³ rivayetleri birinin okuyub karşıdakının dinlemesinin güzel amel olduğunu, öyle güzel amel ki Resûlullah'ın (s.a.v.) kendisi bile okuyub dinledib, hatta okudub kendisi dinleyib ve bu uygulamayı da sevdiğini belirtib. Kur'anı dinleyen için Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

⁴³⁰ Tirmizi, "Fadâilü'l-Kur'ân", 22. (2922). Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/26.

⁴³¹ Buhârî "Fadâilü'l-Kur'ân" 10, 27,34 "Mağazi" 12; Müslim "Misâfirîn", 255 (807), 256 (808); Tirmizi "Fadâilü'l-Kur'ân", 4 (Hadis No. 2881).

⁴³² Buhârî "Menâkibü'l-Ensar", 16. "Tefsir", 98; Müslim, "Misâfirîn", 245,246 (799); Tirmizi "Menakib", 33 (Hadis No. 3792-3793).

⁴³³ Buhârî "Fadâilü'l-Kur'ân", 32-33.

“Kur’an okuyan için bir kat sevab, dinleyen için ise iki kat sevab vardır” “kim Allahın kitabından bir ayet dinleyerse onun için nur olur”⁴³⁴ hadisleri ile Kur’anı dinlemeye ve dinletmeye yönlendirmiştir. Ayette de buna işare olunmuştur.

“İnananlar ancak, o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalbleri titrer, ayetleri okunduğu zaman bu onların imanlarını artırır.”⁴³⁵

İmamın da Resûlullah’ın (s.a.v.) belirttiği aşırıları belirttiği zamanda okumanın efdal olması açısından ve cemaatin içinde Kur’an okumasını bilmeyen olur, veya söz konusu aşırıları bilmeyen olur düşüncesi ile Resûlullah’ın (s.a.v.) severek uyguladığı bir üslûbla cemaata okumasında ve cemaatında dinlemesinde bid’at değil, aslında güzel bir davranış sergilenmiş olunur.

Bu düşüncenin dışında bir de bu uygulamaya başka yönden bakacak olursak şöyle ki, İmamın namazı bitirdikten sonra Resûlullah’ın buyurduğu ayetleri okuması “O halde önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul”⁴³⁶ ayetine itaeti, cemaatin dinleyerek orada oturmaları da Resûlullah’ın (s.a.v.) “*Bir cemaat Allah’ın evlerinden bir evde toplanır, Allah’ın kitabını okur ve aralarında müzakere ederlerse, üzerlerine sükunet iner, onları rahmet kaplar ve melekler etraflarını kuşatır. Allah Teala da o kimseleri kendi nezdinde bulunanların arasında anar.*”⁴³⁷ hadisine ameli göstermektedir.

VII. ÖLÜ İÇİN KUR’ÂN OKUMAK

Okunan Kur’ân’ın sevabının ölmüş olanlara bağışlanmasını Vehhâbîler düşüncelerinde bid’at olarak değerlendirilmektedir. Şöyle ki, onlara göre Peygamber (s.a.v.) ölü için dua etti lakin onun için fatiha veya her hangi bir ayet okumadı. Ölü için kur’an okuyarak ona sevab bağışlamak bid’attır ve ona sevab ulaşmaz.⁴³⁸

Yapılan ibadetin sevabı ölüye bağışlanıp bağışlanmayacağı şeklinde iki görüş gelmiş olsa da, ölü için, edilen ibadetin sevabını bağışlamak, hadislere ve

⁴³⁴ Dârîmi “Fadâilü’l-Kur’ân”, 10.

⁴³⁵ el-Enfâl 8/2.

⁴³⁶ el-İnşirâh 94/7.

⁴³⁷ Müslim, “Zikir”, 38 (2699).

⁴³⁸ İbn Sâlah el-Useyminin, *Mecmua-fetâvâ, (Fetâvâ el-Akîde)*, 2/233, 305.

alimler'in görüşlerine göre, her çeşit edilen ibadetin sevabı o bakımdan ölü için okunan Kur'an'ın sevabı bağışlana bilir.⁴³⁹

Bu konuyu açıklamadan evvel, Resûlullah (s.a.v.) ölü için dua etmişmidir.? yani ölüye dua etmeğin hükmü nedir? Bu konuyu açıkladıktan sonra ölüye Kur'an okumanın hükümünü açıklayacağız:

Hadislere baktığımızda Resûlullah'ın (s.a.v.) ölmüş için dua ettiği rivayetlerde görülmektedir.

İbni Abbas (r.a.) şöyle dedi: Resulullah (s.a.v.) Medine'de kabirlere uğradı. Yüzünü onlara dönerek şöyle buyurdu: *"Selam size, ey bu kabirlerde yatanlar! Allah bizi de sizi de bağışlasın. Siz bizden önce gittiniz. Biz peşinizden geleceğiz."*⁴⁴⁰

Hiz. Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle rivayet edir: Resûlullah Kabiristanlığın yanından geçerken şöyle dedi: *"Esselemu Aleykum mümin kavmin yurdu inşallah bizlerde size kavuşacağız."*⁴⁴¹

Peygamber (s.a.v.) kendisi dua ettiği gibi Hiz. Aişe (r.anha) ve diğer Sahâbelere de kabir ehline dua etmelerini bildirmiştir.

Hiz. Aişe (r.anhe.) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v.) benimle kaldığı gece, gecenin sonunda baki kabiristanlığına giderdi, ve böyle diyordu: *"Esselamu aleykum mümin kaviminin evi, İnşallah yakında bizler de sizlere kavuşacağız. Allahım baki ehlini bağışla."*⁴⁴²

Hiz. Ayşe validemiz şöyle anlatıyor: "Peygamber'in (s.a.v.) yanımda kaldığı gece benim uyuduğumu sandı, yavaşça ridasını aldı, yavaşça ayakkabılarını giydi, (yavaşça) kapıyı açtı ve çıktı... "Nihayet Baki mezarlığına geldi. Uzunca ayakta durdu. Sonra üç defa ellerini kaldırdı... eve döndükte ise şöyle dedi: *"O gördüğün vakit Cibril bana geldi, bana seslendi. Sesini senden gizledi. Ben de ona karşılık verdim. Ona verdiğim karşılığı da senden gizledim. Sen buradayken yanına girmedim. Çünkü elbiselerini çıkarmıştın. Ben senin*

⁴³⁹ Huriye Martı, "Fetvalar", 305-306.

⁴⁴⁰ Tirmizî, "Cenâiz", 59 (Hadis No. 1503). Tirmizî bu hadisin "hasen garib " olduğunu bildirmiştir.

⁴⁴¹ Ebû Dâvûd , "Cenâiz" 83, (Hadis No.3237); Muvatta, "Taharet", 28.

⁴⁴² Müslim "Cenâiz", 102 (974).

uyuduğunu sanmıştım. Seni uyandırmak hoşuma gitmedi ve yalnızlıktan korkacağından çekindim. Cebrail bana dedi ki: Rabbin sana Baki'dekilere gitmeni, onlar için mağfiret dilemeni emrediyor.”

Peki ey Allah'ın Rasûlu, nasıl söyleyeyim, diye sordum. Şöyle buyurdu: Deki: “*Selam size ey müminlerin ve Müslümanların diyarında bulunanlar. Allah bizden önden gidenlere de geriye kalanlara da rahmet buyursun. Bizler de inşaallah size elbette yetişeceğiz.*”⁴⁴³

Süleyman b. Bureydeh babasından şöyle rivayet etmiştir: Resûlullah (s.a.v.) Kabirin yanından gittiklerinde onlara şöyle öğretirdi: Onlar ve Resûlullah şöyle diyordu: “*Esselemu aleykum ehlel diyar! Mōmin ve müslimler, İnşallah bizlerde sizlere kavuşacağız. Allah bizlere ve sizlere afiyet versin.*”⁴⁴⁴

İbn Hacer el-Eskalani “*Büluğ'ül-Meram*” adlı kitabında, Süleyman b. Bureydeh ve Hz. Aişe'in (r.aleyhe) rivayet etmiş oldukları hadisini vererek şöyle açıklamaktadır:

‘Bu hadisi şerif kabirleri ziyaret etmeyi ve orada yatanlara selam vermeyi göstermektedir. Hz. Peygamber'in afiyet dilemesi, onun istenilen şeylerin en mühimi ve şerefli olduğu delildir. Ölünün afiyeti, kendisinin azaptan ve hesap münakaşasından azade oluşudur. Kabristanlığı ziyaretten maksad ise Orada yatanlara dua etmek, Kur'an okumak suretiyle onlara ihsanda bulunmak ve ahireti hatırlamaktır.’ ve yine devamla şöyle demektedir: “Hedisi Şerif okunan dualarla yapılan istiğfarların meyyite fayda vereceğine de delalet etmektedir. Bu konu ihtilafli olsa da Ehl-i sünnet ulemasından bir cemaat ile hanefir'e göre: Bir insane kendi amelinin sevabını başkasına bağışlaya bilir. Yapılan amelin namaz, oruç, hac, sadaka gibi ibadetlerden biri olmasıyla Kur'an-i Kerim okumak, zikirde bulunmak yahut herhangi ibadet sayılacak bir işi yapmak arasında fark yoktur.”⁴⁴⁵

İbn Ömer, Ölü'yü defin ettikten sonra kabrin yanında dua edilmesini Kur'an okunmasını, bakara suresini okunmasını güzel görmesi de Kabrin yanında ölü için Kur'an okunmasının cevazlığını gösterir.⁴⁴⁶

Raddul Muhtarda şöyle geçmektedir: “Kabiri ziyaret eden, Esselemu aleykum dare kum mü'minin. Ve inna inşaallah bikum lahikun”. Yani “Selam size

⁴⁴³ Müslim, “Cenâiz”, 103 (974); Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, 6/221.

⁴⁴⁴ Müslim, “Cenâiz”, 103 (974); İbn Mâce, “Cenâiz”, 36 (Hadis No. 1547).

⁴⁴⁵ Davudoğlu, *Büluğ'ül-Meram Şerhi*, 2/328-330.

⁴⁴⁶ Muhammed b. el-Hasan el-Şeybânî Ebû Abdullah, *Kitâbu'l-Âsâr*, Tahkik: Ebûl Vefa el-Efğani, (Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1993), 2/214.

ey mü'minler diyarı! bizler de inşallah size katılacağız! der.” ve Yasini şerifi okur.⁴⁴⁷

İbn Âbidin, Feth'te şöyle denilmiştir diyerek Feth'te geçen bu bilgiyi eserinde akatılmaktadır:

‘kabrleri ayakta ziyaret etmek ve yanlarında ayakta dua okumak sünnettir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) bakiye çıktığı zaman böyle yapar ve böyle selam verirdi.’ ve Bununla birlikte Lübabin şerhinden ‘Yasini, bakaranım son kısmından veya kolayına gelenden okunmasını aktararak’ şöyle açıklama getirmiştir: Ulamamızın hidayede açıklamalarına göre İnsan namaz, oruç, sadaka ve sair gibi ibadetlerin sevaplarını başkalarına bağışlaya bilir. Yalnız İmam Mâlik ve Şafii, sırf bedeni olan namaz ve Kur’an okuma gibi ibadetleri, istisna etmişlerdir. diğer sadaka ve hac gibi ibadetlerin sevabı ulaşır demişlerdir. Môtezileler ise tamamını red ederek Ehl-i sünneye Muhalif olmuşlardır diyerek şöyle açıklama getirir: Şafilerin mutehhirin ulamasına göre: Meyyit hüzurunda okunan Kur’ân ona ulaşır. Kur’anın arkasından dua ederse gaib bile olsa ulaşır. Çünkü Kur’an okunan yere rahmet ve bereket iner, onun arkasından duanın kabulü daha üstündür. Onun için de dua ederken ‘Ya Rabbi Okuduğumun sevabı kadar sevabı fulana ulştır’ demeyi çevih etmişlerdir. Bize Gelince: ölüye ulaşan sevabdır. Bağışlanan kimsenin ölü veya diri olmasında fark yoktur.’⁴⁴⁸

Yine *Raddü'l-Muhtar*'ın şerhinde şöyle geçmektedir:

‘İbn Ömer, Resûlullah’ın (s.a.v.) vefatından sonra vesiyeti olmadan onun namına birçok umreler yapmıştır. hac etmiştir hetta İbn İsrac, hatim yapmıştır. Hetta Henbelilerden İbn Akiyl (ö. 513/1119) “Bunun sevabını Peygamber’e (s.a.v.) hediye etmek sevabdır” demiştir.“ Bundan dolayı İnsan emellerinin sevabını başkasına bağışlaya bilir” sözüne, Peygamber (s.a.v.) de dahildir. Çünkü bizi delaletten kurtardığı için buna daha laik olan odur.’⁴⁴⁹

Vehbe Zuhayli bu konuyu şöyle açıklamaktadır: “Alimler ölünün dua ve istiğfardan faydalanacağı konusunda hemfikirdirler. Sadaka veya hac gibi hem bedeni hem mali ibadetleri ölünün adına bağışlamakta da fayda vardır. Çünkü Allah Teala şöyle buyurur: “Onların arkalarından gelenler şöyle derler: ‘Üy bizim Rabbimiz! Bizlere ve önden iman ile bizi geçen kardeşermize mağfired buyur.....’”⁴⁵⁰ ve Resûlullah (s.a.v.) Ebû seleme’ye vefat ettiğinde dua etmiştir.⁴⁵¹

Vehbe Zuhayli Yine Hanefilerin ve Hanbelilerin kabrin yanında Kur’ân okumanın sakıncası olmadığı görüşünü və yine Mâliki ve Şafilerin sonraki alimlerinin de ölüyü Kur’ânın savabının ulaşacağı görüşünü verdikten sonra kendi görüşünü göyle açıklamaktadır:

⁴⁴⁷ Davudoğlu, *Reddü'l-Muhtar Şerhi*, 3/502.

⁴⁴⁸ Davudoğlu, *Reddü'l-Muhtar Şerhi*, 3/503- 504.

⁴⁴⁹ Davudoğlu, *Reddü'l-Muhtar Şerhi*, 3/505.

⁴⁵⁰ el-Haşır, 59/10.

⁴⁵¹ Zuhayli, *İslâm Fıkhı ansiklopedisi*, 3/98-99.

‘Kur’ân okumanın sevabı ölüye ulaşır, Kur’an’ın bir kısmından eğer ölüye fayda sağlamak, yahut içinde bulunduğu azabı hafifletmek kastedilirse faydası olur. Kur’ân diriye fayda verdiği gibi ölüye de fayda verir. Çünkü yılan sokmuş kimseye birisinin şifa kastıyla Fatıha okuyunca fayda verdiği hadis ile sabittir. Kadı Hüseyne göre ölünün kabri başında ücretle Kur’ân okumak caizdir demiştir.’⁴⁵²

İmam Suyutî kitabında “Ölünün yanında veya kabirde ölü için Kur’an okumanın cevazlığı” başlığı ayırarak, bu konuya geniş bir şekilde açıklığa kavuşturmuştur: Ölü için Kur’an okunduğunu gösteren hadisleri eserinde vererek alimlerin görüşlerinde yer vermiştir: İmam Şafî’nin ölü için kabirde kuran okumakta bir beis yoktur görüşünü, İmam Nevevî’nin Ölü için kabirde Kur’an okumanın efdal olduğunu v.b. gösteren görüşlere değinderek ölü için Kur’an okumanın cevazlığını göstermiştir.⁴⁵³

Velakin kabirde ölü için Kur’ân okunduğunda İmam Azama (r.a.) göre kabir üzerinde oturarak Kur’ân okumak mekruhtur. İmam Muhammed (r.a.) ise kabir üzerinde Kur’an okumayı caiz görmektedir.⁴⁵⁴

Aktardığımız bu görüş ve delillerden anlaşılmaktadır ki, kabristanlığı ziyaret etmeğin ve ölü için Kur’an okumağın hükmü bid’at değil aksine caizdir.

VIII. EZAN’IN HER TARAFAYA ULAŞMASI İÇİN MİNARE VE HOPARLÖR’DEN İSTİFADE

Minare “ışık veya ateş çıkan, görünen yer” anlamındaki Arapça menareden gelmektedir. Bazı bölgelerde aynı anlamda mi’zene de (ezan okunan yer) kullanılmaktadır. Minarelerin kökeninin Orta Asya ve İran’daki işaret ve haberleşme (ateş) kulelerine, Suriye’deki gözetleme ve çan kulelerine, Akdeniz ülkelerindeki deniz fenerlerine veya doğudaki Hint zafer abidelerine dayandığına dair görüşler vardır.⁴⁵⁵

⁴⁵² Zuhayli, İslâm Fıkhı ansiklopedisi, 3/100.

⁴⁵³ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûdî eş-Şafî, *Şerhu’s-Sudûr bi-Şerhi Hâli’l-Mevta ve’l-kubûr*, (Kahire: Dârü’l-Medeni, 1405/1985), 311.

⁴⁵⁴ İbrâhimi Halebi, *Mülteka el-Ebhur*, çev. Mustafa Uysal, (Konya: Çevik Matbuacılık, 1976), 4/175-176.

⁴⁵⁵ Filiz Gündüz, “Minare”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/ 98.

Ezanın İlk okunduğu zamanlarda günümüzdeki minare olmadığından⁴⁵⁶ Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevi'nin kible tarafında Bilal-i Habeşi'nin (ö. 20/641) ezan okumak için üzerine ipe tırmanarak çıktığı “üstüvane” (silindir) denilen özel bir yer bulunmaktaydı. Minarenin ilk şekli olarak düşünülebilecek bu yerin dışında mescidin çevresindeki bazı yüksek yerler kullanılıyordu.⁴⁵⁷

Hetta rivayete göre Mescidi Şerifin üzerinde Hz. Bilalın ezan okuması için yer yapıncaya kadar Hz. Bilal (r.a.), Mescid'i Nebevinin yanında bulunan ve evlerin en yükseği olan Beni Neccar'dan bir kadının evinin üzerine çıkararak ezanı okuyordu.⁴⁵⁸

Saib İbn Yezid (r.a.) dedi: Resûlullah'ın (s.a.v.) ve Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer''in hilafetleri zamanında Cuma ezanı imamın minbere oturmasıyla başladır. Vakta ki, Hz. Osman Halife oldu ve Medine'nin nüfusu da çokaldığı için zevra denilen yerde üçüncü ezanı ilave etti.⁴⁵⁹ Burada geçen “Zevra” Medine çarşısında minaret gibi yüksek bir yer, yahut mescidin kapısı önünde bir oda olduğu rivayetleri vardır.⁴⁶⁰

Camilere minarenin eklenmesi ise Emevi Halifesi I. Muaviye'nin Mısır valisi Ashabdan Müselleme bin Muhlif (r.a.) olmuştur. Hetta Mısır minaresinde ilk ezan okuyan da Şurahbil b. Amirdir.⁴⁶¹ Lakin minarenin görüntüsü ülkelerin kendi mimari üslubuna göre tikilmiştir.⁴⁶²

Düşüncemizce burada sesin daha uzklara ulaşması için Hz. Bilal'in en yüksek eve çıkması bundan sonar da Mescidi Şerifin üzerinde Hz. Bilalın ezan okuması için yer yapılması, o devrin imkanları ölçüsünde, günümüzün minaresini ve hoparlör'ünün temelini atıldığını göstermektedir.

⁴⁵⁶ Halebi, *Mülteka*, 1/93.

⁴⁵⁷ Gündüz, “Minare”, 30/98.

⁴⁵⁸ Halebi, *Mülteka*, 1/93.

⁴⁵⁹ Vehbi, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, 1/559.

⁴⁶⁰ Vehbi, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, 1/560.; Cevad Alfî, *Cahiliye`den İslâm`a İbadet Tarihi*, çev.Muammer Bayraktutar, (Ankara: Ankara okulu yayınları, 2015), 56.

⁴⁶¹ Halebi, *Mülteka*, 1/93.

⁴⁶² Gündüz, “Minare”, 30/98.

Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Bilal'e "Ezan okuduğun zaman iki parmağını kulaklarına koy. Çünkü bu, sesin daha gür çıkmasını (yükseلمesini) sağlar"⁴⁶³ demesi. Bizlere göre Hz. Peygamber (s.a.v.) sesin daha gür ve yüksek çıkması için yollar aktarmış ve o dönemin imkanlarına göre iki parmağın kulaklara koyulmasını tapmaşdır. Günümüzde elm'in inkişaf etmesi ile ortaya çıkan hoparlör veya minare yeni ortaya çıkmış olsada, aslında Peygamber (s.a.v.) bu vasıtaların temelini kendisi icat etmişdir.

Ebû Cuhayfe şöyle dedi: "Bilal'i yüksek bir yerde (minarede) ezan okurken gördüm. Ağzını şuraya buraya (sağa sola) çeviriyordu. İki parmağı da kulaklarındaydı"⁴⁶⁴

Mebstutta bu hadis verildikten sonra şöyle denilmiştir: Müezzin ezan okudukta yüksek bir yerde daire çizerek dönerse, bunun zararı yoktur. Mahallenin kenar bölgeleri uzak olduğundan yüzünü döndermekle ezandan maksad gerçekleşmeye bilir. Ancak dönme sesin daha iyi her tarafa ulaşmasını sağlar.⁴⁶⁵

Dönmenin de yine sesin her tarafa ulaşması için bir vasıta olduğu görülmektedir.

Minarede ezan okumak, genel anlamda Resûlullah (s.a.v.) devrinden sonra icat edilmesi yönüyle minare bid'at olmakla birlikte, yüksekde okunması gibi bir aslı ve benzerinin Resûlullah'ın (s.a.v.) zamanında mevcut idi. Aynı zamanda Kur'ân ve Sünnet'e aykırı bir yönü olmaması yönüyle şer'i anlamda bid'at değil, luğat anlamda ise bid'attır. Yani Bid'at-ı hasenedir.⁴⁶⁶

⁴⁶³ İbn Mâce, "Ezan", 3.

⁴⁶⁴ İbn Mâce "Ezan", 3; Nesâî, "Zine" 123; Tirmizî, "Salât",144. (197). Tirmizi Hadîsin Hasen Sahîh olduğunu bildirmiştir.

⁴⁶⁵ SerahsNesâ, *Mebstut*, 1/ 230-231. (130-31).

⁴⁶⁶ Seyyid Alî Hoşafçı, *Selefilik Adı Altında Görüşlere Selefile Cevablar* (İstanbul: Yâsîn Yayınevi, 2013), 401-402.

SONUÇ

Çalışmamızda, Vehhâbîliğin bid`at anlayışını ve vehhâbîlerin bid`at olduğunu iddia ettikleri bazı fikhî uygulamaları bu açıdan tahlil ettik.

Hz. Peygamber'in mübarek sözleri ve İslam alimlerinin genel yaklaşımları dikkate alındığında bid`at kavramının, sözlük anlamı ile terim anlamı arasındaki farkın dikkate alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu ayrım yapılmadığı takdirde, bid`at kavramının anlam alanı din ile ilgisi olmayan alanları da kapsayacak şekilde genişlemektedir. Bu ise, İslâm'ın bid`at anlayışını yansıtmamaktadır.

Vehhâbîlerin bazı ibadet ve uygulamalarla ilgili olarak bu uygulamaların bir delile dayanmadığı ve bid`at olduğu iddialarına karşın, bu uygulamaların Sünnet'te ve sahabe kavlinde bir delile dayandıklarını gördük. Bu nedenle araştırdığımız konuların bid`at olarak değerlendirilmesinin yerinde bir yaklaşım olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü bu uygulamaların Hz. Peygamber ve sahabe döneminde örneklerini bulmak mümkün olmaktadır.

Örneğin Terâvîh namazını Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir kaç defa cemaatle ve onun dışında da yalnız kıldığı sabittir. Teravîh namazının rek`at sayısının bid`at olarak isimlendirilmesi ise doğru değildir. Çünkü sahabe, bu şekilde taabbudî olan konularda mutlaka Hz.Peygamberden aldıkları bir bilgiye dayanmaktadır.

İkinci namazının ilk sünnetinin varlığı dört fıkıh mezhebine göre kabul edilmiş ve çalışmamızda ortaya koyduğumuz şekilde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla İkinci'nin farzından önce nâfile namaz kılmayı bid`at olarak değerlendirmek doğru değildir.

Yatsı namazının ilk sünneti, Hz. Peygamber zamanında sahabe uygulamasına ve bazı rivayetlere dayanmaktadır. Bunlardan biri de, "iki ezan arasında namaz vardır" hadisidir. Dolayısıyla yatsı namazından önce nâfile namaz kılmak bid`at kabul edilmemelidir.

Cumanın ilk sünneti de konuyla ilgili rivayetlere dayanır. Sahabeler`in Cumanın ilk sünnetini kılmış olduğu halde cumanın ilk sünnetine bid`at demek doğru bir tutum değildir.

Tesbih aletine gelince, bu aleti peygamber`in kullandığına dair rivayet olmasa da hurma cekirdeyi ve çakıl taşları gibi vasıtaları, kullananları gürünce yasaklamadığı bilinmektedir. Tesbih sayı aracıdır. Tesbih aletini kullanmayı hiç kimse ibadetin bir parçası olarak görmemektedir. İbadeti kolaylaştırmak içindir. Bu nedenle bid`at tartışmasına konu olacak bir mesele de değildir. Bu açıdan, tespih kullanmayı bid`at olarak görmek, doğru bir değerlendirme değildir.

Namazlardan sonra zikrin toplu halde ve aynı anda yapılması, bizzat Hz. Peygamber ve Sahabe döneminde olmasa, Hz. Peygamber`in namazlardan sonra sesini yükselterek sahabelere öğretmek maksadı olması nedeniyle bu gün de öğretmek veya zikre teşvik etmek bakımından bid`at olarak değerlendirilmemelidir.

Namazlardan sonra edilen dua`ya geldikte, bunun uygulamasını peygamberimiz`in (s.a.v.) bizzat kendisi yapmış, başka zamanlarda da toplu şekilde duada bulunmuştur. Dolayısıyla, bu uygulamanın da bid`at olmadığı anlaşılmaktadır.

Minare veya hoparlör konusunun bid`atler içerisinde değerlendirilmesi doğru değildir. Çünkü minarenin de hoparlörün de kendileri ibadet olarak kabul edilmemekte, ezan ve kamet seslerinin daha uzağa ulaştırılmasında araç olarak kullanılmaktadır. Yani ibadetin yapılmasına yardımcı âletler mesabesinde. Bu açıdan bunlarla ilgili bid`at tartışmasının açılması yerinde değildir. Nitekim, Hz. Bilal de (r.a.) yüksek bir yere çıkararak sesin etrafa yayılmasına çalışmıştır.

Bu araştırma göstermiştir ki, Hz. Peygamber`in (s.a.v.) yasak kıldığı bid`at doğrudan şer`î meselelerle ilgili olup şer`î bir delile istinat etmeyen uygulamalardır. Bizim araştırdığımız konuların her biri bir delile dayandığı için bid`at olarak değerlendirilmeleri doğru değildir.

KAYNAKÇA

- Abdisselâm el-Harrânî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn, *İktidâu's-Sırâti'l-Müstakîm li Muhâlefeti'l Ashabi'l-Cahîm*, Riyad: Dârü'ş-Şibliye, 1998.
- Açık, Fatih, Harput, Mustafa, "Toplumsal Bir Kategori Olarak Bedevilik", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/39: 2015, 8, 424.
- Ali, Cevad, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, çev. Muammer Bayraktutar, Ankara: Ankara okulu yayınları, 2015.
- Altıntaş, Ramazan, "İslam Anlayışında Bid'at ve Hurafenin Çerçivesi", *Din Araştırmalar*, 6/16, (112-113). Mayıs-Ağustos 2003.
- Apak Adem, Demircan Adnan vd., *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Râşid Halifeler Dönemi*, İstanbul: Siyer Yayınları, 1. baskı, 2018.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Menâkıbü'ş-Şâfiî* Tehkik: Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Mektebetu Dârü'l-Turas, 1970.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn İbn Alî el-Beyhakî, *Kitâbü't-Sunenu'l-Kubra*, Dâirü'l- Muârif, 1346.
- Büyükkara, Mehmet Ali, *Suûdi Arabistan ve Vehhâbîlik*, Rağbet Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Büyükkara, Mehmet Ali, "Vehhâbîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîra, *Sahîh-i Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Buhârî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, çev. Kurulu, Abdullah Durmuş, Halil Aldemir, İbrahim Tüfekçi, vd. Polen Yayınları, İstanbul 2014.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ağçağ Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 1990.
- Cevziyye, İbn Kayyum el- Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub, *Zadu'l-Mead fi Hedy hayri'l-İbeed*, İhtasar: Ahmed b. Osman el Meziid, Riyad: Medârü'l-Vatani'l-Neşriyye, 1438/2017.

- Cook , Michael, “*Muhammed b. Abdülvehhâb, Vehhâbîliğin kurucusu*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Çağatay, Neşet, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara: Mars T. ve s.a.ş. Matbâsı, 1957.
- Çağatay, Neşet- Çubukçu, İbrahim Agah, *İslâm Mezhepler Tarihi, Vehhâbîlik*, Ankara: 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazıl, *Sünene 'd-Darimi*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Davudoğlu, Ahmed *Büluğü'ül-Meram Terüme ve Şerhi*, İstanbul: 2. baskı, Selamet Yolları, Sönmez Yayınları, 1976.
- Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Terüme ve Şerhi* İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1980.
- Davudoğlu, Ahmed *Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar Tercüme ve Şerhi* İstanbul: Şamil Yayınları, 1983.
- Derdîr, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el Adevî, *eş-Şerhu's-Sağîr alâ Âkrebi'l-mesâlik ilâ Mezhebi'l-İmâm Mâlik*, Haşiyetü'l-Allâmetü'l-Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Sâvi'l-Mâlîki, Dârü'l-Muarraf, t.y..
- Ebû Dâvûd Suleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Sicistânî. *Sünenü-Ebû Dâvûd* , Basra, İstanbul: Çağrı Yayınları 1401/1981.
- Elbani, Muhammed Nesruddin, *Salâtü Terâvîh*, (Beyrut/Demeşk: 2. Baskı, Mektebetü'l-İslemiyeye, 1405/1985.
- Elbani, Muhammed Nesuriddin , *el-hadisi'l-zâifetu ve'l- Mevzuatu ve Eseruhe es-Seyyie fi'l-Ummeti*, Riyad: Mektebetü'l-Muarraf, 1408/1988.
- Emin, Ahmed, *Fecrü'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu* çev. Ahmed Serdaroğlu, Ankara: Kılıç Kitabevi, t.y..
- Fayda, Mustafa “Secah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Fevzan, Sâlih b. Fevzan b. Abdullah, “Tarîfu'l-Bid'atü Enve'uhê ve Âhkêmuhê”, *Riyad: Mecelletu'l-Bahasi'l-İslâmiyye*. 5/23 1988-1991.

- Fevzan, Sâlih b. Fevzan b. Abdullah, *Cinler'in ve İnsanlar'ın Yaratılış Gayesi Olan Tövhid*, çev. Muhammed Şahin, Tahkik, Ali Rıza Şahin, Riyad: Rabva İslâmi Davet Birosu, 1427/200.
- Fevzan, Sâlih b. Fevzan Abdullah, *İbtalu Nisbeti Kitêi Ehkami Temni'l-Mevti ile Şeyhu'l-İslam Muhammed b. abdu'l-Vehhab*, Dârü'l İbn Huzmiyye, 1412/1992.
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâ'ü Ulûmi'd-dîn*, Çev. Ahmed Serdaroğlu, (İstanbul: Huzur Yayınevi, Bedir Yayınevi, t.y..
- Gözün, Abdülvehhâb, *Sünnet-bid'at Tartışmalarının Mahiyeti ve Değerlendirilmesi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Gözün, Abdülvehhâb, Köktaş, Yavuz, "Sünnet ve Bid'atın Mahiyetine Farklı Bir Bakış", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cild: 7/13, (2018) 167.
- Günay, Hacı Mehmet, *İslam Hukuku, günümüz Fıkh Peoblemleri: Sebepler, Yöntemler ve Yaklaşımlar*, Ankara: 3. baskı. Grafiker Yayınları , 2015.
- Gündüz, Filiz, "Minare", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Halebi, İbrahim-i, *Mülteka el-Ebhur* ,Çev.: Mustafa Uysal, Konya: 4. baskı, Çevik Matbuacılık, 1976.
- Hindi, Ali el-Mutteki, *Kenzü'l-Ummal fi Süneni'l-aqval ve'l-ef'al*, Halep, h. 24287: Neşr Mektubetu'l- Tirasi'l-el-İslamiye, t.y..
- Heysemi, Nureddin, *Mecmau'z Zevaid ve Menbau'l-Fevaid*, İstanbul: 1. baskı. Ocak Yayınları, 2007.
- Heysemi Nureddin, *Mecmau'z-Zevaid ve-Menbau'l-Fevaid*, çev. Hüseyin Kaya, İstanbul: 1. baskı, Elma Matbuacılık, 2011.
- Heysemî, Ebû'l-Hasan Nûreddin Alî b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mevâridü'z-zam`ân ilâ zevâidi İbn Hibbân*, çev. Hanefi Akın, İstanbul: 1. baskı, Ocak Yayıncılık, 2012.
- Hoşafçı, Seyyid Ali, *Selefilere ve Vehhâbîlere Reddiye*, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.

- Hoşafçı, Seyyid Ali, *Selefilik Adı Altında Görüşlere Selefice Cevablar*, İstanbul: 2. baskı, Yasin Yayinevi, 2013.
- İbn Abdirabbih, *Bedevi Arapların Özdeyiş ve Adetleri*, çev. Erkan Avşar, İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 2004.
- İbn Abdülvehhâb, Muhammed b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, Tekriz: Sâlih b. Muhammed-Lihayden Kuveyt: Mektubetü'l-Eser, Linneşir ve't-Tevzî, 5. baskı, 1435/2014.
- İbn Abdülvehhâb, Muhammed b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî, *Fadlu'l-İslam*, Tahkik: Abdullah b. Abdu'l-Latif eli'l-Şeyh İsmail el- Ensari, Riyad: 1422.
- İbn Abdülvehhâb, Muhammed b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî, *Muhtasarü'l-İnsâf ve ş-Şerhu'l-Kebîr,(el-Fikh)* Tashih: Abdu'l-Aziz b. Ziyad el-Rumi ve Sâlih b. Muhammed el-Hasan, Riyad: 1398.
- İbn Abdülvehhâb, Muhammed b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî, *Risâletü'l-Şahsiyye*, 17. Risale. t.y..
- İbn Abdülvehhâb, Muhammed b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî, *el-Risêil il-Şahsiyye*, Tashih: Sâlih b. Fevzan b. Abdullah el Fevzan, Neşr y. T. y.
- İbn Abdülvehhâb, Muhammed b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî, *Keşfü'ş-Şübühât*, Tahkik: Abdurrahman el-Sâlih el-Mahmud, Riyad: *Dârü'l-Sumeyi*, 1418/1998.
- İbn Abdusselâm, İzzuddîn Abdu'l-Azîz, *Kavâ'idü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-En`âm* Tahkik: Nezir Kemal Hamman, Osman Cemaat Zumeyriyye, (Demeşk: *Dârü'l-Kalem*, 1461/2000.
- İbn Âbidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilzîz el-Hüseynî Dımaşkî, *Hâşiyetü'l-Raddü-l- ale`d-Dürri`l-Muhtâr Şerhu Tenvîru`l-Ebsar*, Tahkik: el-Şeyih Adil Ahmed Abdul`l-Mucur, Riyad: *Dârrü'l-Âlêmiyyetü'l-Neşriyyetu*, 1423/2003.
- İbn Âbidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilzîz el-Hüseynî Dımaşkî, *Hâşiyetü-l-Raddü-l- ale`d-Dürri`l-Muhtâr Şerhu Tenvîrü`l-epsâr*, Ezher: *Dârrü'l-Âlêmiyyetü'l-Neşriyyetu ve Tevzî* 1433/2012.
- İbn Battal, Ebû'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdulmelik, *Şerhu Sahihi'l-Buhari*. Beyrut-Lübnan: *Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye*, t.y..

- İbn Baz, Abdul -Aziz b. Abdullah, *Mecmua'l -Fetevaye'l el Alemet* ,(Şamile). t.y..
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Abdî el-Kûfî, *el-Musenef*, Tahkik: Hamed b. Abdullâh ve Muhammed b. Abdullâh, Riyad: Neşir Mektebetü'l-Rüşd, 1425/2004.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Abdî el-Kûfî, *el-Musanef*, Suûd, Lübnan, Beyrut: 1. Baskı, Dârü'l-Kurdûbe, , 1427/2006.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Abdî el-Kûfî, *el-Musenef*, Tahkik: Ebû Muhammed Usâme b. İbrâhîm b. Muhammed, Kahire: el-Faruk-el-Hadîsetü'l li't-Tabât ve'l-Neşir, 1429/2008.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Abdî el-Kûfî, *Musenef*, çev. Yaşar Güngör, İstanbul: Ocak Yayıncılık 2009.
- İbnü'l-Esîr, İmam Mecdüddin Ubey el-Seâdetîn el-Mübârek b. Muhammed el-Cezeri, *el-Nihâye fi ğarîbi`l-hadîs ve`l-eser* Cidde/Riyad: Dârü'l -İbn`ül-Cevzi, 1421/2000.
- İbn Hacer, el-Askalânî Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Alî, *Fethu`l-Bârî bi-Şerhi Sahîh-i-Buhârî*, Umman, Urdun, el-Suûdiyye: Beytu'l-Efkêr-el-Dövliyyeti, 1420/1999 (2000).
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sa'dî, *el-Fetâva'l kübra'l-Fikhiyyet*, Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y..
- İbn Hanbel, Ahmed, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî , *el-Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1402/1982.
- İbn Hanbel, Ahmed, *Kitabü'z-Zühed*, çev. Mehmed Emin İhsanoğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- İbn Hasan, Abdurrahman, b. Muhammed b. Abdülvehhâb, *Fethu`l- Mecîd li Şerhi Kitâbü't-Tevhîd*, Tahkik: Velid b. Abdurrahman b. Muhammed el-Furayyén, Riyad: Deru'l-Mueyyed, 1423/2002.
- İbn Kesîr, Büyük İslam Tarihi, *el-bidâye ve`n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları,1994.
- İbn Kudâme, Ebi Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el Muğnî*, tahkik: Abdullah b. Adülmuhsin et-Türki, Riyad: Dârü'l Âlemi`l-Kütüb, 1417/1997.

- İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn Mâce*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- İbn Manzur, el-İmam el-Allâmetu Ebû'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-İfriki el-Mısri, *Lisânu-l Arab* “ب د ع”, Beyrut-Lubnan: Müessesü-l Alê li-l-Metbua, , 1426-1427/2005.
- İbn Ömer, Ömer b. Abdurrahman b. Muhammed, *İslam Dinin Usul Ve Esaslarına İrşad Eden Soru Ve Cevaplar*, Taktim yazan: Sâlih b. Fevzan el-Fevzan, vd. çev. y., Dârü'l-Kabes, 1437.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdırrahmân Receb el-Baüdüdü ed-Dımaşkî , *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Tehkik: Ebû Muaz Darik b. Avêdellah b. Muhammed, Cidde/Riyad, Dârü b. Cevziye, 2. Baskı, 1420/1999.
- İbn Rüşd, *el-Beyân ve'l-Tehsîl*, Tahkik: Seid Arab, Beyrut: Dârü'l-Ğarib'l-İslâm, 1408/1988.
- İbnü's-Salah, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdırrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, Halep: Neşr, Nureddin Ati, 1966. Beyrut, 1972; Dımeşk 1984.
- İbn Sâlih el-Useyminin, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. süleymân, *Mecmû'u-fetâvâ ve Resâ'ili-Fadîleh, (Fetâvâ el-Akîde)* Riyad: Dârü'l- Vatanu'l-Lineşr, 1413.
- İbn Sâlih el-Useyminin, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. süleymân, *Mecmû'u-fetâvâ ve Resâ'ili-Fadîleh, (Fetâvâ el-Fikhî)* Riyad: Dârü'l-Suriye Lineşr, 1420/1999.
- İbn Sâlih el-Useyminin, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. süleymân, vd. *Mevsûatü'l-Mesêili'l-Fikhîyyi el-Müeyessirâtu*, Beyrut-Lübnan, Dârü'l-Fikir, 1440-1441/2019.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, “*İktidau's-Sirati'l-Müstakim li Muhalefeti Ashabi'l-Cahîm*” Riyad: 2. Baskı, Dârü'ş-Şibliye Lineşr ve'l-tevzia, 1998.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mecmûatü'l-Fetâvâ, (Fıkh 2.)* Tahkik: Amir el-Cezzar, (Dârü'l-Fevâi, 1427/2005.

- Keçeli, Şeymanur, *Revatib Sünnetlerin Dayanakları* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı, Lisanüstü çalışması, 2015.
- Kandehlevi, Muhammed Zekeriyya, *Fezâil-i A'mâl (Amellerin Fazileti)*, çev. Hayri Demirci, İstanbul: Gülistan Neşriyat, t.y..
- Kennûn Ebû Abdillâh Muhammed Tehemî b. el-Medenî b. Alî b. Abdillâh Kennûn el-Mestârî el-Fâsî. *Ekrabu'l-Mesêlik ile Muvatta el-İmam Malîk, el Memleketu'l Meğribiyyetu, Medatu Fedâlet*, 1408/1988.
- Kerimoğlu, Yusuf, *Fıkhi Meseleler*, İstanbul: Ölçü Yayınları, 1987.
- Kêdûrî, İmam Yusuf b. Ömer b. Yusuf, *Câmiu'l-Mudmerât ve'l Müşkelâti fi Şerhi Muhtesara'l İmamü'l-Kudûrî*, Tahkik: Ömer Abdurrezzâk Hâmede'l-Feyyâz, Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Kurşun, Zekeriya, “Necid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları*, 2006.
- Koçyiğit, Talât *Hadis Usûlü* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2018.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Ebî Âmir el- Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Ebî Âmir el- Asbahî el-Yemenî, *el-Müdevvinetü'l-Kübrâ*, Rivayetü li'l-İmam Sahnûn b. Saîd-Tenvîh anil-İmam Abdurrahman b. el-Kasım, t.y..
- Martı, Huriy, “Fetvalar”, *Ankara: Din işleri Yüksek Kurulu Kararı, 01.03.2017/19, 4. Baskı, 2018*.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât-Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es Sihâlevî, *el-Nihâye Şerhî Bidâye el-Mübtedi*. Ebû'l-Hasan Alî b. Ebi Bekr el-Mergînânî, (Pakistan: Dârü'l-Kur`an ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyye, 1417.
- Mollaibrahimoğlu, Cemil Cahit, “Cuma Namazının Sünnetleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, *Tasavvur, tekirdag ilahiyat dergisi*, 4/2 (2018), 687.
- Mollaibrahimoğlu, Cemil C., *Rivayetler Işığında Nafîle Namazlar* Sivas: T.C. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Doktora tezi, 2018.

- Müslim, Ebû'l Hüseyin Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Niysâburî, *Sehîh-i Müslim*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Müslim, Ebû'l Hüseyin Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Niysâburî, *Sahîh-i Müslim ve Tercümesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Yayınları, 1978.
- Mustafa, İbrahim, vd. *el-Mucemu'l-Vesîd*, “ع ب د” Çağrı yayınları, t.y..
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî b. BehrNesâî, *Sünenü'l-Nesâî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Nevevî, el-Hafız Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. kısım t.y..
- Nevevî, el-Hafız Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, , *Hulâsatü'l-Ahkâm fî Mühimmâti's-Sünen ve Kavâ'idi'l-İslâm*, Riyad: Müessesetü'l Risale, t.y..
- Nevevî, el-Hafız Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Kitâbü't-Mecmûa Şerhu'l-Mezheb li'l-Şîrazî* Cidde: Mektebetü'l-İrşad, t.y..
- Nevevî, el-Hafız Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Mecmua Şerhu'l-Muhezzeb*, (İbn Muhammed Rafî, *Fethü'l-Azîz Şerhu'l-Veciz ve İbn Hacer el-Eskalânî, Telhîsü'l-Habir* Tehriç), Şirketi Ulemâ, t.y..
- Nevevî, el-Hafız Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, “*Riyâzü's Sâlihîn*” çev. M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, İstanbul: Erkan Yayınları, 2001.
- Niyazov, Əhməd, “*Aktual Dini Məsələlər*”, Bakı: İpəkyolu Nəşriyyatı, 2014.
- Önder, Muharrem, “Henefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması”, Konya: Doktora Tezi, 2000.
- Öz, Mustafa, “Muhammed b. Abdülvehhâb'ın İlmi Şahsiyeti” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: TDV Yayınları*, 2005.
- Polat, Salahattin, “*Hadis Araştırmaları*”, İstanbul: İnsan Yayınları, 5. baskı, 2014.
- Sancaklı, Saffet, “Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadelenin Gerekliliği”, *İslâmî İllimler Dergisi*, 11/1, 2016.
- Sancaklı, Salim, *İmam Birgivi'nin Bid'atlere Karşı Tutum ve Mücadelesi*, Editörler: Mehmet Bayyigit vd., Balıkesir: 2019.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Mebcut*, çev. Mustafa Cevat Akşit vd., İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008.

- Sifil, Ebubekir, *İhya ve İnşa* İstanbul: 1. Baskı, Rihlekitap, 2014.
- Sifil, Ebubekir, *Modern Fetvalar Çağdaş Hurafelere*, İstanbul: Rihlekitap, 2014.
- Söylemez, M. Mahfuz, *Bedevîlikten Hadârîliğe Kûfe*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Subuhi, İbrâhîm b. Muhammed, *Adedu Rekâti'l-Terâvîh*, Riyad: 3. baskı. Mezîdetü ve Münkihatü ve Musah-hihatğ, 1436.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şafîî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî Fi'l-Fikhî ve Ulûmi'l-Tefsiri ve'l-Hadîs v'l-Usûli ve'l Nehv ve'l İrabi ve Seniru'l- Funûn*”, neşir: Dârü'l-Kitâbü'l-Arabiyyi (Beyrut: Dârü'l Kitâbü-l-Mısıryye ve Dârü'l-Kütübî-l-Ezheriyetu, 1402/1972).
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şafîî, *el-Câmi`us-Sağîr, min Ahâdîsi'l Beşîri'n-Nezîr*, çev. Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız ve Zekeriye Yıldız, İstanbul: 1. Baskı, Ocak Yayıncılık, 2013.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şafîî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şafîî, *Şerhu`s-Sudûr bi-Şerhi Hâli'l-Mevta ve'l-kubûr*, Kahire: Dârü'l-Medeni, 1405/1985.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *Muhtasaru'l-kitâbü'l-Ummu fi'l-Fikhî, Tahkik: Hüseyin Abdul Hâmid Ebû Nasir*, (Beyrut/Lübnan, Dâü'l-Erkam b. Ebû Erkam, t.y..
- Şahin, Osman, “Ramazan Gecelerini İhya Etmek İçin Kılınan Terâvîh Namazı”, *Diyanet İlmidergi*, 51/2, (2015), 93-94.
- Şatibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî *el-İ'tisam Bid'atler Karşısında Kitap ve sünnete Bağlılıkta Yöntem*,. çev. Ahmet İyibildiren, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2.Baskı, 2009.
- Şeker, Fatih M., *Osmanlılar ve Vehhâbîlik*, İstanbul: dergah yayınları, 2007.
- Şeltut, Mahmud, “Esbabü'l-bid'a ve mağarruhâ”, *MECELLETU'L-EZHER*, 33/1,1961.

- Şeybani, Ebi Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1402/1982.
- Şeybânî, . Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad, *el-Asl*, Tahkik: Muhammed Buveynu, Beyrut/Lubnan, Dârü'l İbn. Hazım, 2012/1433.
- Şeybani, Muhammed b. el-Hasan Ebû Abdullah, *Kitâbu'l-Âsâr*, Tahkik: Ebul Vefa el-Efğani, Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Şürünbülâlî , Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî el-Vefâi el-Mısırî, *Merâkı'l-felâh bi-İmdâdü'l-fettâh Şerhu Nûrû'l-îzâh ve Necâtü'l-ervâh*, (Metnu *Nûrû'l-îzâh* mea tekriri min Hâşiyetü'l-Allêmetü'l-Tahtâvî), Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.
- Şürünbülâlî , Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî el-Vefâi el-Mısırî, *Nûrû'l-îzâh*, bi'medbeatu Muhammed Alî Sabîh ve Evlêdehu bi'mîdêni'l-Ezheri's-Şerif bi-Misri, h. 1348.
- Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâî ed-Dûkâtî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkı'l-felâh Şerhu Nûrû'l-îzâh* Beyrut-Lübnan: Dêru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Teberi, *Tarih-i Teberi Tercümesi*, çev. y., Konya: Can Kitabevi, Mustafa Can, Baskı Tarihi, 1979.
- Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latif el-Osmani, *İ'lâ'ü's-sünen, İdâretü'l Kur'ân el-Ulûmu'l-İslâm, Pākistān: (437), 1415.*
- Tehânevi, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid, *Mevsuatu'l-musdalihat Keşşâfü'l-İstîlâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, Tahkik: Alî, (Beyrut, Lübnan: Mektebetu Lubnan Nêşirûn, 1416/1995-1996.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Süneni't-Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınları 1401/1981.
- Topaloğlu. Bekir, *Kelam İlmi, Bid'at ve Taraftarları*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1981.
- Topaloğlu, Bekir- Çelebi, İlyas, *Kelam Terminler Sözlüğü "Bid'at"*, İstanbul: İsam Yayınları 3. basım, 2013.
- Turhan, Halil İbrahim, Taş, Mustafa, "Buhari'nin Ehl-I Bid'at ravileri İle İlgili Metodu", *Recep tayyip Erdoğan Üniverstesi İlahiyyat Fakültesi Dergi*, 2016.

- Uysal, Mustafa, *İslâm`a Sokulan Bid`ad ve Hurâfeler*, Konya: Uysal Yayınları, 1973.
- Vehbi, Konyalı Mehmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, İstanbul: Üç dal Neşriyyat, 1965.
- Yaran, Rehmi, “Bid`at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları 1992.
- Yurdagür, Metin, “Tesbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yüksel, Emrullah “Kitabu’t-Tevhid” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Nesbü`r-râye ehâdîsi`l-Hidâye*, Riyad: Neşr Tevzia, 1357.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Nesbü`r-râye ehâdîsi`l-Hidâye*, Tashih: Muhammed Avêmetu, Mekke: Mektebetü`l Riayn, t.y..
- Zuhayli, Vehbe, *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi*, çev.Yunus Vehbi Yavuz, vd., İstanbul: Risale, 1990.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Vasıp Japharov		
Doğum Yeri ve Yılı	[REDACTED]		
Medeni Durumu	[REDACTED]		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Türk, Arab		
Öğrenci Durumu	Başlama – Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	-	2007	Sadaklo N2 Skola
Lisans	2007	2012	Bakı İslam Üniversitesi
Yüksek Lisans	2017	-	Receb Tayyib Erdoğan Üniversitesi (Rize)
Doktora			
	Çalıştığı Kurum (/lar)		Başlama – Ayrılma Yılı
1. Aziz Mahmmud Hüdayi vakfı (Gürcistan Marneuli /İmamlık)	Bütün Gürcüstan Müslemanlar İdaresi (Gürcitan Marneuli/ İmamlık)		15.05.2012. 20.10.2012
2. Aziz Mahmmud Hüdayi vakfı (Gürcistan Marneuli /II Kosali İslam Medresesinde Hocalık)	Bütün Gürcüstan Müslemanlar İdaresi (Gürcistan Marneuli /II Kosali İslam Medresesinde Hocalık)		21.10.2012
3.			
Üye Olduğu bilimsel ve Mesleki kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar			
Aldığı Ödüller			
İletişim (eposta)	[REDACTED]		